SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 44 – 1979
ČÍSLO 6

Ján Kačala

NEOSOBNÉ SLOVESÁ SO SLOVOTVORNÝM FORMANTOM **SA**

1. Slovko *sa* je v spisovnej slovenčine často prostriedkom na tvorenie nových slovies, t. j. má úlohu samostatného slovotvorného formantu, resp. samostatnej slovotvornej morfémy (porov. Ružička, 1963, s. 5, a 1976, s. 131; Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 378). Úlohu samostatnej lexikálnej morfémy, fungujúcej pri tvorení slov, má jednak samostatne (napr. *svietiť — svietiť sa),* jednak spolu s inými prostriedkami, a to s gramatickou morfémou charakteristickou pre príslušný slovný druh (napr. *málo — máliť sa, jar — jariť sa*) a napokon spolu s predponou (*jesť — najesť sa, zúriť — vyzúriť sa).* Významovo je síce tento slovotvorný formant prázdny, ale má zreteľnú slovotvornú funkciu. Výrazne sa to ukazuje napr. na takých dvojiciach stavových slovies, ako sú *černieť* a *černieť sa, modrieť* a *modrieť sa* ap., v ktorých sa rozdielny význam („stávať sa takým, ako naznačuje základové prídavné meno" oproti „javiť sa takým, ako naznačuje základové prídavné meno") viaže na celú lexikálnu jednotku, a nie na slovotvorný formant *sa.* To je dôležitý rozdiel medzi slovesami utvorenými pomocou slovotvorného formantu *sa* a reflexívami tantum (napr. *smiať sa*), pri ktorých formant *sa* nemá ani slovotvornú funkciu, lež iba funkciu kompletizovať lexikálnu jednotku z hľadiska formy (tu ide o samostatnú prázdnu morfému — bližšie Ružička, 1963, s. 4—6).

Samostatná slovotvorná morféma *sa* rovnako ako samostatná tvarotvorná morféma *sa* (v prípadoch typu *ide sa, pracuje sa*) už stratila súvis so zvratným zámenom *sa* a z hľadiska súčasného jazyka ju treba pokladať za nesamostatnú (derivačnú alebo gramatickú) časticu fungujúcu pri tvorení slov a tvarov (analogicky sa hodnotí napr. slovko *by* ako prostriedok na tvorenie podmieňovacieho spôsobu).

2.1. V kolektívnej Morfológii slovenského jazyka (1966) sa na niekoľkých miestach (napr. na s. 378, 383) uvádzajú príklady, v ktorých slovesá so samostatným formantom *sa* nemajú intenčnú hodnotu odlišnú od zodpove-

dajúcich slovies bez tohto formantu (napr. *odstúpiť* a *odstúpiť sa* — tu ide o dublety; *mlčať* a *odmlčať sa*). Také prípady sú bežné, no z druhej strany treba brať do úvahy aj prípady, keď sa zvratná podoba slovesa odlišuje od nezvratnej aj intenčnou hodnotou (na takéto javy upozorňuje aj K. Buzássyová, 1974, s. 83); taká je napr. dvojica *prášiť* (= robiť prach, príp. vyprašovať; tu ide o subjektové, príp. o subjektovo-objektové sloveso, jeho intenčná hodnota v schéme: ← V, príp. ← V →) a *prášiť sa* (= unikať [o prachu], napr. *zo starej deky sa práši;* tu ide o neosobné bezsubstanciálne sloveso so záväzným určením miesta, jeho intenčná hodnota v schéme: V), ďalej dvojice *svietiť* a *svietiť sa, sypať niečo* a *sypať sa z niečoho, pariť niečo* a *pariť sa z niečoho, ochladiť niečo* a *ochladiť sa* (o počasí), *uľahčiť čo komu* a *uľahčiť sa komu* (v chorobe) a viaceré ďalšie. Tieto prípady svedčia o ďalšej gramatickej funkcii samostatného slovotvorného formantu *sa* v súčasnej spisovnej slovenčine — o schopnosti meniť intenčnú hodnotu, v danom prípade intenčnú hodnotu osobných slovies na intenčnú hodnotu neosobných slovies (o zmene intenčnej hodnoty slovesa porov. aj Kačala, 1972).

2.2. Porovnanie kauzatívnych nezvratných slovies typu *ochladiť niečo, sypať niečo, zatiahnuť niečo, uľahčiť niečo niekomu* atď. s ich zvratnými náprotivkami *ochladiť sa, sypať sa z niečoho, zatiahnuť sa, uľahčiť sa niekomu* atď. ukazuje, že samostatný slovotvorný formant *sa* má aj ďalšiu, a to dekauzativizačnú funkciu: slovesá s týmto formantom sú oproti príslušným nezvratným slovesám nekauzatíva so stavovým významom (o kauzativizácii a dekauzativizácii slovies vo vzťahu k reflexivizácii hovorí podrobnejšie J. Ružička [1977]).

3.1. Z hľadiska gramatických (syntaktických) aj sémantických (lexikálnosémantických) vlastností sa neosobné slovesá so samostatným slovotvorným formantom *sa* rozčleňujú do niekoľkých skupín: I. slovesá typu *prášiť sa z niečoho,* II. slovesá typu *otepliť sa,* III. slovesá typu *polepšiť sa niekomu* a IV. slovesá typu *jariť sa.* V ďalšej časti príspevku preberieme tieto typy podrobnejšie.

3.2. K typu *prášiť sa z niečoho* patria tieto slovesá:

dymiť sa z niečoho, pariť sa z niečoho, odpariť sa z niečoho, kadiť sa z niečoho, čadiť sa z niečoho, kúriť sa z niečoho (expr.), čmudiť sa z niečoho, iskriť sa z niečoho, vysýpať sa z niečoho, odštiepiť sa z niečoho, odškeriť sa z niečoho, lámať sa z niečoho, odlomiť sa z niečoho, liať sa z niečoho, odliať sa z niečoho, svietiť sa niekde, rozsvietiť sa niekde.

Slovesá tejto skupiny spája spoločný významový prvok spontánnosti pomenovaného deja; napr. sloveso *sypať sa z niečoho* vo vete *Z vrecka sa sype* vyjadruje spontánny pohyb časti obsahu vrecka von a dolu. Významový prvok spontánnosti deja predstavuje popri iných znakoch dôležitý

rozdiel medzi neosobným zvratným slovesom *sypať sa* a nezvratným slovesom *sypať niečo,* napr. vo vete *Mlynár sype múku do vrecka,* v ktorej ide o cieľavedomú činnosť. Ináč je význam zvratného slovesa zhodný s významom nezvratného slovesa. S významovým prvkom spontánnosti súvisí aj to, že pri slovesách tohto typu sa spravidla vyjadruje miesto, odkiaľ (resp. zriedkavejšie aj kde) sa príslušný dej koná. Určenie miesta pokladáme pri slovesách typu *prášiť sa* za záväzné, slovesá tohto typu sa teda záväzne spájajú s charakteristikou miesta (podrobnejšie o spájateľnosti slovies s nesubstanciálnymi charakteristikami p. Kačala, 1974).

V niektorých prípadoch majú slovesá so samostatným slovotvorným formantom *sa* dvojakú intenčnú hodnotu (ide o intenčné homonymá — Kačala, 1980). To značí, že popri neosobnom slovese s intenčnou hodnotou typu V jestvuje aj osobné sloveso s intenčnou hodnotou typu ← V. Napr. popri neosobnom slovese *sypať sa z niečoho* sa vyskytuje aj osobné sloveso *sypať sa z niečoho* (vo vete *Múka sa sype z vrecka*). Významový prvok spontánneho deja je vlastný aj tomuto osobnému slovesu so samostatným formantom *sa.* Dvojakú intenčnú hodnotu slovies typu *prášiť sa* majú aj slovesá *pariť sa (z hrnca sa pará — voda sa pará), odpariť sa — odparovať sa, iskriť sa (z koľajnice sa iskrí — hviezdy sa iskria), zaiskriť sa, rozsvietiť sa (v izbe sa rozsvietilo — budova sa rozsvietila), peniť sa (z hrnca sa pení — mydlo sa pení), odlúpiť sa (z nechta sa mi odlúpilo — farba sa odlúpila), odštiepiť sa (z konára sa odštiepilo — trieska sa odštiepila), odškeriť sa (z plota sa odškerilo — doštička sa odškerila), vyliať sa (z kanvy sa vylialo — mlieko sa vylialo), odlomiť sa (z rámu sa odlomilo — konár sa odlomil), odsypať sa — odsýpať sa, vysypať sa — vysýpať sa.*

Zo slovotvorného hľadiska ide pri slovesách tohto typu (a pri zodpovedajúcich nezvratných slovesách) jednak o desubstantíva *(prášiť — prášiť sa, dymiť — dymiť sa, pariť — pariť sa, iskriť — iskriť sa, čmudiť — čmudiť sa),* jednak o pôvodné slovesá *(sypať — sypať sa, kadiť — kadiť sa, štiepať — štiepať sa, lámať — lámať sa)* a o deverbatíva *(rozsvietiť — rozsvietiť sa, odsypať — odsypať sa, odsýpať — odsýpať sa, odlúpiť — odlúpiť sa).*

3.3. K slovesám typu *otepliť sa* zaraďujeme tieto slovesá: *vyjasniť sa — vyjasňovať sa, jasniť sa, chladiť sa, ochladiť sa — ochládzať sa, schladiť sa — schládzať sa, zatiahnuť sa — zaťahovať sa, vytiahnuť sa — vyťahovať sa, tíšiť sa, utíšiť sa, liať sa, cediť sa, rozsvetliť sa — rozsvetľovať sa.* Slovies tohto typu, ktoré majú svoje nezvratné náprotivky, je relatívne menej; súvisí to pravdepodobne s tým, že im konkurujú slovesá typu *jariť sa* s rovnakou sémantikou, ktoré nemajú nezvratné pendanty.

Zo sémantického hľadiska ide pri slovesách typu *otepliť sa* o vyjadrovanie rozličných atmosferických alebo poveternostných javov, resp. zmien. Oproti nezvratným podobám typu *otepliť niečo* ide tu teda o výrazný sé-

mantický posun, porov. napr. *otepliť studené jedlo — otepliť sa (na jar), vyjasniť si spornú otázku — vyjasniť sa (po daždi), utíšiť dieťa — utíšiť sa (po búrke), zatiahnuť zips — zatiahnuť sa (na oblohe), cediť mlieko — cediť sa (o daždi).* Oproti nezvratným slovesám *otepliť niečo, vyjasniť niečo, utíšiť niekoho . . .*, ktoré sú činnostné a kauzatívne, sú zvratné slovesá typu *otepliť sa, vyjasniť sa, utíšiť sa . . .* stavové a nekauzatívne. Samostatná slovotvorná morféma *sa* má aj pri tomto type slovies popri slovotvornej funkcii aj funkciu meniť intenčnú hodnotu východiskového slovesa a dekauzativizačnú funkciu.

Tak ako pri slovesách typu *prášiť sa z niečoho* aj pri slovesách typu *otepliť sa* ide vo viacerých prípadoch pri slovese so slovotvorným formantom *sa* o intenčné homonymá, lebo zvratné slovesá majú nielen intenčnú hodnotu typu V (neosobné bezsubstanciálne slovesá), lež aj intenčnú hodnotu typu ← V (osobné slovesá subjektového typu). Také sú napr. slovesá *otepliť sa (vonku sa oteplilo — tekutina sa oteplila), vyjasniť sa (až popoludní sa vyjasnilo — tvár sa vyjasnila), utíšiť sa (po búrke sa hneď utíšilo — dieťa sa už utíšilo), ochladiť sa (po víchrici sa prudko ochladilo — sirup sa ochladil), zatiahnuť sa (v Tatrách sa rýchlo zatiahne — obloha sa celkom zatiahla oblakmi).*

Zo slovotvorného hľadiska sú slovesá typu *otepliť sa* a ich nezvratné náprotivky jednak deadjektíva *(tíšiť — tíšiť sa, utíšiť — utíšiť sa, jasniť — jasniť sa, vyjasniť — vyjasniť sa)* alebo desubstantíva *(chladiť — chladiť sa, ochladiť — ochladiť sa, schladiť — schladiť sa, rozsvetliť — rozsvetliť sa),* jednak pôvodné slovesá *(liať — liať sa, cediť — cediť sa)* alebo deverbatíva *(vytiahnuť — vytiahnuť sa, zatiahnuť — zatiahnuť sa, roztiahnuť — roztiahnuť sa, ochládzať — ochládzať sa).*

3.4. Skupinu slovies typu *polepšiť sa komu* tvoria slovesá:

pohoršiť sa komu, priťažiť sa komu, uľahčiť sa komu, uľaviť sa komu, uvoľniť sa komu, snívať sa komu, sniť sa komu, pliesť sa komu, iskriť sa komu, zaiskriť sa komu, zívať sa komu, driemať sa komu, kýchať sa komu, grgať sa komu, rihať sa komu, odrihovať sa komu, chcieť sa komu, zachcieť sa komu, (ne)sladiť sa komu, (ne)lenivieť sa komu, svedčať sa/svedčiť sa komu, slušať sa komu, patriť sa komu, vodiť sa komu.

Sémanticky sa slovesá tejto skupiny vyznačujú tým, že pomenúvajú rozličné duševné a telesné stavy človeka a ich mimovoľné prejavy. Pri podrobnejšej analýze možno v rámci tejto skupiny vyčleniť štyri podskupiny:

3.4.1. Slovesá *polepšiť sa, pohoršiť sa, priťažiť sa, uľahčiť sa, uľaviť sa, uvoľniť sa* vyjadrujú mimovoľnú zmenu duševného alebo telesného stavu; týmto významom sa veľmi zreteľne odlišujú od príslušných nezvratných

pendantov *polepšiť niečo, pohoršiť niečo, priťažiť niečomu, uľahčiť niečo niekomu, uľaviť niekomu, uvoľniť niečo niekomu,* ktoré majú zreteľný kauzatívny význam: sú to osobné slovesá subjektovo-objektového typu (ich intenčná hodnota v schéme: ← V →). Nezvratné a zvratné podoby majú spoločnú datívnu rekciu. Samostatný slovotvorný formant *sa* má v tejto podskupine okrem slovotvornej funkcie a funkcie meniť intenčnú hodnotu aj dekauzativizačnú funkciu.

3.4.2. Druhú podskupinu tvoria slovesá *snívať sa, sniť sa, pliesť sa* (= snívať sa), *zaiskriť sa, vodiť sa,* vyjadrujúce isté nekontrolovateľné psychické procesy. Je to neveľká a málo výrazná podskupina.

3.4.3. Výraznejšia je tretia podskupina. Patria sem slovesá *zívať sa — zívnuť sa, kýchať sa — kýchnuť sa, grgať sa — grgnúť sa, driemať sa, rihať sa, odrihovať sa,* ktorými sa vyslovujú rozličné mimovoľné prejavy telesných stavov človeka. Významový prvok mimovoľnosti je síce (potenciálne) prítomný aj pri nezvratných pendantoch týchto slovies (je to podmienené charakterom pomenovaného deja: *zívať — zívnuť, kýchať — kýchnuť, grgať — grgnúť, rihať, odrihovať),* ale pri zvratných podobách je výraznejší a záväzný: napr. zívať možno aj náročky, no zívať sa niekomu môže iba mimovoľne. Nezvratné aj zvratné slovesá vyjadrujú ináč ten istý význam. Uvedené nezvratné podoby sú osobné činnostné slovesá subjektového typu (ich intenčná hodnota v schéme: ← V), kým zvratné podoby sú neosobné stavové slovesá s objektom v datíve (ich intenčná hodnota: V →). Samostatný slovotvorný formant *sa* má tu slovotvornú funkciu a zároveň funkciu meniť intenčnú hodnotu.

3.4.4. Napokon je tu štvrtá podskupina. Sú to slovesá *chcieť sa, zachcieť sa, (ne)leniť sa, svedčať sa/svedčiť sa, slušať sa, patriť sa,* ktoré vyjadrujú modálne významy vnútornej pohnútky, vôle alebo potreby konať dej vyslovený neurčitkom, s ktorým sa uvedené slovesá viažu. Niektoré slovesá *(chcieť sa, (ne)leniť sa)* majú význam paralelný s významom príslušných nezvratných podôb, rozdielny je oproti nezvratným podobám iba významový prvok mimovoľnosti deja. Pri iných slovesách *(svedčať sa/svedčiť sa, slušať sa, patriť sa)* je modálny význam od významu príslušnej nezvratnej podoby veľmi vzdialený, takže ich možno z hľadiska stavu v súčasnej spisovnej slovenčine pokladať už za samostatné lexémy, za osobitné slovesá. Pravda, v hodnotení relácie medzi zvratnými a nezvratnými podobami, resp. slovesami tohto typu nie sú jednotné ani naše syntetické diela: v Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 378 a 379) sa v kapitole Zvratné a nezvratné slovesá iba podoba *patriť sa* pokladá za zvratné sloveso (uvádza sa medzi reflexívami tantum), kým podoby *slušať — slušať sa, svedčať — svedčať sa* hodnotia sa ako dublety. V Slovníku slovenského jazyka (III, 1963, s. 43; IV, 1964, s. 122 a 357—358) sa podoby, resp. slovesá *patriť — patriť sa*

a *slušať — slušať sa* spracúvajú v dvoch samostatných heslách, kým podoby, resp. slovesá *svedčať/svedčiť — svedčať sa/svedčiť sa* sú spracované v jednom spoločnom hesle.

Z hľadiska, o ktoré nám ide, je najdôležitejší rozdiel medzi nezvratnými a zvratnými podobami (slovesami) 4. podskupiny v tom, že kým nezvratné podoby (slovesá) sú osobné slovesá subjektového alebo subjektovo-objektového typu (intenčná hodnota typu ← V alebo ← V →), zvratné podoby (slovesá) sú neosobné slovesá s datívnym objektom (intenčná hodnota typu V →). Samostatný formant *sa* má pri týchto slovesách slovotvornú funkciu (aspoň geneticky) a funkciu meniť intenčnú hodnotu slovesa.

3.4.5. Tak ako pri slovesách typu *prášiť sa z niečoho* a *otepliť sa* majú aj niektoré slovesá typu *polepšiť sa niekomu* dvojakú intenčnú hodnotu: fungujú jednak ako neosobné slovesá s datívnym objektom (typ V →) a jednak ako osobné slovesá subjektovo-objektového typu (ich intenčná hodnota: ← V →). Také sú napr. slovesá *polepšiť sa (nad ránom sa mu polepšilo — pacientov stav sa polepšil), pohoršiť sa (na večer sa mu znova pohoršilo — choroba sa mu pohoršila), snívať sa (snívalo sa mu o bratovi — sníval sa mu pekný sen), zaiskriť sa (v očiach sa mu zaiskrilo šťastím — oči sa mu zaiskrili šťastím).*

Slovotvorne sú slovesá typu *polepšiť sa* a ich nezvratné náprotivky jednak deadjektíva *(polepšiť — polepšiť sa, pohoršiť — pohoršiť sa, uľahčiť — uľahčiť sa, uvoľniť — uvoľniť sa)* alebo zriedkavejšie desubstantíva *(iskriť — iskriť sa, zaiskriť — zaiskriť sa),* jednak pôvodné slovesá *(chcieť — chcieť sa, zívať — zívať sa, kýchať — kýchať sa, pliesť — pliesť sa, slušať — slušať sa, svedčať/svedčiť — svedčať sa/svedčiť sa, patriť — patriť sa).*

3.5. Slovesá typu *jariť sa,* ako sme už naznačili, majú sémanticky blízko k slovesám typu *otepliť sa,* ktoré tvoria II. skupinu. Zaraďujeme sem tieto slovesá:

zimiť sa, zozimiť sa, daždiť sa, zadaždiť sa, šeriť sa, zošeriť sa, tmiť sa, stmiť sa, zotmieť sa — zotmievať sa, stmieť sa — stmievať sa, zoriť sa, rozvidniť sa, oblačiť sa, zaoblačiť sa, večeriť sa, zvečeriť sa — zvečerievať sa, hmliť sa, zahmliť sa, časiť sa, vyčasiť sa, zmrákať sa.

Všetky vyjadrujú rozličné atmosferické, resp. poveternostné javy a ich zmeny. Sú to stavové slovesá a ich osobitosťou v rámci rozoberaných slovies je to, že sú to reflexíva tantum. To značí, že nemajú svoje nezvratné náprotivky. Sú to desubstantíva, ktorých východiskové podstatné mená pomenúvajú rozličné ročné alebo denné obdobia, prípadne isté poveternostné alebo atmosferické javy. Význam východiskových substantív bezprostredne podmieňuje aj význam odvodených slovies, takže výsledné sloveso je vlastne substantívum prevedené do slovesnej formy kmeňotvor-

nou a tvarotvornou príponou (prípadne aj predponou) + samostatným slovotvorným formantom *sa*. Vznikajú tak neosobné slovesá bezsubstanciálneho typu (ich intenčná hodnota: V). Formant *sa* tu nemá dekauzativizačnú, lež iba slovotvornú funkciu. Nemožno pri ňom hovoriť ani o funkcii meniť intenčnú hodnotu, lebo tieto slovesá nemajú nezvratný pendant. Formant *sa* je pevnou súčasťou opísaného slovotvorného typu, ktorým vznikajú neosobné slovesá rozoberaného typu. Takto utvorené slovesá sú ako intenčný typ veľmi jednoznačné, lebo majú iba jednu intenčnú hodnotu.

4. Záver: Naším príspevkom sme chceli prispieť k objasneniu vzťahov v intenčnom systéme slovenského slovesa, ako aj k poznaniu fungovania tohto systému pri sémanticky, gramaticky aj slovotvorne vymedzenom okruhu slovies.

Poukázali sme na vzájomné vzťahy osobných a neosobných slovies a presnejšie sme vymedzili niektoré typy neosobných slovies so samostatným formantom *sa*. Počet neosobných slovies utvorených pomocou tohto slovotvorného formantu nie je zanedbateľný; skôr naopak. Keďže pomocou slovotvorného formantu *sa* vznikajú stále nové slovesá, možno takýto spôsob tvorenia nových neosobných slovies pokladať v súčasnej spisovnej slovenčine za živý. Ukázali sme, že slovotvorný formant *sa* má v rozoberaných prípadoch popri slovotvornej a dekauzativizačnej funkcii zároveň aj funkciu meniť intenčnú hodnotu nezvratného slovesa: z osobných slovies subjektovo-objektového alebo subjektového typu takýmto postupom vznikajú neosobné slovesá objektového alebo bezsubstanciálneho typu. Utvorenie nového slovesa sprevádza viac alebo menej výrazná zmena sémantiky.

Literatúra

BUZÁSSYOVÁ, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. 1. vyd. Bratislava. Veda 1974. 240 s.

KAČALA, J.: Spôsoby zmeny intenčnej hodnoty slovesa. Jazykovedný časopis, *23*, 1972, s. 153—158.

KAČALA, J.: Substanciaľnyje i nesubstanciaľnyje charakteristiki glagola. In: Grammatičeskoje opisanije slavianskich jazykov. Koncepcii i metody. Red. N. J. Švedova. Moskva, Nauka 1974, s. 38—47.

KAČALA, J.: Intenčné homonymá. In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Bratislava, Veda 1980 (v tlači).

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 376—387.

RUŽIČKA, J.: Prázdna morféma. Jazykovedný časopis, *14*, 1963, s. 3—7.

RUŽIČKA, J.: Reflexive Verben und reflexive Verbalformen. In: Satzstruktur und Genus verbi. Studia Grammatica XIII. Red. R. Lötsch a R. Ružička. Berlin, Akademie-Verlag 1976, s. 131—135.

RUŽIČKA, J.: Zo sémantickej problematiky slovies. In: Studia Academica Slovaca. 6. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1977, s. 479—489.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Marta Marsinová

SLOVESÁ MOTIVOVANÉ ČÍSLOVKAMI

Slovesá motivované číslovkou sa v slovnej zásobe vyskytujú pomerne zriedka, a predsa z hľadiska úplnosti výskumu odvodených slovies treba aj tomuto javu venovať pozornosť.

V Tvorení slov v slovenčine (Horecký, 1959) nenájdeme v exemplifikáciách ani jedno odvodené sloveso tohto druhu, preto uvedieme najprv niekoľko príkladov:[1]

Slamené prikrývadlá na zeleninu musia byť dobré, a keď sú veľké mrazy, musíme ich *zdvojiť*. (odb. tlač) — „Dve zlatky!" *zdvojnásobnil* Ketzer. (Jesenský) — Plotinos pôvodný nadzmyselný svet Platónov *roztrojil*. (Osuský) — Bude v meste, budú mu *dvojiť*. (Tajovský) — Agáte *sa máli* zárobok. (Dônčová) — Prišli ta, kde sa riečka *dvojila*. (Horák) — Ruvačky *sa množili*. (Ondrejov)

Slovesá *zdvojiť* „dať vo dvoje, dvojmo", *zdvojnásobniť* „zvýšiť na dvojnásobok", *roztrojiť* „rozdeliť na troje", *dvojiť (niekomu)* „vykať", *máliť sa* „zdať sa málo", *dvojiť sa* „deliť sa na dvoje", *množiť sa* „rásť počtom" ukazujú, že z číslovieok sa tvoria slovesá predponové i nepredponové, nezvratné i zvratné, predmetové, stavové i neosobné. Základom môže byť určitá aj neurčitá číslovka.

Slovo *nula* je slovotvorným základom pre prevzaté, ale podľa zakončenia už udomácnené sloveso *anulovať*. Toto obojvidové sloveso má význam „rušiť/zrušiť niečo, platnosť niečoho, vyhlasovať/vyhlásiť za neplatné" (porov. Slovník slovenského jazyka I 1959, s. 38). Je to knižné slovo, ale využíva sa aj v terminológii: *Launer sám a n u l u j e celú svoju knihu a sám potvrdzuje svoje rozbíjačské ciele.* (Marták). V železničnej terminológii existuje spojenie *anulovať chodovú návesť,* v publicistickom štýle *a n u l o v a ť chronický dialóg medzi výrobou a obchodom, a n u l o v a ť maloprimysel.*

Základné, radové a druhové číslovky sa nevyskytujú ako odvodzovací základ slovies.

Od číslovkového základu *dvoj-*, ktorý je v skupinových a podielových číslovkách, sa odvodzuje štvorica frekventovaných predponových slovies: vidový pár predmetových slovies faktitív *zdvojiť/zdvojovať* a vidový pár zvratných stavových slovies *zdvojiť sa/zdvojovať sa.* Príklady:

V hádanke tohto typu postupne *zdvojíme* každú slabiku. (odb. tlač) — Ak vzájomné prekladanie našej súčasnej literatúry *zdvojuje* jej ideové a spolo-

[1] Príklady neuvádzame zo slovníkového materiálu JÚĽŠ SAV a z vlastnej excerpcie dennej tlače alebo beletrie.

čenské pôsobenie, tým väčší je tento účinok pri prekladoch z literárnej minulosti. (Kochol) — Svet *sa zdvojil* v zrkadle nehybných zelených vodných očí. (SP) — Veľmi silný dvojlom má islandský vápenec, pod ktorým *sa* písmo *zdvojuje*. (odb. tlač)

Slovník slovenského jazyka (SSJ) V, 1965, s. 589, význam tohto slovesa (bez základnej exemplifikácie) vysvetľuje takto: „zväčšiť, rozmnožiť na dvojnásobok, zdvojnásobiť". Tento výklad významu slovesa *zdvojiť* je priliehavý napr. v spojení *zdvojiť nálož* alebo vo vete *Slza z d v o j í blesk oka* (Vajanský), i pre citát zo Sládkoviča, ktorý SSJ označuje ako pren. bás.: *Veľký ten háj ohlasy z d v o j í.* V ostatných spojeniach (napr. *zdvojiť slabiku, prikrývku)* sloveso *zdvojiť* môže mať aj význam „dať dvojmo, dať vo dvoje".

Sloveso *zdvojiť* sa používa aj v hudobnej terminológii, napr.: *zdvojiť dvojhlas, zdvojiť dychové nástroje* s významom „určiť dva dvojhlasy, dva hudobné nástroje na reprodukovanie príslušnej časti partitúry". Tento výklad je vhodnejší ako výklad „určiť ten istý tón dvom hlasom alebo dvom hudobným nástrojom", ktorý uvádza SSJ I v hesle *dvojiť* (s. 352). Nedokonavé sloveso *zdvojovať* (ktoré SSJ V, s. 589, hniezduje) má zhodný význam s dokonavým *zdvojiť,* napr.: *zajakavý z d v o j u j e takmer každú slabiku; preklady z d v o j u j ú ideové a spoločenské pôsobenie.* Stavové zvratné slovesá *zdvojiť sa/zdvojovať sa* majú význam „ukázať sa/ukazovať sa, javiť sa dvojmo", napr.: *vec priložená k zrkadlu s a z d v o j u j e, z d v o j í.*

Na slovesá od číslovkových základov *troj-* a *štvor-* nemáme predbežne doklady, ale nie sú vylúčené slovesá **strojiť, *zoštvoriť* najmä pre potreby terminológie. Pravda, v terminológii sa s nimi možno stretnúť najmä v podobe slovesných podstatných mien alebo adjektivizovaných príčastí, ako je to bežné aj od slovies so základom *dvoj-:*

Táto chyba sa volá *zoštvorením* termínov. (Strogovič, Logika; prekl.); *zdvojené* samohlásky a spoluhlásky; akustický dojem *zdvojenia* pri geminátach (Horecký); *zdvojenie veží* (= vzájomné krytie veží v rade alebo v stĺpci); *zdvojenie génu* (= proces, pri ktorom vznikajú dva rovnaké gény); *zdvojovanie priadzí* (= navíjanie združených priadzí na cievku pred zasúkavaním priadze).

Od číslovkových základov *dvoj-, troj-, štvor-* sa môžu tvoriť aj v istom zmysle akoby antonymné slovesá k dosiaľ uvedeným slovesám, a to predponou *roz-.* Ide o typovú štvoricu *rozdvojiť/rozdvojovať, rozdvojiť sa/rozdvojovať sa.* Význam týchto slovies je „rozdeliť/rozdeľovať, rozdeliť sa/rozdeľovať sa na dvoje, na troje". Príklady:

Nemali Štúr a Kalinčiak rovnakú mienku v týchto veciach, a to bol kameň úrazu, ktorý ich *rozdvojil.* (Mráz) — Oceán nebol pre nás nikdy taký široký, aby

nás mohol *rozdvojovať*. (Hronský) — Všetko *sa rozdvojilo* v bojové protifronty. (Elán) — „Nerozdvojovať sa!" (Jesenský) — Krúžok *sa rozdvojil*, potom *roztrojil*, až konečne celkom roztriasol. (Vajanský)

Najviac frekventované je sloveso *rozdvojiť*. Jeho príčastie a slovesné podstatné meno sa využívajú aj terminologicky, napr. v psychológii: *r o z d v o j e n i e osobnosti, r o z d v o j e n é vedomie.*

Obdobný kategoriálny význam ako predchádzajúce slovesá majú slovesá odvodené od zlomkových čísloviek *pol* a *štvrť*. (Iné zlomkové číslovky pri odvodzovaní slovies ani neprichádzajú do úvahy.) Ide o slovesá *rozpoliť/rozpoľovať* a *rozštvrtiť/rozštvrťovať* a ich zvratné pendanty. Príklady:

Na Detve *rozpolia* peniaz a časť hodia do truhly a časť do domu. (odb. tlač) — Je ním automatická píla na *rozpoľovanie*, neskôr i na *rozštvrtenie*. (odb. tlač). — Ty ma môžeš dať zatknúť... obesiť, *rozštvrtiť*. — *Rozštvrtili si* zem. (Gabaj) — Vytrhnite mu srdce, *rozpoľte* mu hlavu. (Fabry)

Zaujímavé je však, že tieto slovesá majú aj bezpredponové pendanty *poliť* a *štvrtiť*, *poliť sa* a *štvrtiť sa:*

Políme jablká, marhule (pred zaváraním), štvrťkilové maslo na dve osminky. (úzus) — Odtrúbili halali, zver ležala skolená, bolo ju treba *štvrtiť*. (Kultúrny život) — Chumeľ hlasov *sa polil* vo vzduchu. (Červeň)

Aj od týchto slovies sa v odborných štýloch využívajú príčastia a slovesné podstatné mená, napr. *p o l e n ý hrach, olúpaná tyčovka p o l e n á, p o l e n á matka vodiacej skrutky, p o l e n i e štvrťkilového balenia* ap.

K slovesám *poliť* a *štvrtiť* sa druží aj bezpredponové sloveso od základu *dvoj-: dvojiť*[1] so svojím zvratným pendantom *dvojiť sa*. Zvratná podoba je bežnejšia ako nezvratná, ktorá je trochu zastaraná. I. Viest (1919, s. 194) uvádza termín *dvojiť*[1] v železničnej terminológii ako synonymum slovesa *poliť* (nem. *halbieren*, maď. *felezni*). Príklady:

Ja vidím vás, jak úžite sa v diali v pás jeden tmavý... Vás blízkosť *dvojí*. (Jesenský) — [Ján Hollý] *dvojí* bohov podľa osobných záujmov. (Vlček) — Cesta *sa dvojila*. (Horák) — Úzke nohavice *dvojili sa* za švíkom. (Jesenský)

Popri pravidelne odvodenom slovese *poliť* vyskytuje sa v súčasnom jazyku aj sloveso *poltiť*, súvisiace so substantívom *polt* (Machek, 1957). Vyskytuje sa najmä v terminológii, napr.: *p o l t i a c i stroj;* geom. *p o l t i a c i bod úsečky*. Dokonavý pendant je *rozpoltiť*. Príčastie *rozpoltený* sa adjektivizovalo najmä vo význame „vnútorne, duševne rozorvaný, roztrieštený" (SSJ III, 1963, s. 843) a existuje aj príslušné abstraktum *rozpoltenosť: duševne r o z p o l t e n ý človek; rečou r o z p o l t e n á šľachta* ap.

Všetky dosiaľ uvedené príklady slovies tvorených od číslovieк si zachovávajú vecný súvis s číslovkou, ktorá je slovotvorným základom.

Môžeme však uviesť doklady aj na demotiváciu týchto slovies alebo okazionálne utvorenie nového významu alúziou na neodvodené slovesá.

Tak napr. predmetové sloveso *rozštvrtiť* s väzbou predložkového akuzatívu môže nadobudnúť demotiváciou význam „rozsekať na drobné kusy". Je na to príklad z Hviezdoslava: *Musí, inak r o z š t v r t í m ju na márne kusy!* — Predmet *márne kusy* ukazuje, že nejde o štvrtiny, ale o viaceré drobné kusy.

Osihoteným okazionalizmom zo súčasného jazyka je sloveso *zdvojiť si niekoho s niekým: Na nášho Bidenka myslievam čoraz zriedkavejšie, nie preto, že by sa mi naňho nechcelo myslieť, ale sa mi akosi zdvojil, lebo ja som s i ho z d v o j i l s Imriškom.* (Šikula) — Väzba ukazuje na alúziu so slovesom *stotožniť si niekoho s niekým* alebo *dať si niekoho s niekým dohromady, pospolu,* a tak je vlastne tvorivým prínosom do jazyka.

Zastarané sloveso *dvojiť*[2] s datívom nahrádza v súčasnej spisovnej slovenčine sloveso *vykať* od zámenného základu: *Mladší starším bratom alebo sestrám d v o j a.* (Čajak)

Všetky dosiaľ uvedené slovesá od číslovieк ukazujú, že sa obmedzujú na prvé členy číselného radu, teda na číselné výrazy od 2 po 4. Ide preto o javy neproduktívne, i keď pravidelné z hľadiska spôsobu tvorenia.

Máme však v slovenčine aj jeden produktívny typ slovies odvodených od číslovieк, a to od „násobných číslovieк s povahou adjektíva, vyjadrujúcich opakovanosť alebo znásobenú kvantitu javu" (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 339). Od číslovieк typu *dvojnásobný* sa pravidelne tvorí štvorica slovies *zdvojnásobniť/zdvojnásobňovať, zdvojnásobniť sa/zdvojnásobňovať sa.* Príklady:

Nové básne *zdvojnásobňujú* obsah pôvodnej knižky. (Kultúrny život) — 20 000 zlatých, ktoré mu dal otec do kupectva, *späťnásobnil.* (Bodický) — Organizácia *zdesaťnásobňuje* sily. (tlač) — Bača sa poďakoval a to isté požehnanie vrátil richtárovi, no rozumie sa, že ho *zostonásobnil.* (Kukučín) — Bez lásky zväčšuje sa každá bieda, ba *zdvojnásobňuje sa.* (tlač) — A ako neslýchane lacno, hoci za vojny i tu sa ceny na produkty a prácu *strojnásobnili.* (Tajovský) — Percento celulózy v novinovej mase *sa strojnásobňuje.* (tlač) — Ale v tom okamihu sa zas *zostonásobnila ťarcha.* (Povesti)

Význam týchto slovies je „urobiť/robiť x-násobným; stať sa/stávať sa x-násobným". Významovo sú teda blízke slovesám typu *zdvojiť,* čo potvrdzuje aj SSJ (V, 1965 s. 589), keď sloveso *zdvojnásobniť* uvádza ako synonymum slovesa *zdvojiť.* K tomuto údaju môžeme pripojiť malé spresnenie vyplývajúce z materiálu: sloveso *zdvojiť* sa viac používa v spojení

s konkrétnym predmetom (napr. *zdvojiť prikrývky, sklo*), kým sloveso *zdvojnásobniť* v spojeniach so slovesnými podstatnými menami a abstraktami (napr. *zdvojnásobniť pátranie po zlodejovi, zdvojnásobniť úsilie*).

Slovesá typu *zdvojnásobniť/zdvojnásobňovať* a ich zvratné pendanty sú zachytené i v Slovníku slovenského jazyka, a to pravidelne aj s variantom typu *zdvojnásobiť/zdvojnásobovať*. Variant *zdvojnásobiť* je na prvom mieste a variant typu *zdvojnásobniť/zdvojnásobňovať* sa označuje ako trocha zastaraný (porov. napr. SSJ V, 1965, s. 589; *späťnásobiť, späťnásobniť*, SSJ IV, 1964, s. 155).[2] Uvádzaním variantu *zdvojnásobiť* sa v SSJ vystihuje ten stav v úze, ako nám ho predstavuje excerpčný materiál. V novšej excerpcii máme totiž už prevažne varianty typu *zdvojnásobiť/zdvojnásobovať*, teda bez kmeňového *-ň-*. Príklady:

Dažde *zdvojnásobili* roboty na poli. (tlač) — Objem národného dôchodku sa za posledných dvadsať rokov *zdvojnásobil*. (tlač) — Za posledný rok *sa* mu zisky *strojnásobili*. (Krno) — Počet automobilov sa za posledných dvadsať rokov *strojnásobil*. (tlač) — Takto sa rozloha mesta v porovnaní s predvojnovým stavom *zoštvornásobila*. (Kovačevičová) — Keď *si* túto nesmiernu dĺžku dňa *zošesťnásobí* a až na jej konci ... si predstaví sobotu ..., úzkosť mu zovrie srdce. (Zúbek) — V XIX. storočí sa vysťahovalectvo takmer *zdesaťnásobilo*. (Fabry) — Objem farmaceutickej výroby od roku 1946 dodnes *sa* takmer *zostonásobil* a počet činných pracovníkov *sa* tu takmer *zdvadsaťnásobil*. (tlač, 1954) — Bolesť medzi lopatkami *sa zostonásobila*. (Jašík) — Je hrdý [človek], keď vidí, že *si stisícnásobil, zmiliónnásobil* silu. (Mináč)

Typ slovies *zdvojnásobiť* má progresívny charakter a vytláča pravidelne tvorené slovesá od prídavných mien typu *zdvojnásobniť*.[3]

[2] Podobnú situáciu môžeme vidieť v češtine: Příruční slovník jazyka českého VIII (1955—1957) na s. 361 uvádza dve osobitné heslá: *zdvojnásobiti* a s charakteristikou trochu zastar. *zdvojnásobniti*. Paralelne sú spracované slovesá *zdvojnásobovati* a *zdvojnásobňovati*. Naproti tomu novší Slovník spisovného jazyka českého IV (1971) spracúva v tom istom hesle bežnú podobu *zdvojnásobiti* a prihniezdúva ako trochu zastarané *zdvojnásobniti* (s. 710). Najnovší Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1978) uvádza už iba podobu *zdvojnásobiti* (s. 705).

[3] Vzťah variantov typu *zdvojnásobiť* a *zdvojnásobniť* sa pokúsil riešiť aj Š. Peciar (Slovenská reč, *17*, 1951/52, s. 180). Za správne pokladá Š. Peciar iba tvary bez *-ň-*. Za východisko berie sloveso *násobiť/znásobiť:* „Keďže variant na *-niť* pri základnom slovese *(násobiť)* vôbec nejestvuje a je zriedkavý aj pri zloženinách, netreba ho v spisovnom jazyku pripúšťať." Podľa nášho názoru zo slovotvorného hľadiska o slovese *násobiť* ako o základe tu možno oprávnene pochybovať. O pravidelnom tvorení by sa dalo hovoriť vtedy, keby sa od nedokonavého slovesa *násobiť* tvorilo nedokonavé kompozitum *dvojnásobiť*, od ktorého by sa potom bežným slovotvorným postupom pomocou predpony *z-* tvoril dokonavý pendant *zdvojnásobiť*. Lenže slovesné kompozitá typu *dvojnásobiť* sa v slovenčine nevyskytujú. Komponent *dvoj-* je iba v zložených podstatných menách, prídavných menách a príslovkách (porov. Malíková, 1977). A pokiaľ ide o tvorenie slovesných kompozít v slovenčine, Horeckého Slovotvorná sústava slovenčiny (1959) také kompozitá neuvádza. Vznik slovies typu *zdvojnásobiť* treba vysvetľovať analógiou alebo mechanickým pôsobením slovesa *násobiť* najmä svojím zakončením *(-biť)* na slovesá so zakončením na *-bniť*. Proti pravidelne tvorenému

K sémantike slovies typu *zdvojnásobniť/zdvojnásobiť* treba pripomenúť, že v kompozitách s číslovkou od *sto* vyššie býva obyčajne demotivácia a slovesá, ako sú napr. *zostonásobiť, stisícnásobiť, zmiliónnásobiť (úsilie),* sú vlastne často synonymami neutrálneho slovesa *zmnohonásobiť,* ale s vystupňovanou expresivitou.

Z neurčitých čísloviek sú pre tvorenie slovies slovotvorným základom číslovky *málo, mnoho* a *mnohonásobný.*

Osihotene stojí zvratné neosobné sloveso *máliť sa (niekomu)* s dokonavým obmedzovacím slovesom *zamáliť sa (niekomu).* V obidvoch vidoch ide o sloveso štylisticky bezpríznakové, a tak SSJ (V, 1965, s. 473) neoprávnene kvalifikuje sloveso *zamáliť sa* ako hovorové. Iste je však zriedkavejšie ako bezpredponové základné sloveso *máliť sa.* Príklady:

Taká činnosť *sa* chlapom *málila,* bolo im to ako psovi mucha. (Švenková) — „Stravy *sa* vám *máli?*" — spozornel Hlavaj. (Urban) — „Viacej nemáte?" *zamáli sa* Pavovi. (Hečko)

Sloveso *máliť sa* má význam „zdať sa, vidieť sa (niekomu) málo", *zamáliť sa* znamená „zazdať sa málo".

Sloveso *máliť* s významom „vyjadrovať svoj pohŕdavý, podceňujúci postoj" (SSJ II, 1960, s. 86) má širší výklad „hovoriť, písať, zmýšľať o niečom s pohŕdaním, podceňovať") je pravdepodobne okazionalizmom J. Jesenského.

Od neurčitej číslovky *mnoho* máme slovesá *množiť, zmnožiť, rozmnožiť, zmnožovať* a *rozmnožovať.* Bezpredponová podoba *množiť* je knižným synonymom neutrálneho predponového slovesa *rozmnožovať* vo význame „zvyšovať počet, stav, zväčšovať rozsah": *množiť chyby na chyby; množiť radosť; množiť hlad a biedu* (Gráf). V pôdohospodárskej terminológii vyjadruje sloveso *množiť* „špeciálnymi zákrokmi zvyšovať počet, napr. plodín": *množiť ríbezle rezkami.*

Knižný charakter majú aj slovesá *zmnožiť, zmnožovať* (spájajú sa najmä s abstraktným predmetom), kým slovesá *rozmnožiť, rozmnožovať,* ktoré mávajú pri sebe konkrétny predmet, sú neutrálne. Príklady:

Vypitá pálenka *zmnožila* lásku stonásobne. (Horák) — Televízia *zmnožila* záujmové oblasti tvorcov filmu. (odb. tlač) — *Zmnožuj* svoje sily, *rozmnožuj* radosť v sebe a okolo seba. (Mináč) — Noví prihlásení *rozmnožili* počet členov na dvojnásobok.

---

typu slovies odvodených od prídavných mien typu *z-dvoj-násobn-iť* (od *dvojnásobn-ý* máme zo slovotvorného hľadiska hybridný typ *zdvojnásobiť/zdvojnásobovať.* Nejde teda o „správny tvar", ako argumentuje Š. Peciar, ale o podobu, ktorá vznikla kontamináciou pravidelne tvoreného typu *zdvojnásobniť* a veľmi frekventovaného slovesa *násobiť.*

Zvratné sloveso *množiť sa* s významom „zvyšovať sa čo do počtu" je celkom neutrálne. Príklady:

Na svete *sa množia hlasy,* že ľudstvo zahynie na nedostatok vody. (tlač) — Lyžiarske podujatia *sa množia* ani huby po daždi. (tlač)

Od obidvoch predponových typov sa používajú v terminológiách aj slovesné podst. mená: *pohlavné, vegetatívne r o z m n o ž o v a n i e; r o z m n o ž o v a n i e liesky semenom; pozorovať vyššie z m n o ž e n i e v ontogénii* (biológia); *z m n o ž e n i e národnej tradície* (Mináč); *z m n o ž e n i e estetických efektov* (Felix).

Slovesá odvodené od neurčitej násobnej číslovky *mnohonásobný* majú rovnako ako sloveso typu *zdvojnásobiť/zdvojnásobovať* paralelné podoby typu *zmnohonásobiť/zmnohonásobniť.* Príklady:

Zmnohonásobnil silu robotníckeho hnutia, vyskúšal jeho sily. (M. Chorvát) — Vždy *sa* nám radosť *zmnohonásobila,* keď prišla k nám s kúdeľou tetka Helena (Figuli) — Význam komplexného sporenia kovmi *sa zmnohonásobňuje* práve dnes. (tlač)

Ako vidieť, slovesá z čísloviek sú viac-menej osihotenými jednotlivinami, hoci niektoré typy sa tvoria pravidelne. Zo slovotvorného hľadiska je zaujímavý progresívny charakter slovies typu *zdvojnásobiť* oproti variantom typu *zdvojnásobniť.* Malý počet slovies z čísloviek súvisí napokon s charakterom tohto slovného druhu, keďže číslovky pomenúvajú kvantitu alebo poradie staticky. Kde kvantita je výsledkom iného procesu členenia, napr. pri zlomkových číslovkách (zlomok je výsledkom procesu delenia) alebo pri skupinových a násobných číslovkách, utvárajú sa aspoň jednotlivé slovesá.

Literatúra

HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 218 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Vydavatelství ČSAV 1957, s. 383.

MALÍKOVÁ, M. O.: Sémantika morfém *dvu-/dvuch-* a *dvoj-* v zložených slovách. Československá rusistika, *22,* 1977, s. 12—17.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

PECIAR, Š.: Znásobiť, zdvojnásobiť, strojnásobiť, zmnohonásobiť. Slovenská reč, *17,* 1951/52, s. 180.

Slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

VIEST, I.: Maďarsko-nemecko-slovenský železničný slovník. 1. vyd. Turč. Sv. Martin 1919. 788 s.

Miloslav Darovec

SÚVETIE S VYTYČOVACOU OPISNOU KONŠTRUKCIOU

V tomto príspevku sa budeme zaoberať konštrukciami typu *Bol to on, ktorý...*, ktoré sa zvyčajne charakterizujú ako vytyčovanie opisom. Ako osobitný konštrukčný typ sa vyčleňujú na základe týchto najvšeobecnejších znakov: V nadradenej vete súvetia je menný výraz (substantívum alebo osobné zámeno) vo funkcii subjektu, určitý tvar slovesa *byť*, zámenný tvar *to*, ktorý stojí spravidla medzi slovesom a menným výrazom. Vedľajšia veta je postponovaná a uvádza ju niektoré z týchto zámen: *ktorý*, všeobecné zámeno *čo*, *kto* alebo sklonné zámeno *čo*, napr.:

Želka *to bola*, ktorá spustila oponu a zakryla Staré Mesto. (Jesenský) — Predovšetkým učitelia *to boli, čo* uskutočňovali hneď po prechode frontu poštátnenie škôl... (O Pavlík) — Vysvetlil som súdruhovi K., že sme s Edom boli spolu v lágri. Že *to bol* on, *kto* ma priviedol na cestu revolúcie. (Mináč) — *Nebolo to* mravné rozhorčenie, čo ho nútilo protestovať, brániť sa, nenávidieť.... (Mináč)

Niekedy, najmä v starších textoch, zámeno *to* chýba, napr.: ... *ale bez ženskej nemáš života. Ženská je, ktorá dáva ceny vedám*... (Kukučín)

Základná štruktúra nadradenej vety sa modifikuje najmä týmito prvkami:

1. Ak je nadradená veta kladná, je pred menným výrazom často vytyčovacia častica *(aj, tiež, hlavne, najmä, práve, predovšetkým* atď.), napr.:

Bol to hlavne Karol Kuzmány, ktorý sa vo svojej tvorbe priamo dovolával Mickiewicza ako vzoru novej poézie... (Pišút) — ... *bol si to práve* ty, čo si sa stal iniciátorom Popoludní detskej radosti. (Johanides) — Nikdy nezabudneme, *že to bol tiež* on, kto vystúpil s veľkou morálnou autoritou svojej osobnosti s ostrým protestom proti Mníchovu. (tlač)

2. Zriedkavejšie sú prípady, keď sloveso je determinované výrazom vo funkcii príslovkového určenia. Napr.: *Sprvoti sa nazdával, že pohľady tety Flóry a jeho sestry Vilmy patria jemu, ale tentoraz to bola Natália, ktorú Vilma dôkladne skúmala*... (Lazarová)

V týchto úvodných poznámkach sme sa obmedzili na čisto vonkajší opis rozoberaných konštrukcií. O ich funkcii budeme hovoriť ďalej. Najprv však uvedieme prehľad doterajších názorov na túto otázku.

V doterajšej slovenskej literatúre sa rozoberaným konštrukciám venovala len okrajová pozornosť. V starších prácach (z tridsiatych rokov) hodnotia sa najmä

súvetia so zámenom *ktorý* predovšetkým z normatívneho hľadiska; pokladajú sa v slovenčine za cudzorodý prvok, prevzatý z francúzštiny *(C'est moi qui...)* a ako taký sa odsudzujú (porov. napr. Bartek, 1933; Letz, 1934).

V morfológii slovenského jazyka (1966) sa síce tiež pripomína, že ide o konštrukciu prevzatú z románskych jazykov, ale z normatívneho hľadiska sa k nej negatívne stanovisko nezaujíma. Charakterizuje sa ako prostriedok esejistického a publicistického štýlu, slúžiaci na zdôraznenie a vyzdvihnutie slova, ktoré je vedľajšej vete nadradené. Syntaktická charakteristika sa obmedzuje na konštatovanie, že vedľajšia veta so zámenom *ktorý* je podobná nepravej vzťažnej vete.

Podobne hodnotí konštrukcie tohto typu aj J. Mistrík (1966), ktorý konkrétnejšie charakterizuje ich významovú výstavbu: zdôraznené jadro sa rozvádza na samostatnú (riadiacu) vetu a východisko výpovede je vyjadrené vzťažnou vetou.

Väčšia pozornosť sa týmto konštrukciám venovala v českej syntaktickej literatúre. J. Filipec (1955) predovšetkým zdôvodňuje oprávnenosť týchto konštrukcií v súčasnej spisovnej češtine, a to najmä zo štylistického hľadiska. Pokladá ich za účinný prostriedok na vyjadrenie expresivity najmä v rečníckych prejavoch a v populárne zacielených odborných prejavoch. Ďalej ich charakterizuje z hľadiska významovej výstavby výpovede. Konštatuje, že substantívum, resp. zámeno v prvej vete je zdôraznené, no napriek tomu pripúšťa i možnosť takých konštrukcií, v ktorých opisná veta obsahuje základ výpovede alebo jeho časť.

Z hľadiska významovej výstavby výpovede rozoberá vytyčovanie tohto typu F. Daneš (1957). Vychádza z predpokladu, že meno v nadradenej vete je vždy zdôraznené, že je na ňom výpovedné intonačné centrum, od ktorého sa realizuje príznaková konkluzívna kadencia až do konca výpovede. Táto intonačná schéma podľa autora ukazuje, že ako jadro výpovede treba vždy chápať zdôraznený výraz prvej vety. Intonáciu pokladá F. Daneš za rozhodujúceho činiteľa pri určovaní zmyslu výpovede. Vedľajšie vety v týchto konštrukciách (bez zreteľa na to, ktorým zámenom sa uvádzajú) hodnotí ako „nepravé vzťažné vety" (do úvodzoviek dáva termín i sám autor). Aby sa predišlo možnosti interpretovať vedľajšiu vetu so zámenom *který* v písanom prejave ako vetu prívlastkovú, navrhuje autor používať miesto zámena *který* zámeno *kdo*, resp. *co*, ktoré túto možnosť nepripúšťajú.

Syntaktickú stránku týchto konštrukcií podrobnejšie skúma K. Svoboda (1972). Na rozdiel od F. Daneša K. Svoboda stavia proti sebe vety so zámenom *který* a vety so zámenom *kdo*, resp. *co* ako osobitné konštrukčné typy. Vety so zámenom *kdo*, resp. *co* nielenže nehodnotí ako nepravé vzťažné, ale nepokladá ich vôbec za vzťažné. Dokazuje to možnosťou zmeny vetosledu *(Byl to J. Dobrovský, kdo položil základy jazykovědy slovanské — Kdo položil základy jazykovědy slovanské, byl Dobrovský)*. Takéto vety pokladá za podmetové. Naproti tomu vedľajšie vety so zámenom *který* hodnotí ako „vzťažné navazovací", protože „navazují na některý člen vety předchozí... a o něm vypovídají". No keďže jadro výpovede je v prvej vete, sú vedľajšie vety so zámenom *který* podľa autora východiskové výpovede.

Ako vidieť z prehľadu literatúry, názory na tieto konštrukcie sa rozchádzajú. Preto naším cieľom je podrobnejšia analýza týchto súvetí, a to tak z hľadiska ich významovej výstavby, ako aj z hľadiska ich syntaktickej stavby. Najprv

budeme skúmať oba aspekty izolovane a v závere ukážeme, aké sú vzájomné vzťahy oboch stavebných rovín. Pri rozbore budeme vychádzať z formálnych ukazovateľov významovej i syntaktickej výstavby súvetia. V súčasnej teórii syntaxe sa všeobecne prijíma názor, podľa ktorého primárnym prostriedkom vyjadrovania významovej výstavby výpovede je intonácia a slovosled, resp. vetosled a primárnym ukazovateľom syntaktickej stavby súvetia je spájací výraz, kým intonácia funguje v tejto oblasti len sekundárne (Šmilauer, 1947). V zhode s takýmto hodnotením formálnych prostriedkov je i náš rozbor.

Významová výstavba súvetia

Intonačná línia súvetí s analyzovanou konštrukciou vychádza z dvoch predpokladov: a) celé súvetie tvorí jeden prehovorový úsek (vetný takt) alebo aspoň časť vedľajšej vety, nasledujúca po prvej vete, je v tom istom prehovorovom úseku ako prvá veta; b) prvá veta súvetia tvorí samostatný prehovorový úsek, čiže vedľajšou vetou sa začína nový prehovorový úsek.

Pre intonačnú schému jednoúsekového súvetia je podstatné to, že na niektorom výraze nadradenej vety (okrem zámena *to*) je intonačné centrum prejavujúce sa tým, že na prvej slabike príslušného výrazu je melodický aj silový vrchol celého súvetia. Nasledujúca slabika je na podstatne nižšej tónovej úrovni a potom tón postupne klesá až po koniec súvetia. Dôležité pritom je to, že na zostupnú melódiu prebiehajúcu v rámci prvej vety plynule (bez pauzy) nadväzuje i začiatok vedľajšej vety. Ide o tzv. príznakovú podobu konkluzívnej kadencie.

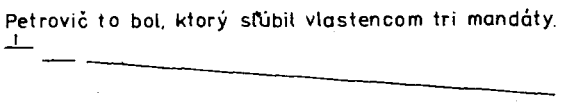

Intonačné centrum môže byť na mene (substantíve alebo osobnom zámene) alebo na zápornej podobe slovesa; na prvom, príp. poslednom výraze nadradenej vety. Vedľajšia veta v súvetí s takouto intonačnou schémou sa môže uvádzať každým z uvedených vzťažných zámen. Príklady:

Nebol to nepriateľ, nebol to strach, nebola to hrôza, čo spôsobili túto zmenu... (Mináč) — Bol to práve on, kto horel za pravdu svätej obeti, kto za ľudstva práva život posvätil, kto nad krivdou biednych slzu vyronil. (Matuška) — Nebola to vďaka za opateru, čo Aničku presadilo do ich duší... (Jesenský)

Opísaná intonačná schéma vyjadruje, že v celom súvetí s opisnou konštrukciou je len jeden vrchol, a keďže ten je v nadradenej vete, ide o súvetie s vytýčeným (zdôrazneným) jadrom výpovede.

Opisná konštrukcia je však len jedným z prostriedkov vytyčovania jadra výpovede. Preto sa ďalej budeme zaoberať otázkou, aký je vzťah opisného spôsobu vytyčovania jadra k iným formám vytyčovania.

Súvetiu s opisnou konštrukciou s menným jadrom výpovede zodpovedá z hľadiska významovej výstavby jednoduchá veta so začiatkovým postavením menného výrazu vo funkcii jadra výpovede. Tento výraz môže byť v jednom prehovorovom úseku s ostatnou časťou vety, alebo môže tvoriť samostatný prehovorový úsek s vlastnou intonačnou schémou, pričom s ostatnou časťou vety ho spája odkazovacie zmeno.[1]

Pretvorme takto súvetie citované vyššie:

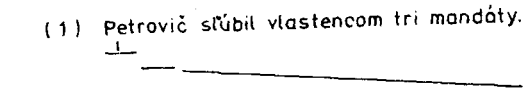

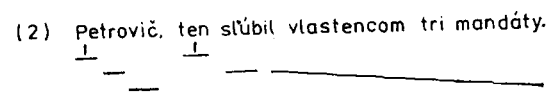

Vo variante (1) je intonačná schéma jednoduchej vety s vytýčeným jadrom rovnaká ako intonačná schéma súvetia s opisnou konštrukciou, t. j. príznaková konkluzívna kadencia. Vo variante (2) sa výpoveď skladá z dvoch prehovorových úsekov s rovnakou intonačnou schémou — príznakovou konkluzívnou kadenciou. V prvom prehovorovom úseku je príznaková podoba konkluzívnej kadencie prostriedkom zdôraznenia jadra výpovede, v druhom úseku je to intonačná forma výpovede. Odkazovacie zámeno na začiatku druhého úseku je totiž formálnym zástupcom intonačne vyčleneného výrazu vo funkcii jadra výpovede, kým zvyškom vety sa vyjadruje východisko výpovede.

Rozdiel medzi formami vytyčovania jadra typu (1) a typu (2) je v stupni zdôraznenia. Typ (1) predstavuje vyšší stupeň zdôraznenia ako typ (2). Vytyčovanie opisnou konštrukciou je z hľadiska vyššie charakterizovaných

[1] V slovenskej syntaktickej literatúre sa intonačne osamostatnený výraz vety nazýva vytýčeným alebo vysunutým vetným členom. Názorová nezhoda je najmä v otázke, akou obsahovou časťou výpovede je vytýčený (vysunutý) vetný člen. J. Ružička (1954, 1961) tvrdí, že vytýčený vetný člen je vždy východiskom výpovede, naopak E. Pauliny (1955) je toho názoru, že môže byť aj jadrom výpovede. V ďalšom článku o tejto otázke E. Pauliny (1963) svoje stanovisko zmenil a výraz intonačne izolovaný od ostatnej časti vety, ktorý pôvodne hodnotil ako vysunutý vetný člen, pokladá za osobitnú výpoveď.

foriem prechodným stupňom. V pomere k vytyčovaniu typu (1) predstavuje vyšší stupeň vytyčovania, a to preto, že sa jadro výpovede umiestňuje v osobitnej vete, naopak v pomere k forme (2) je nižším stupňom, pretože celé súvetie tvorí jeden prehovorový úsek s jednou intonačnou schémou.

Funkciou opisnej konštrukcie so zápornou podobou slovesa je zdôraznenie záporu ako jadra výpovede. Zápor sa vzťahuje na menný výraz. Preto jednoznačným ekvivalentom opisnej konštrukcie je spojenie samostatnej zápornej častice *nie* s menným výrazom v rámci jednoduchej vety. Porovnajme: *Nebolo to mravné rozhorčenie, čo ho nútilo protestovať, búriť sa, nenávidieť. — Nie mravné rozhorčenie ho nútilo protestovať, búriť sa, nenávidieť.*

Možným ekvivalentom súvetia s opisnou konštrukciou je aj jednoduchá veta, v ktorej sa záporná častica pripája k tvaru slovesa, ktoré pri opisnej konštrukcii je vo vedľajšej vete. Takéto vety sú však dvojznačné; okrem uvedeného významu môže znamenať i popretie obsahu celej výpovede. K identifikácii príslušného významu prispieva postavenie určitého tvaru slovesa so zreteľom na menný výraz.

/1/ Mravné rozhorčenie ho nenútilo protestovať, búriť sa, nenávidieť.
/2/ Protestovať, búriť sa, nenávidieť ho mravné rozhorčenie nenútilo.
/3/ Protestovať, búriť sa, nenávidieť ho nenútilo mravné rozhorčenie.

Vo variantoch [1] a [2] ide skôr o výpovedný zápor, vo variante [3] o členský zápor.

Nejednoznačnosťou platnosti záporu sú teda takéto jednoduché vety v nevýhode oproti súvetiam s opisnou konštrukciou. Tento nedostatok nemajú také jednoduché vety, v ktorých sa zápor vyjadruje samostatnou časticou, no oproti opisným konštrukciám ich pociťujeme ako štylisticky neobratné.

V súvetiach s opisnými konštrukciami, v ktorých hranica medzi vetami sa kryje s hranicou medzi prehovorovými úsekmi, je intonačnou formou prvého prehovorového úseku polokadencia, kým intonačnou formou úseku vedľajšej vety je nepríznaková konkluzívna kadencia.

Ostravčania v snahe vyrovnať ešte viac zvýšili dôraz, boli to však domáci, ktorí gólom Nováka zvýšili na 2 : 0. (Pravda)

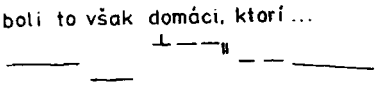

Vyčlenenie nadradenej vety do samostatného prehovorového úseku s formou polokadencie obmedzuje sa na súvetie s kladnou nadradenou vetou,

v ktorej menný výraz je v koncovom postavení a vedľajšia veta sa uvádza zámenom *ktorý*.

Ako interpretovať významovú výstavbu súvetia s opisnou konštrukciou s touto intonačnou formou? Aj tu ide o jazykovú jednotku s jediným centrom (jadrom výpovede), to je však umiestnené vo vedľajšej vete. Proti chápaniu nadradenej vety ako osobitnej komunikatívnej jednotky, t. j. jednotky s jadrom výpovede, svedčí jej významová neúplnosť. Aj tu je totiž opisná konštrukcia z hľadiska významovej výstavby ekvivaletom mena, možno ju teda menom substituovať: *Ostravčania v snahe vyrovnať ešte viac zvýšili dôraz, ale d o m á c i gólom Nováka zvýšili na 2 : 0.*

Meno v rovnakej funkcii ako opisná konštrukcia je napr. v tomto súvetí: *Úvod rýchle hraného a bojovného stretnutia patril síce Kladnu, ale T e s l a sa v 5. minúte ujala vedenia gólom Stixa (Tesla . . . → bola to Tesla, ktorá . . .).*

Z povedaného vyplýva, že pri charakterizovanej intonačnej forme súvetia je opisná konštrukcia osobitným prostriedkom vyjadrenia východiskovej časti výpovede. V pomere k ekvivalentnému vyjadreniu menom sa však opisnou konštrukciou východisko výpovede vytyčuje (zdôrazňuje). Zámeno *ktorý* má tu rovnakú funkciu ako odkazovací výraz *ten*.[2]

Z hľadiska významovej výstavby treba súvetie s opisnou konštrukciou tohto typu odlišovať od súvetia reprezentovaného týmto príkladom: *Na chodbe bolo počuť kroky. Bol to sused, ktorý sa vracal z práce.* Uvedené súvetie je len formálne zhodné so súvetím s opisnou konštrukciou. Jeho významová výstavba je však iná. Zámeno *to* tu odkazuje na predchádzajúci kontext; je teda samo východiskom výpovede, kým substantívum tej istej vety je jadrom výpovede. Teda už sama nadradená veta je osobitnou komunikatívnou jednotkou, z čoho vyplýva, že takouto jednotkou je aj vedľajšia veta. Zámeno *to* (na rozdiel od opisnej konštrukcie) môže byť aj na začiatku nadradenej vety. Aj porovnanie súvetia tohto typu so súvetím s opisnou konštrukciou presvedčivo ukazuje, že prvú vetu súvetia s opisnou konštrukciou napriek jej intonačnému vyčleneniu nemožno pokladať za osobitnú komunikatívnu jednotku. Zámeno *to* v tejto konštrukcii nie je východiskom, ale len formálnym prostriedkom pri realizácii vetnej formy. Vlastným východiskom, s platnosťou pre celé súvetie, je menný výraz na konci nadradenej vety.

[2] Takáto intonačná forma súvetia s opisnou konštrukciou je veľmi frekventovaná najmä v rozhlasových a televíznych reportážach zo športových podujatí. Použitie opisnej konštrukcie, v ktorej sa pred zámenom realizuje výrazná pauza, dovoľuje reportérovi pri rýchlom podávaní priebehu športového stretnutia získať čas na sformulovanie zvyšnej časti výpovede (pozri Tejnor, 1964).

Záverom o významovej výstavbe súvetí s opisnou konštrukciou možno povedať toto: Súvetia s opisnou konštrukciou majú platnosť jednej komunikatívnej jednotky, pričom jadro výpovede je buď v nadradenej, buď vo vedľajšej vete. Obsahová časť výpovede (jadro alebo východisko) v nadradenej vete sa prostredníctvom opisnej konštrukcie vytyčuje (zdôrazňuje). Významovú výstavbu signalizuje intonačná forma súvetia: v súvetí, ktoré tvorí jeden prehovorový úsek s príznakovou konkluzívnou kadenciou, je vytýčeným jadrom výpovede niektorý výraz nadradenej vety (okrem zámena *to*); v súvetí, v ktorom hranica medzi vetami je zároveň hranicou prehovorových úsekov, pričom úsek nadradenej vety má formu polokadencie, je jadro výpovede vo vedľajšej vete. Voľba príslušnej intonačnej schémy je podmienená kontextom, do ktorého je súvetie začlenené.

Syntaktická stavba súvetia

Termín opisná konštrukcia, ktorý sme doteraz používali, má svoje zdôvodnenie vo vzťahu k rovine významovej výstavby, konkrétne so zreteľom na skutočnosť, že pre istú zložku výpovede (východisko alebo jadro) sa vytvára rámec osobitnej vety ako nadradenej vety súvetia. Pritom z hľadiska významovej výstavby má táto zložka rovnakú hodnotu, ako keby bola súčasťou jednoduchej vety.

Z hľadiska syntaktickej stavby ide však o plnohodnotné súvetie a ako také ho treba aj analyzovať. Aj tu budeme vychádzať z formálnej stránky súvetia ako ukazovateľa syntaktickej sémantiky.

Hlavným kritériom hodnotenia syntaktickej stavby súvetia bude nám povaha zámena vo funkcii spájacieho výrazu. V tejto súvislosti prichádza do úvahy preveriť dve funkcie zámen: pomenovaciu a nadväzovaciu. Pomenovacou funkciou rozumieme schopnosť zámena signalizovať platnosť vedľajšej vety ako ekvivalentu pomenovacej jednotky, nadväzovacou funkciou zasa schopnosť zámena zastupovať príslušný výraz nadradenej vety vo vedľajšej vete. Obe funkcie v príslušnom zámene sú v konkrétnom súvetí nezlučiteľné.

Zo štyroch zámen, ktoré sa vyskytujú v opisnej konštrukcii, pomenovaciu funkciu jednoznačne má zámeno *kto* a skloňovateľné *čo*. V slovenčine totiž nejestvujú konštrukcie typu „Včera som stretol svojho najlepšieho priateľa, koho som už dlho nevidel“, ani konštrukciu typu „Jeho auto, čím chodí každý deň do práce“ . . ., teda konštrukcie, v ktorých by zámeno *kto* alebo *čo* malo nadväzovaciu funkciu. Konkrétnejšie možno funkciu týchto zámen charakterizovať tak, že sa nimi naznačuje platnosť vedľajšej vety ako ekvivalentu substantíva, pričom zámenom *kto* sa vyjadruje platnosť vedľajšej vety ako osobného substantíva, zámenom *čo* ako neosobného sub-

stantíva. O pomenovacej funkcii zámen *kto, čo* svedčí aj fakt, že vedľajšiu vetu možno premiestniť na začiatok súvetia (napr.: *Bol to predsa práve on, kto horel za pravdu v svätej obeti ... → Kto horel za pravdu v svätej obeti, to bol predsa práve on; Nebola to vďaka za opateru, čo Aničku presadilo do ich duší → Čo Aničku presadilo do ich duší, to nebola vďaka za opateru).*

V syntaktickej rovine majú teda vedľajšie vety so zámenami *kto, čo* platnosť vetného člena nadradenej vety. Pritom zámeno *to* v nadradenej vete pokladáme za výraz odkazujúci na vedľajšiu vetu. V konštrukciách so zámenom *kto* by sa azda takéto hodnotenie zámena *to* mohlo stretnúť s námietkou, že na osobu nemožno poukazovať zámenom stredného rodu. V tomto prípade treba však vidieť použitie zámena stredného rodu ako dôsledok vytyčovacej konštrukcie (podobne je to aj pri vytyčovaní vetného člena). Potvrdzuje to aj skutočnosť, že zámeno *to* možno použiť aj vtedy, keď postavíme vedľajšiu vetu na začiatok súvetia.

Vedľajšie vety so zámenami *kto, čo* fungujú ako ekvivalenty mennej zložky predikátu. Ukazuje na to možnosť substitúcie tvaru *to* tvarom *tým*, pravda, pri istej úprave slovosledu *(Ja som t o bol, kto ho poslal na Kamčatku ... — Ja som bol t ý m, kto ho poslal na Kamčatku ...).*[3]

Od súvetí s opisnou konštrukciou so zámenami *kto, čo* treba odlišovať takýto typ súvetia s rovnakými zámenami: *Je to nesvedomitosť, čo robíte so ženou.* (Jesenský) V takomto súvetí má substantívum v nadradenej vete funkciu mennej zložky predikátu, čiže vedľajšia veta je podmetová. Tu však nemožno hovoriť o opisnej konštrukcii, pretože výraz typu „je to nesvedomitosť, čo ...“ nemá menný ekvivalent. Nemožno v tomto kontexte povedať „Nesvedomitosť robíte so ženou“. Substantíva v nadradenej vete týchto súvetí majú hodnotiaci význam a často ich možno nahradiť adjektívami *(je to nesvedomitosť ... — je to nesvedomité).*

Komplikovanejšia je situácia, pokiaľ ide o hodnotenie funkcie zámena *ktorý* a všeobecného zámena *čo*. Tieto zámená môžu mať totiž v iných typoch súvetných konštrukcií, než je súvetie s opisnou konštrukciou, tak pomenovaciu, ako aj nadväzovaciu funkciu.

Pomenovacia funkcia zámena *ktorý* a všeobecného zámena *čo* spočíva v tom, že vedľajšie vety uvedené týmito zámenami môžu byť ekvivalentom adjektív (ak determinujú syntaktické substantívum) alebo substantív (ak nezávisia od syntaktického substantíva).

Funkcia zámen *ktorý, čo* v adjektívnych vetách neprichádza do úvahy ako model pre určenie funkcie týchto zámen v súvetí s opisnou konšrukciou už len preto, že adjektívna vedľajšia veta (t. j. zo syntaktického hľa-

[3] Tu sa teda rozchádzame s hodnotením K. Svobodu, ktorý tieto vedľajšie vety pokladá za podmetové.

diska prívlastková veta) nemôže byť v pomere k nadradenému substantívu východiskom výpovede.

Ako model pre určenie funkcie zámena *ktorý,* resp. všeobecného zámena *čo* prichádzajú však do úvahy také vety, v ktorých tieto zámená (a teda aj celé zámenné vety) majú platnosť substantív. Pomenúvajú sa nimi všeobecne, ale aj konkrétne chápané osoby, a to bez rodového rozlíšenia (zámeno *ktorý* je tu v mužskom rode v jednotnom alebo množnom čísle) alebo osoby ženského rodu (zámeno *ktorý* je v tvare ženského rodu v jednotnom alebo množnom čísle), napr.: *K t o r í už boli von, rozmnožovali krik a zmätok.* (Kukučín) — *K t o r ý musí, nech príde k nemu.* (Jesenský) — *Zober si, k t o r ú chceš. — Č o stoja bližšie, snažia sa protivníkov roztrhnúť.* (Hečko)

Nadväzovaciu funkciu majú zámená *ktorý* a všeobecné zámeno *čo* vtedy, ak sa viažu na menný výraz pomenúvajúci jedinečné javy čiže javy, ktoré si nevyžaduje špecifikáciu vedľajšou vetou. Napr.: *Potom tiahol na Babylon, ktorý víťazne dobyl po dvoch rokoch.* (Figuli) — *Povedz mi, Tamuz, čo máš moc okvietiť holé halúzky ...* (Figuli) Takéto menné výrazy sú typické i pre nadradenú vetu v súvetiach s opisnou konštrukciou, z čoho by sa dalo usudzovať, že nadväzovaciu funkciu majú zámená *ktorý* a *čo* i vo vedľajších vetách týchto súvetí.

Argumenty v prospech či neprospech pomenovacej, resp. nadväzovacej funkcie týchto zámen nie sú celkom jednoznačné.

Ak použijeme ako kritérium hodnotenia povahy zámena vo vedľajšej vete možnosť či nemožnosť jej premiestenia na začiatok súvetia, ukazuje sa, že začiatkové postavenie je v zásade možné vtedy, ak menným výrazom v nadradenej vete je osobné substantívum alebo osobné zámeno. Pravda, aj tu sa pociťuje potreba použiť pred zámenom *ktorý* alebo *čo* odkazovací výraz, napr.: *(Ten), ktorý vrátil vlastencom tri mandáty, (to) bol Petrovič. — (Tá), ktorá spustila oponu a zakryla Staré Mesto, (to) bola Želka. — (Ten), čo zdvihol ruky, (to) bol on.* Možnosť začiatkového postavenia viet so zámenami *ktorý, čo* v uvedených prípadoch by teda svedčila v prospech pomenovacej funkcie zámena a vedľajšej vety.

Ak menným výrazom v nadradenej vete je zámeno prvej alebo druhej osoby, prejavuje sa tendencia k zhode slovesa vedľajšej vety v osobe. Napr.: *... bol si to práve ty, čo si sa stal iniciátorom Popoludní detskej radosti.* (Johanides) To by svedčilo v prospech nadväzovacej funkcie zámena vedľajšej vety. Zmena poradia viet by tu predpokladala substitúciu prvej alebo druhej osoby treťou osobou. Pravda, jazyková prax ani tu nie je ustálená. Popri zhodnom tvare slovesa používa sa aj tvar tretej osoby. Napr.: *Ja som to bol, čo sedel štvrtý napravo od vás.* (Jesenský)

V prospech nadväzovacej funkcie zámena svedčia súvetia s opisnou kon-

štrukciou, v ktorých v nadradenej vete je neosobné substantívum. Tu je zmena poradia viet pri zachovaní zámena *ktorý,* resp. všeobecného zámena *čo* nemožná. Napr.: *Bola to zdôraznená spoločenská funkčnosť povojnového umenia, ktorá nevdojak položila rozlišovacie znamienko medzi uzavretosťou a vyhranenosťou presne diferencovaného obdobia medzi dvoma svetovými vojnami s nádejnou, sľubnou neukončenosťou vývojovej epochy, ktorej sme po oslobodení svedkami.* (Vaculík) Komutácia je tu možná len vtedy, ak sa zámeno *ktorý* substituuje sklonným zámenom *čo.*

I keď takéto konštrukcie sú zriedkavé, jednako práve ony najvýraznejšie svedčia v prospech nadväzovacej funkcie zámena *ktorý,* resp. všeobecného zámena *čo* v súvetiach s opisnými konštrukciami vôbec.

Argument v prospech rozlišovania funkcií zámen *kto, čo* na jednej strane a zámena *ktorý,* ako aj všeobecného zámena *čo* na druhej strane poskytujú opisné konštrukcie so zdôrazneným záporom slovesa v nadradenej vete. Tu je silná tendencia používať vo vedľajšej vete zámeno *kto,* resp. skloňovateľné *čo.*

Porovnajme tieto dve súvetia z diela K. Lazarovej: *Ale nebola to Anna, koho odtisol... — Ale tentoraz to bola Natália, ktorú Vilma dôkladne skúmala.*

Domnievame sa, že rozdiel v použití zámen v príslušnej konštrukcii nie je náhodný. V prvom súvetí sa preferuje zámeno *kto* pred zámenom *ktorý* zrejme preto, že pri zámene *ktorý* sa pociťuje jeho nadväzovacia funkcia. Keďže zápor v nadradenej vete sa týka substantíva, použitím zámena *ktorý,* ktoré na substantívum odkazuje, by sa vlastne eliminoval. V druhej konštrukcii je zámeno *ktorý* aj pri predpokladanej nadväzovacej funkcii primerané, pretože v nadradenej vete nie je zápor. Aj tu, pravda, možno použiť zámeno *kto.*

Ako neprimerané sa pociťuje použitie všeobecného zámena v tejto opisnej konštrukcii: *To nebol, nebol smäd, čo iskril z jeho viet.* (Kostra) Vhodnejšie by tu bolo skloňovateľné zámeno *čo* (pravda, ak odhliadneme od požiadavky veršového rytmu): *To nebol, nebol smäd, čo iskrilo z jeho viet.*

Nadväzovacia funkcia zámena *ktorý* zreteľne vystupuje v súvetiach s opisnou konštrukciou, v ktorých v nadradenej vete je vytýčené východisko výpovede. Súvisí to s realizáciou výraznej pauzy medzi časťami súvetia. Tu nemožno použiť zámená *kto, čo,* ale ani všeobecné zámeno *čo.*

Z analýzy povahy zámena *ktorý* a všeobecného zámena *čo* v súvetí s opisnou konštrukciou teda vyplýva, že prevládajúcou funkciou týchto zámen je funkcia nadväzovacia. To znamená, že z hľadiska syntaktickej stavby budeme pokladať súvetie s opisnou konštrukciou so zámenom *ktorý,* resp. so všeobecným zámenom *čo* za ten istý typ ako súvetie, v ktorom vedľajšia

veta uvedená týmito zámenami je osobitnou komunikatívnou jednotkou. Aj v týchto súvetiach má zámeno nadväzovaciu funkciu.

Z charakteristiky významovej výstavby a syntaktickej stavby súvetí s opisnou konštrukciou možno vyvodiť tieto závery:

Najvšeobecnejšou črtou významovej výstavby súvetí s opisnou konštrukciou je to, že celé súvetie tvorí jednu komunikatívnu jednotku (výpoveď) a že obsahová časť výpovede umiestnená v nadradenej vete je zdôraznená. Vnútorná diferenciácia týchto súvetí z hľadiska významovej výstavby sa zakladá na tom, že v nadradenej vete súvetia môže byť tak jadro, ako aj východisko výpovede. V tom sa zhodujeme s výkladom J. Filipca; na rozdiel od neho však oba typy významovej výstavby vyčleňujeme na základe osobitnej zvukovej stavby súvetia. Z hľadiska významovej výstavby zodpovedá súvetiu s opisnou konštrukciou jednoduchá veta, v ktorej ekvivalentom opisnej konštrukcie je menný výraz, a to alebo intonačne začlenený do vety, alebo tvoriaci samostatný prehovorový úsek s vlastnou intonačnou schémou. Táto skutočnosť je dôležitá v súvislosti s určením vzťahu roviny významovej výstavby a syntaktickej stavby súvetia.

Z hľadiska syntaktickej stavby hodnotíme jazykovú jednotku s opisnou konštrukciou ako plnohodnotné súvetie. Pritom vedľajšiu vetu pokladáme buď za ekvivalent pomenovacej jednotky, a teda aj vetného člena nadradenej vety (ak sa uvádza zámenom *kto* alebo sklonným *čo),* alebo ju chápeme ako vetu nadväzovaciu (ak sa uvádza zámenom *ktorý* alebo všeobecným zámenom *čo*).

Zo syntaktického hľadiska stačí charakterizovať vedľajšie vety so zámenom *ktorý* v súvetí s opisnou konštrukciou ako nadväzovacie. To platí tak o vedľajších vetách, ktoré sú východiskom výpovede, ako aj o vedľajších vetách, v ktorých je jadro výpovede. Zámeno *ktorý* má tu rovnakú funkciu ako odkazovacie zámeno *ten;* rozdiel medzi nimi je len v tom, že v prvom prípade ide o hypotaktickú, v druhom o parataktickú konštrukciu *(Bol to Jano, ktorý sa ma zastal. — ... Jano, ten sa ma zastal).* Až pri uplatnení hľadiska významovej výstavby pri vyčleňovaní typov súvetí s nadväzovacími vedľajšími vetami možno nadväzovacie vety v súvetí s opisnou konštrukciou charakterizovať ako nevýpovedné (t. j. také, ktoré nemajú platnosť samostatnej komunikatívnej jednotky) a postaviť ich do protikladu k výpovedným (t. j. takým, ktoré majú platnosť samostatnej komunikatívnej jednotky). Nevýpovednosť nadväzovacích viet v súvetiach s opisnou konštrukciou je daná tým, že opisná konštrukcia, t. j. jednotka s formou vety, je z hľadiska významovej výstavby na úrovni pomenovacej jednotky a ako taká nie je osobitnou výpoveďou, z čoho vyplýva, že osobitnou výpoveďou nie je ani vedľajšia veta.

Literatúra

BARTEK, H.: Devečková — Kostolný proti Mihálovi. Slovenská reč, *2*, 1933/1934, s. 242.
DANEŠ, F.: Intonace a věta ve spisovné češtině. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1957, s. 76 n.
FILIPEC, J.: Byl to můj přítel, který... Naše řeč, *38*, 1955, s. 193.
LETZ, B.: Užívanie vzťažných zámen a spojok. Slovenská reč, *3*, 1934/1935, s. 203.
MISTRÍK, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 102.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 287.
PAULINY, E.: Vysunutý vetný člen. Slovenská reč, *20*, 1955, s. 109.
PAULINY, E.: O tzv. vytýčenom vetnom člene. Slovenská reč, *28*, 1963, s. 230 n.
RUŽIČKA, J.: Vytýčený vetný člen. Slovenská reč, *19*, 1954, s. 275.
RUŽIČKA, J.: O podstate vytýčeného vetného člena. Slovenská reč, *26*, 1961, s. 299.
SVOBODA, K.: Souvětí spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Universita Karlova 1972, s. 101 n.
ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 1. vyd. Praha, Ing. Mikuta 1947, s. 45.
TEJNOR, A.: Byl to reportér, který... Naše řeč, *47*, 1964, s. 250.

Slavo Ondrejovič

O PRÍZVUKOVANÍ JEDNOSLABIČNÝCH PREDLOŽIEK V PUBLICISTICKOM ŠTÝLE SLOVENČINY (II)

Vzhľadom na výskum rytmických činiteľov je dôležitá skutočnosť, že v slovenčine sa najčastejšie vyskytujú trochejské a daktylské takty. Pri taktoch dlhších, než sú štvorslabičné, pozorovať tendenciu vyrovnávania sa smerom k ich priemeru. Tu potom dochádza k známemu javu, že jednoslabičné predložky strácajú prízvuk, ktorý prechádza[1] na prvú slabiku menného výrazu. Predložka sa stáva súčasťou predchádzajúceho taktu alebo „predklonkou" následného mena. Na druhej strane spojenie prízvučnej jednoslabičnej predložky s máloslabičným (najmä jednoslabičným) slovom vyhovuje tejto tendencii (rovnako aj faktu o absolútnej prevahe decrescendových taktov) a vytvára rytmicky zvyčajné spojenia v slovenčine.

Zo zhromaždeného materiálu nám vyplynulo, že ak po jednoslabičných predložkách stojí viac mien (napr. substantív), predložky sa niekedy správajú ako v pozícii pred mnohoslabičnými výrazmi, počítajúc do toho aj sla-

[1] Z hľadiska reálnej skutočnosti tu ide prirodzene o fiktívny proces: o presúvaní prízvuku z jednoslabičnej predložky na meno má zmysel hovoriť iba na čisto teoretickej rovine.

biky ďalšieho mena, inokedy sa však pri nich berie ohľad iba na prvé meno z tohto spojenia (*Rokovanie delegácie bude mať značný význam p r e r o z v o j s t y k o v medzi oboma stranami*). Ukazuje sa, že tu veľa záleží na tom, ako sa spíker „zaangažuje" do textu, či sa totiž dá strhnúť „ideálnym" (daktylotrochejským) rytmom jazyka alebo či stavia viac na sémantickej kompatibilite daných spojení, čím sa dostáva „hlbšie" do textu (hlbší ponor do textu predpokladá najmä čítanie komentárov alebo odborný výklad a menej napr. čítanie správ). Práve v týchto prípadoch pomerne často zaznamenávame typ prízvukovania (0), pri ktorom nemožno jednoznačne rozhodnúť o mieste prízvuku (*Ale p o s k o n čení pléna . . .*). Situácia je iná, keď predložka predchádza pred spojením zámena a substantíva (*Denníky venujú pozornosť návšteve československej stranickej delegácie a informujú* **o** *jej privítaní*[2] *v Sofii*). Tu je prízvučná obyčajne predložka. Okrem toho je zrejmé, že jednoslabičné predložky sa spájajú s istou kombináciou väčšieho počtu slov tesnejšie, s inou voľnejšie. Tak napr. predložky v spojeniach *na počesť, na základe* a pod., majúce v textoch publicistického štýlu vysokú frekvenciu, v našom materiáli sa vyskytovali vždy iba ako neprízvučné. Ide tu podľa všetkého o to, že uvedené typy predložkových konštrukcií sa vyskytujú vždy iba ako prvé členy syntagiem (*. . . na* **počesť** *dvanásteho zjazdu sa vyrobilo . . . na* **základe** *doterajšieho vývinu predpokladáme . . .*) a samy tvoria (syntakticky i sémanticky) len fragmentárne spojenia.

Osobitnú poznámku treba venovať prípadu, keď predložkové spojenie sa nachádza na začiatku vety (po pauze). V praxi niektorých hlásateľov Čs. rozhlasu sa totiž stretávame s príliš ostrým nasadením prvej slabiky týchto vetných segmentov, najmä ak sa nachádzajú na začiatku odseku (**Pre** *tvorivú prácu národov a koordináciu socialistických štátov je potrebné . . .* **Po** *vyhodnotení dosiahnutých výsledkov sa väčšina zaviazala . . .*). Súvisí to zrejme s nácvikom, ktorým sa sleduje predovšetkým zreteľné artikulačné nasadenie prvej slabiky výpovede. Pri výskume prízvukovania jednoslabičných predložiek (podobne ako v štylistike) sa síce pohybujeme v oblasti, kde sa dá zistiť skôr to, čo je bežné, než to, čo je správne a náležité, zdá sa však, že tu ide o prípad, ktorý možno vzhľadom na prax väčšiny spíkrov i úzus v bežnej konverzačnej reči hodnotiť ako menej prípustný variant. Na absolútnom začiatku vety v slovenčine, s výnimkou toho prípadu, keď predložka je pred jednoslabičným slovom, sa totiž predložka spravidla neprízvukuje. Sformulovala sa už aj širšia zákonitosť: ak v tejto pozícii stojí jednoslabičné slovo pred viac ako dvojslabičným s prízvukom

[2] Tu zohráva úlohu aj fakt, že ide o jednoslabičné slovo.

na prvej slabike, jednoslabičné slovo býva neprízvučné: *Dom* **cel**ý *zhorel*, *Pes* **od***behol* (porov. Baláž, 1977, s. 57). Potvrdzujú to aj výskyty neprízvučných jednoslabičných predložiek v takejto pozícii z nášho materiálu:

Za **prí**tomnosti predsedu... Na **kon**ferencii, ktorá bude trvať... Na **rekul**tiváciu vysušenia barinatých pôd... O **e**nergetickej situácii... Na **šies**tych majstrovstvách sveta hádzanej žien... Na **treťom** mieste je... Vo **fran**cúzskom lyžiarskom stredisku boli včera... Po **šies**tich rokoch získala... Do **fi**nále československého pohára postupuje... Od **ôs**meho zjazdu... Vo **výbore** sa zdôraznilo... Na **mies**tach s celodennou hmlou... Za **pri**márne pokladáme tieto okolnosti...

Je zrejmé, že v prvých štyroch prípadoch podporujúcu úlohu pri „presune" prízvuku z predložky na meno zohráva aj väčší počet slabík v menných výrazoch, v ďalších štyroch prípadoch numeratívna povaha výrazov a v posledných azda zdôraznenosť mena, príp. aj to, že predložky stoja pred viacslovnými výrazmi.

Pozícia predložkových konštrukcií na konci vety s konkluzívnym vyznením je vzhľadom na prízvukovanie jednoslabičných predložiek neprízvaková (tak ako v prostriedku vety). Dosť často sa tu však stretávame s prízvukovaním prvej slabiky mena v predložkových spojeniach, aj keď nejde o zdôraznenie mena a nie sú prítomné ani iné faktory podporujúce „presun" prízvuku z predložky na meno *(Urobili naozaj málo pre* **pres***tavbu. — Hovorí sa o* **zá***kaze).*

Ináč sa prejavuje táto pozícia pri antikadenčnom vyznení. Tradične sa jej výskyt v tomto type viet hodnotil ako príklad na zmenu rytmiky v porovnaní s konkluzívnou realizáciou. M. Rázusová-Martáková (1946) uvádza napr. nasledujúcu dvojicu viet s takouto notáciou prízvučných slabík v predložkových spojeniach:

Prišiel **po** *sud.* *Prišiel po* **sud?**

V skutočnosti však miesto prízvučnej slabiky v opytovacom variante danej vety nemusí nevyhnutne zodpovedať miestu, ktoré určila autorka. Vzhľadom na náš materiál súdime, že takéto dynamické pomery ani nie sú v základnej nepríznakovej podobe otázky najbežnejšie.

Podľa nášho pozorovania melodické vyznenie koncového taktu je však dobrým signálom na určenie miesta prízvuku v inom zmysle. Týka sa to síce len tzv. zisťovacích opytovacích viet, ale tie, ako je známe, sa vďaka svojej forme, osobitej melodickej schéme, pokladajú za „typické" opytovacie vety. Ak je totiž v koncovom takte dvojslabičné slovo, melódia zisťovacej opytovacej vety má stúpavý ráz a ak je na tom mieste trojslabičné

slovo, má jeho melódia stúpavoklesavý ráz (Urbančok, 1956, Uhlár, 1971):

Ak namiesto koncových slov dosadíme predložkové výrazy, melodický priebeh taktov by sa nemal zmeniť a obyčajne sa nemení:

V našom materiáli sa však vyskytujú aj tak modulované zisťovacie otázky, ktoré zdanlivo protirečia týmto zisteniam. Zaznamenali sme napr. dvojakú realizáciu aj posledného uvedeného prípadu:

Z pozorovania uvedených melodických schém je jasné, že tu ide o rozdiel v tom, ako sa chápu predložkové výrazy vzhľadom na umiestnenie prízvuku. Prvý prípad je paralelný so zisťovacou otázkou s koncovým trojslabičným slovom *(Prišiel* **po** *sudcu)* v koncovom takte a druhý s dvojslabičným slovom *(Prišiel po* **sudcu***).* V širších súvislostiach takáto možnosť dvojakej prízvukovej realizácie predložkových spojení je podľa nášho názoru jeden z dôkazov o narušení ich fonetickej a významovej monolitnosti (podrobnejšie Ondrejovič, 1979).

Pri prízvukovaní jednoslabičných predložiek je posledný takt príznakovou pozíciou i pri semikadencii. Často pozorovať, že ak na predložkovú konštrukciu nadväzuje vedľajšia veta, prízvukuje sa menný výraz: *Vojsko vtiahlo do* **mes***ta, ktoré ešte spalo.*

Dôležitým rytmickým činiteľom pre prízvukovanie jednoslabičných predložiek je prítomnosť/neprítomnosť prízvučného jednoslabičného slova pred jednoslabičnou predložkou. Ak predložka bezprostredne nasleduje po jednoslabičnom slove, t. j. ak nie je medzi nimi prestávka alebo neprízvučná slabika, stáva sa toto jednoslabičné slovo pre jednoslabičné predložky vo svojom prízvučnom variante závažným. Postrehla to už M. Rázusová-Martáková (1946, s. 77), podľa ktorej toto prízvučné slovo akoby „stieralo" prízvuk z nasledujúcej predložky. Porov. niekoľko príkladov z nášho materiálu: *V novinách,* **kde** *na* **po***predných miestach . . . Jedným zo základných*

cieľov federácie bude aj **boj** *za* **demokratizáciu** *tlače. — Pracovný deň kozmonautov sa začína* **dnes** *o* **ôsmej** *hodine ráno.*[3] Podľa údajov J. Sabola aj neprízvučná enklitika alebo proklitika nachádzajúca sa tesne pred predložkou má schopnosť vplývať na prízvučnosť jednoslabičnej slabiky: podporuje ju v jej snahe „udržať" si prízvuk. Zdá sa, že o podporujúcej funkcii neprízvučných enklitík pred predložkou má význam hovoriť najmä na tom základe, že táto jednotka predlžuje predchádzajúci takt o ďalšiu ľahkú dobu, takže dôsledok prízvuku sa stáva o to aktuálnejším. To znamená, že neprízvučná enklitika má vplyv na rytmické pomery v predložkovej konštrukcii najmä vtedy, keď nasleduje za viacslabičným slovom *(Les* **vyklčovali** *až* **po** *okraj).*[4]

Ešte omnoho zložitejšie je to s činiteľmi, ktoré sme podľa M. Krčmovej-Hrabákovej (1964) nazvali „sémantickými". Predložka a meno tvorí potenciálny celok z hľadiska fonetického i významového. Často sa však stáva, že význam mena prerastá význam predložky, čím sa porušuje aj fonetická celistvosť predložkového spojenia. Do popredia sa dostáva sám pojem, kým vzťah, ktorý vyjadruje predložka ako gramatické slovo, ustupuje do úzadia. Ide o také prípady, keď predložka je súčasťou enumerácie, kontrastu, alebo keď je v predložkovej konštrukcii zdôraznené meno:

Naši zvíťazili postupne nad **Ru**munskom, Bulharskom i Sovietskym zväzom. — Polovodičové regulácie striedavej a jednosmernej funkcie na **ruš**ňoch či električkách prináša zlepšenie. — Víťazom volejbalového turnaja sa stala Červená hviezda pred **O**dolenou Vodou a Duklou Liberec. — Je to bežné pre **mao**istickú propagandu. — Ide o **kri**tické zhodnotenie.

Naopak, ak je predložkové spojenie súčasťou frazeologického zvratu *(Tí, čo mali maslo* **na** *hlave, skoro zdupkali. — Zavesil tretry* **na** *klinec a oddychoval),* alebo ak jednoslabičná predložka vytvára s menom lexikalizované spojenie s funkciou príslovkového určenia *(Naučili sa celkom dobre* **po** *slovensky),* prízvukuje sa predložka. Rovnako aj v takých prípadoch, keď je na predložke dôraz: *Predseda blahoželal pracujúcim k splneniu úloh päťročného plánu* **pred** *termínom.*

Medzi sémantické činitele, ktoré môžu mať dosah na „presun" prízvuku z jednoslabičných predložiek na meno, patria aj niektoré slovnodruhové charakteristiky príslušných mien. Prízvuk v hojnej miere „priťahujú" na

[3] Aj tu pôsobí viac činiteľov: menší počet slabík v mene, príp. aj jeho numeratívna povaha.

[4] Aj rytmickú zotrvačnosť by sme mohli pokladať za činiteľa, ktorý niekedy podporuje istý spôsob organizácie prízvučných a neprízvučných slabík v predložkových spojeniach (porov. Sabol, 1977). Ani tento jav sa však neuplatňuje dôsledne. Často totiž pozorovať také prízvukovanie po sebe idúcich segmentov, ktoré je výsledkom snahy hovoriaceho práve vyhnúť sa stereotypu.

svoju prvú slabiku najmä číslovky: *Do energetickej siete sa odovzdalo na* **mi***liardu ton kilowatthodín. — Tento rok vzrástli ceny potravín v Taliansku o* **se***demnásť percent. — V Nemecku sa zvýšila chemická výroba o* **šty***ridsať percent.* Na druhej strane zámená — dokonca aj v kontraste — sú málokedy schopné prevziať prízvuk z predložiek *(Ten dar sme priniesli* **pre** *vás, nie* **pre** *nich).* Ešte silnejším činiteľom pre „presun" prízvuku z predložky na prvú slabiku mena je však to, keď popredložkové výrazy sú rozvité adverbiom *(Za* **stále** *bezgólového stavu prichádza pokutový kop pre domácich ako dar z neba. — Šlo o* **vo***pred pripravený plán).*

Niektoré závery. — Z toho, čo sme uviedli o prízvukovaní jednoslabičných predložiek, je zrejmé, že závislostné pomery nie sú tu jednoduché. Pôsobnosť jednotlivých prvkov sa niekedy prekrýva, často sa však aj oslabuje alebo naopak posilňuje. Vplyv mnohých faktorov bude treba preveriť na omnoho širšom materiáli. Z uvedených údajov je však už takto jasné, že niektoré tradičné predstavy o prízvukovaní jednoslabičných predložiek môžeme prijať, iné treba odmietnuť.

Potvrdilo sa nám, že jednoslabičné predložky sa pravidelne prízvukujú pred jednoslabičnými slovami. V tejto pozícii prízvuk z predložky prechádza na meno iba v osobitne odôvodnených prípadoch (napr. pri dôraze). Jednoslabičná predložka pravidelne je prízvučná vtedy, keď je predložková konštrukcia súčasťou frazeologického spojenia, keď daná konštrukcia má funkciu príslovky a keď je predložka zdôraznená. V porovnaní s predchádzajúcimi pozorovaniami sa nám nepotvrdilo napr. pravidelné prízvukovanie jednoslabičných predložiek pred trojslabičnými slovami.

Na „presun" prízvuku z jednoslabičných predložiek na meno pôsobia zasa také činitele, ako je prítomnosť prísloviek a častíc rozvíjajúcich popredložkový menný výraz, mnohoslabičnosť mena, jeho zdôraznenie, prítomnosť prízvučného jednoslabičného slova pred predložkou a i. Pre tento typ prízvukovania je výhodná koncová pozícia predložkového výrazu. Daný typ je častý aj vtedy, keď jednoslabičná predložka predchádza pred číslovkou, enumeratívnymi výrazmi, pred výrazmi, ktoré sú v tesnom syntagmatickom vzťahu atď.

Celistvosť spojenia jednoslabičnej predložky s mennými výrazmi, ktoré v praslovanskom období tvorilo súdržný celok, je dnes narušená. Do pôvodnej fonetickej monolitnosti zasahuje predovšetkým zviazanosť prízvuku v našich jazykoch s prvou slabikou menných výrazov. V práci Zo slovenskej akcentológie (Ondrejovič, 1979) sme sa pokúsili ukázať, že tu dochádza ku konkurenčnému boju medzi predložkovým výrazom ako celkom a mennou časťou v ňom, pričom tak spomínaný celok, ako aj jeho menná časť má snahu udržať si prízvuk na prvej slabike. Domnievame sa, že vzhľadom na jazykový vývin (internacionalizácia slovenčiny znamenajúca

prílev najmä viacslabičných slov, slovotvorné procesy z domácich zdrojov vo väčšine prípadov „predlžujúce" základné výrazy) možno predpokladať, že jednoslabičná predložka a meno sa budú stále viac osamostatňovať, a to aj napriek tomu, že v opačnom smere pôsobí napr. adverbalizácia predložkových spojení[5] (porov. Miko, 1973).

Literatúra

BALÁŽ, P.: Zvuková stránka jazyka. In: Slovenský jazyk I. A. Red. A. Bujalka. Bratislava, Univerzita Komenského 1977, s. 25—91.
KRČMOVÁ-HRABÁKOVÁ, M.: Poznámky k otázce přízvukování jednoslabičných původních předložek ve spojení s jménem. In: Sborník FF Brněnské university, 13, 1964, řada A (jazykovědná) 12, s. 105—115.
MIKO, F.: Dovedna či osve? K pravopisu niektorých prísloviek. Kultúra slova, 7, 1973, s. 340—346.
ONDREJOVIČ, S.: Zo slovenskej akcentológie. Jazykovedný časopis, *30*, 1979, s. 49—54.
RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, M.: O prízvučnosti predložiek. Slovenská reč, *12*, 1946, s. 73—86.
SABOL, J.: Prozodická sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Čs. rozhlas 1977. 94 s.
UHLÁR, V.: Z problematiky opytovacích viet. In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 245—261.
URBANČOK, M.: Príspevok k triedeniu opytovacích viet. In: Jazykovedné štúdie. 1. Spisovný jazyk. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 213—226.

Ferdinand Buffa

O ROZSAHU A OBSAHU NÁREČOVEJ LEXIKY

1.1. Nárečím rozumieme tú pôvodnú (tradičnú) formu národného jazyka, ktorá sa od spisovného jazyka odlišuje spravidla vo všetkých jazykových plánoch, vyskytuje sa iba v hovorenej podobe, je zemepisne značne diferencovaná a dnes sa používa najmä v súkromnom živote predovšetkým vidieckeho obyvateľstva. Dôležitým znakom nárečí je ich starobylosť, ktorá spočíva v tom, že sú zdedené od prapraprapredkov, majú teda veľmi dlhú tradíciu (spravidla dlhšiu ako spisovný jazyk), preto sa volajú aj tradičné nárečia (na rozdiel od iných, napr. sociálnych nárečí). S dlhým vývinom nárečí súvisí aj ich zemepisná diferencovanosť, preto sa niekedy nazývajú aj zemepisné nárečia. (Isté zemepisné varianty má však aj spisovný jazyk.) Niekedy sa používal aj názov ľudové nárečie; myslela sa tým reč tej časti národa, ktorá žila na vidieku. Pretože sa všeobecne nevžilo ani jedno z uvedených označení, bude azda najvhodnejšie názov nárečie používať iba v tomto význame a ostatné nespisovné formy národného jazyka (tzv. so-

[5] Uvádzame tu iba tie fakty a zákonitosti, ktoré nám vyplynuli zo štúdia textov publicistického štýlu slovenčiny.

ciálne nárečia a pod., pre ktoré býva typický najmä svojský slovník) bude treba označovať inými názvami.

1.2. Pre nárečia je z jazykovedného hľadiska dôležité, že majú svojské znaky vo všetkých jazykových plánoch. Ide teda o samostatný jazykový útvar (presnejšie útvary), ktorý je schopný spĺňať úlohy komunikatívneho prostriedku istej časti národa, pričom v minulosti tieto úlohy spĺňal v plnom rozsahu, dnes už len obmedzene. No aj napriek tomu nárečia ešte i dnes sú živým dorozumievacím prostriedkom mnohých príslušníkov národa. Na rozdiel od minulosti (ani nie tak dávnej) sféra ich uplatnenia sa veľmi zúžila v prospech spisovného jazyka, ktorý má na vývin dnešných nárečí veľmi silný vplyv. Tomuto vplyvu najsilnejšie podlieha, prirodzene, slovník: s novými vecami prichádzajú aj nové slová a so zánikom starých predmetov a javov postupne zanikajú aj ich pomenovania. Ba nové názvy často vytláčajú staré pomenovania takých vecí, ktoré sa dnes používajú oveľa častejšie ako kedysi. Pretože uvedených zmien je veľmi mnoho, dnešný slovník ľudí hovoriacich ešte nárečím tvorí pomerne veľmi pestrá zmes pôvodných nárečových slov a novších výrazov prevzatých obyčajne zo spisovného jazyka. Prenikanie spisovných slov do nárečovej lexiky sa bude stále zväčšovať ako dôsledok prelínania sa uvedených jazykových útvarov. Pretože teda v slovníku sa pôvodný systém v nárečiach dnes najviac porušuje, nebude azda neužitočné pouvažovať o takých základných pojmoch, ako je nárečová lexika a nárečové slovo. Ozrejmiť si uvedené pojmy je dôležité pre lexikografickú prax (nárečovú, ako aj spisovnú) nielen z teoretických, ale aj z praktických dôvodov. Pri týchto úvahách vychádzam zo skúseností, aké som získal pri koncipovaní Slovníka slovenských nárečí v nárečovom oddelení Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

2.1. Z teoretického hľadiska do nárečovej lexiky sa žiada zahrnúť všetky lexikálne prvky, ktoré sa vyskytnú v spontánnom nárečovom prejave najmä ľudí, ktorých bežná komunikácia sa uskutočňuje aspoň v prevažnej miere v nárečí. Prakticky však v takomto prehovore sa môžu vyskytovať aj mnohé prvky iba osobného úzu hovoriaceho, ktoré, prirodzene, do lexiky daného nárečia nepatria. Sú to spravidla slová prevzaté z iných nárečí, zo spisovného jazyka alebo aj z iného jazyka, ktoré bežne (spravidla dosť frekventovane) používa iba istý príslušník nárečia. (Napr. istý náš rozprávač zo Šariša často používal časticu „samosebou", ktorá vo východoslov. nárečiach nie je známa.) Podobne do nárečového slovníka istého nárečia nemožno zahrnúť slovo, ktoré si rozprávač vytvoril ad hoc v toku veľmi živého rozprávania. Ide obyčajne o odvodené slovo utvorené analogicky podľa živého slovotvorného modelu skúmaného nárečia, ktoré sa však v nárečí nevyskytuje. (Napr. zo šarišského nárečia máme doklad na

slovo „šumnota" utvorené analogicky podľa slov typu *krasota, jasnota, mokrota* ... od adj. *šumni „pekný"*.)

Do všeobecného nárečového úzu spravidla ešte neprenikli ani mnohé názvy novších reálií, s ktorými sa ľudia hovoriaci nárečím stretávajú iba sporadicky alebo majú o nich vedomosť iba sprostredkovane, nie z autopsie. Týka sa to rozličných názvov súvisiacich najmä s najnovším technickým pokrokom, ako je napr. kozmonautika alebo ako sú nové pomenovania liekov a pod. Podobne do nárečovej lexiky by sme nezaradili príliš špeciálne odborné názvy aj tradičných remesiel, ako je kolárstvo, obuvníctvo, krajčírstvo a pod., ktoré sú známe iba úzkemu okruhu odborníkov (napr. pomenovania pre rozličné špeciálne nástroje a náradia, technologické postupy a i., spravidla cudzieho pôvodu). Takisto by sme do nárečovej lexiky nezaradili slová vyskytujúce sa iba v tzv. viazaných textoch, napr. v piesňach, rozprávkach, v ustálených obradových svadobných textoch a pod. (Vzhľadom na spravidla nenárečový pôvod týchto viazaných jazykových prejavov a na ich migráciu obsahujú ich texty značné množstvo slov pochádzajúcich alebo z iných nárečí, alebo aj z iných jazykových útvarov.)

Uvedené a im podobné lexikálne prvky, hoci sa môžu vyskytnúť v nárečovom kontexte, nemajú všeobecnú platnosť, nebývajú bežne — mimo uvedených kontextov alebo konsituácií — zrozumiteľné, takže ich komunikačná sila je nepatrná, niekedy až nulová (napr. pri skomolených, nezrozumiteľných slovách v piesňach a pod.). Nazdávame sa, že slová takéhoto druhu stoja na periférii nárečovej lexiky, používajú sa iba so špeciálnym zameraním, takže v bežnej reči pôsobia neprirodzene, ba sú natoľko nápadné, že pri častejšom používaní sa stávajú prezývkou toho, kto ich s obľubou používa. Aj to je nepriamy dôkaz, že sa uvedené lexikálne prvky vymykajú z nárečovej normy. Tento fakt je o to závažnejší, že pri nárečiach ide o hovorený jazykový útvar, ktorého lexikálna norma sa dosť ťažko zisťuje. Aj nárečová lexika totiž dosť verne odráža prevratné zmeny dneška, no spravidla sprostredkovane, preberaním slov zo spisovného jazyka. Z týchto novších prevzatých výrazov sa však iba niektoré stávajú bežnými nárečovými slovami; väčšina z nich ostáva iba v individuálnom slovníku osôb, a to v súvislosti s ich zamestnaním, záľubami a pod.

Uvedené obmedzenia sa nevzťahujú na pôvodné, dnes už však archaické alebo zastarané nárečové slová, ktoré sa v dnešných nárečiach vyskytujú síce iba sporadicky, no o ktorých môžeme usudzovať, že v minulosti patrili do bežnej slovnej zásoby. Sú to najmä názvy rozličných poľnohospodárskych reálií súvisiacich so starobylým spôsobom hospodárenia a tomu primeraným spôsobom života. (Ide o názvy rozličných, už dávnejšie zanecha-

ných zariadení na ručný pohon, ďalej názvy už ponechaných ľudových krojov, starodávnych zvykov a pod.)

2.2. Z povedaného vyplýva, že rozsah nárečovej lexiky sa dnes postupne zmenšuje, lebo rozsiahly úbytok ešte donedávna živých nárečových slov, súvisiacich so starším spôsobom života na vidieku, sa dnes nekompenzuje novými slovami v takom rozsahu, ako zanikajú staré slová. A tak sa postupne nárečový slovník ustáli viac-menej v rozsahu primeranom potrebám situácií, v ktorých sa nárečia budú používať. Možno však očakávať, že mnohé slová, ktoré sú odlišné od rovnoznačných spisovných výrazov a sú obmedzené na menšiu nárečovú oblasť, budú postupne nahrádzať ich spisovné ekvivalenty, pravda, prispôsobené hláskoslovnému, príp. aj tvaroslovnému systému preberajúceho nárečia. Tým sa bude nárečová lexika postupne zbližovať so spisovným slovníkom.

Dnešná nárečová lexika však obsahuje ešte pomerne hodne takých prvkov, ktorými sa odlišuje od slovníka spisovného jazyka; najčastejšie sú to diferencie v takých nárečových lexémach, ktorým v spisovnom jazyku zodpovedajú iné lexémy (v tom istom význame). Tak napr. v niektorých nárečiach *ďatelina* sa nazýva *koničina, trebič, trebikoňina, trojka* a pod. Podobne *darmovis* (na krosnách) má v nárečiach mená ako *spuštiak, ťažidlo, visadlo, vťahovač, závažie, bujak, capok, dedok, paholok* a pod. Zriedkavejšie ide o výskyt takých nárečových slov, ktoré v spisovnom jazyku nemajú primeraný ekvivalent. Sú to najmä názvy rozličných dedinských špecialít obmedzené spravidla na menšiu oblasť. (Napr. zväzok slamy na pokrývanie strechy sa miestami v západoslov. nárečiach volá *doch, doška* i *dochovica,* vo východoslov. nárečiach *kička.* Podobne druh špagáta na zväzovanie čriev sa pri Modrom Kameni volá *dogátka* atď.) Zriedkavejšie sú rozdiely medzi nárečovým a spisovným slovníkom v tom, že formálne identické lexémy nemajú v uvedených systémoch totožné významy, a to či už hlavný, základný alebo aj vedľajšie významy. Tak napr. v niektorých stredoslov. a východoslov. nárečiach slovo *strecha* má význam „slamenej strechy", kým iná — napr. pokrytá šindľom, plechom a pod. — sa volá *dach.* Sloveso *dohnať* má v spisovnom jazyku tri významy: prihnať; donútiť; vynahradiť; v nárečiach má päť významov: prihnať; dobehnúť; donútiť; vynahradiť; získať. Slová ako *baba, kadlub* majú v nárečiach niekoľkonásobne viac významov ako v spisovnom jazyku.

Rozdiely — najmä kvantitatívne — medzi nárečím a spisovným jazykom v slovníku okrem toho závisia aj od toho, o aké nárečie ide: iné sú rozdiely medzi stredoslov. nárečiami a spisovným jazykom a iné medzi západoslov., resp. východoslov. nárečiami a spisovným jazykom. Aj v uvedených celkoch viac lexikálnych diferencií od spisovného jazyka budú mať ich periférne nárečia (napr. záhorské, severooravské, východozemplínske)

ako nárečia centrálne. Je však isté, že v každom z našich nárečí je veľká prevaha slov totožných s paralelnými spisovnými slovami nad slovami, ktorými sa nárečia líšia od spisovného jazyka. Táto prevaha súvisí s tým, že náš spisovný jazyk má nárečový základ a že nemá za sebou dlhodobú tradíciu.

3.1. Na spomínaných faktoch sa zakladá praktická požiadavka lexikograficky spracovať nárečovú lexiku vo forme diferenčných slovníkov, najmä pokiaľ ide o celonárodný nárečový slovník. Pritom sa nemyslí na strohú diferenčnosť v tom zmysle, že by sa lexikálne prvky spoločné nárečiam a spisovnému jazyku vôbec neuvádzali; vhodnejšie by bolo takéto spoločné slova iba príslušným spôsobom lexikograficky registrovať (teda bez obšírnej dokumentácie). V takomto nárečovom slovníku by sa teda dôkladne lexikograficky spracovali také nárečové prvky, ktoré sú odlišné od paralelných spisovných javov. Javy spoločné so spisovným jazykom by sa iba vhodne zaznamenali. Zemepisný údaj ako jeden zo základných nárečových znakov by sa však mal uviesť v každom prípade, teda aj pri prvkoch zhodných so spisovným jazykom.

3.2. Pri lexikografickom spracovaní slovníka spisovnej slovenčiny by sa ako dialektizmy — s príslušným označením — mali uvádzať azda iba také nárečové slová, resp. formy, ktoré majú spisovný ekvivalent a ktoré sa vyskytujú v dielach význačných autorov. Sú to slová ako napr. *dach, darobný, daromnikovať, darúnok, drabina, dráha* „cesta" a pod. Také nárečové slová, ktoré sa vyskytujú v literatúre a nemajú spisovný ekvivalent, nemožno — po prípadnej hláskovej úprave — nepovažovať aj za spisovné. Ide o prípady typu *darmovis, dlabanka, doberáčik, dolňan, horňan, doška, dônovok, drdol* a pod. Táto téma si však vyžaduje samostatné spracovanie.

4. Nakoniec ešte niekoľko slov o potrebe zbierania nárečovej lexiky. Z faktu, že naše nárečia sú starobylé, vyplýva, že aj ich lexika obsahuje často veľmi staré prvky, ktoré sú dôležité najmä pre vedecké, bádateľské ciele, a to nielen v slovakistike, ale aj v slavistike. Okrem toho nárečová lexika by mala byť aj jedným z prameňov obohacovania slovníka spisovného jazyka, najmä v oblasti krásnej literatúry, ale aj pre terminológiu daktorých vedných odborov. A nakoniec azda ani netreba veľmi zdôrazňovať, že dnes je posledná príležitosť na zbieranie nárečovej lexiky, lebo — ako sme už spomínali — jej veľké bohatstvo sa dnes každým dňom s odumieraním starších ľudí nenávratne stráca.

Matilda Hayeková

SAMUEL TEŠEDÍK A VÝUKA JAZYKA

Tohto roku si pripomenieme až dve jubileá Samuela Tešedíka (1742—1820), ktorý sa ako školský inšpektor a zakladateľ i pedagóg strednej poľnohospodárskej školy v Sarvaši zaoberal — hoci len okrajovo — i výukou materinského jazyka a cudzích jazykov. Je kuriozitou v živote tohto veľkého slovenského pedagóga, že počas štúdií svoj materinský jazyk temer celkom zabudol a prácne si obnovil jeho znalosť až na pôsobisku v Sarvaši, keď si po nemecky a po maďarsky skoncipované kázne musel prekladať do slovenčiny.

V roku 1980 uplynie 160 rokov od Tešedíkovej smrti a 200 rokov od otvorenia jeho „Praktického poľnohospodársko-priemyselného ústavu", kde sa vyučovala i latinčina — interjazyk uhorského zemianstva a inteligencie. Minulého roku (1979) bolo 200 rokov, čo Samuel Tešedík podal žiadosť o povolenie tento ústav založiť. A súhlas dostal v priebehu jedného roka. Táto skutočnosť nás pohla k tomu, aby sme sa zamysleli, ako sa Samuel Tešedík, vnuk moravských protestantských exulantov z Púchova, staval k pestovaniu materinského jazyka v škole aj k výuke cudzieho jazyka.

S. Tešedík sa narodil v Alberti pri Pešti na evanjelickej fare. Ako 11-ročný stratil otca a odvtedy vyrastal i študoval v Bratislave. Vysokú školu skončil v nemeckom Erlangene. Jeho prvým pôsobiskom boli Šurany, druhým a definitívnym dolnozemský Sarvaš. Tam založil svoju poľnohospodársku strednú školu, ale, žiaľ, po 25 rokoch sa dožil i jej zániku. Vybudoval pri nej aj učiteľský ústav a jeho škola sa postupne stala ľudovýchovným strediskom aj pre nezemanov. Lenže Tešedíkove sociálnoreformné zámery, ktorým jeho ústav slúžil, rozchádzali sa so záujmami šľachty a vládnych kruhov. Preto stratil ich priazeň, ktorú mocipáni preniesli na novozaložený GEORGICON grófa Juraja Festeticha, vysokú školu poľnohospodársku v Keszthelyi.

V treťom ročníku „Agrártörténeti Szemle" z roku 1961 na s. 256 vytlačili Tešedíkov po nemecky napísaný rukopisný článok „Ausgebreitete Früchte des Klee Baues besonders in dem Missjahr 1797" (Rozšírené plody pestovania ďateliny najmä v zlom roku 1797).

V tejto štúdii Tešedík poukázal na zlé stránky pasenia dobytka školákmi. Podľa Tešedíkových údajov chlapci pre pasenie zanedbávali školskú dochádzku, ktorá sa obmedzuje na 3—4 mesiace v roku, a v detskej spoločnosti seberovných duševne zakrpatejú, nerastú. Samuel Tešedík to takto

vysvetľuje: „Tí ľudia, ktorí sa s málokým stýkajú, vedú jednotvárny život; práve preto svoj jazyk ani nezdokonaľujú ani neobohacujú a v dôsledku toho ani svoje myslenie. Veď jazyk nie je len prostriedkom na vyjadrenie vlastných predstáv o nejakej veci, ale aj na získanie predstáv. Čím nepresnejšia je reč niekoho, tým nepresnejšie sú aj jeho predstavy; chudobný jazyk je vždy znakom chudoby myšlienok.

Preto ak sa sedliacke deti v rokoch, keď by sa mali učiť a vzdelávať, zdržiavajú pri dobytku a nanajvýš v kruhu seberovných, ktorých chápanie je také ako ich, v dôsledku toho nepočujú iné slová než tie, ktoré už poznajú; tak nutne zostávajú ich myšlienky chudobné a zmätené... Učitelia sa potom môžu iba znižovať k ich chápaniu a predstavám; nedostatok porozumenia však zostáva, a preto u nich len málo dosiahnu." — Takýto bol Tešedíkov názor na prvoradú potrebu rozširovať a obohacovať slovnú zásobu materinského jazyka žiakov v škole.

Samuel Tešedík ako školský inšpektor napísal aj pokyny pre inšpektorov: „Pokyny Tešedíka, kňaza v Sarvaši, pre dekana." V § 5 týchto pokynov píše: „Ťažšie gramatické pravidlá, skladbu vety, závery, tzv. obvetia a iné ťažkosti pre vidiecku mládež musí dekan prísne zakázať v škole používať. Pri pomalom používaní a častejšom cvičení sa dá oveľa ľahšie naučiť latinský jazyk, pokiaľ ho vidiecky človek v živote potrebuje."

S. Tešedík si bol plne vedomý toho, že latinčina sa má inakšie vyučovať na jeho ústave pre praktickú potrebu spoločenského styku zemanov v mnohonárodnostnom Uhorsku ako na klasických gymnáziách, kde vychovávali budúcich vedcov a úradnícku elitu, pre ktorých bola perfektná znalosť latinčiny slovom aj písmom obligatórna.

Je zaujímavé, že S. Tešedík už v 18. storočí pochopil a svojím spôsobom aj vysvetlil, že jazyk nerozlučne súvisí s myslením.

DISKUSIE

Ladislav Dvonč

SKLOŇOVANIE PODSTATNÝCH MIEN VZORU VYSVEDČENIE

1. Podľa vzoru vysvedčenie sa skloňujú podstatné mená stredného rodu zakončené v nom. sg. na *-ie*. Tento gramatický vzor možno označiť ako otvorený v tom zmysle, že sa dopĺňa novými lexikálnymi jednotkami. Ide pritom o viaceré spôsoby alebo možnosti dopĺňania. Vzor vysvedčenie sa predovšetkým dopĺňa pomenovaniami tvorenými slovotvornou príponou *-ie*, napr. *list — lístie, skala — skálie* alebo pomenovaniami tvorenými zároveň slovotvornou príponou *-ie* a predponou, napr. *hrana — rozhranie, slnko — výslnie*. Do vzoru vysvedčenie sa zaraďujú aj niektoré spodstatnené prídavné mená typu páví, napr. *Babie, Ovčie*. Podľa tohto vzoru sa skloňujú aj niektoré cudzie zemepisné názvy, napr. *Verchosiženie, Verchovažie, Kočevie*.

2. Podstatné mená vzoru vysvedčenie môžeme označiť ako skupinu slov s veľmi vysokou mierou pravidelnosti pri skloňovaní. Napr. v nom. sg. je vždy pádová prípona *-ie*, v gen. sg. *-ia*, v dat. sg. *-iu* atď. K pravidelnosti skloňovania slov tohto vzoru výdatne prispieva to, že sa tu neuplatňuje krátenie dĺžok podľa rytmického zákona. Dlhé pádové prípony sa pri tomto vzore zachovávajú aj po predchádzajúcej dĺžke, a to dôsledne v ktoromkoľvek páde, napr. *ústie, ústia, ústiu, v ústí, za ústím, ústia, ústí, ústiam* atď. Vzor vysvedčenie možno označiť ako vzor s najvyššou mierou porušovania rytmického zákona (rytmický zákon sa tu porušuje vo všetkých pádoch jednotného i množného čísla) (porov. Dvonč, 1955, s. 119; Sabol, 1975a). A práve dôsledné porušovanie rytmického zákona vedie, ako sme už spomenuli, k veľmi vysokej miere pravidelnosti pri skloňovaní podstatných mien vzoru vysvedčenie, čo sa dobre ukazuje aj z morfonologického rozboru tvarotvorných prípon v deklinácii podstatných mien v spisovnej slovenčine (Sabol, 1977; Sabol, 1978).

3. Jediný prípad, ktorý narúša takmer absolútnu pravidelnosť skloňovania slov patriacich do vzoru vysvedčenie, je skloňovanie slova *chvoje*, príp. širšie hromadných podst. mien, ktorých tvarotvorný základ sa končí na spoluhlásku *j*. Namiesto pádových prípon s dvojhláskami sú tu pádové prípony s jednoduchými krátkymi samohláskami: nom. *chvoje*, gen. *chvoja*, dat. *chvoju*, akuz. *chvoje;* iba v lok. a inštr. sg. sú aj pri slove

chvoje dlhé pádové prípony *-í, -ím: (o) chvojí, (s) chvojím* (Dvonč, 1964a). Obdobný hláskoslovný jav — skracovanie dlhých koncoviek — sa vyskytuje aj pri podst. menách ženského alebo stredného rodu iných vzorov so spoluhláskou *j* na konci tvarotvorného základu, napr. *nádej,* — dat. pl. *nádejam,* lok. pl. *nádejach, onomatopoja — onomatopojam, onomatopojach, jojo,* — nom.-akuz. pl. *joja,* dat. pl. *jojam,* lok. pl. *jojach.* Medzi skloňovaním slova *chvoje* a skloňovaním substantív iných vzorov so spoluhláskou *j* na konci tvarotvorného základu je však istý rozdiel. Pri podst. menách ženského aj stredného rodu bývajú totiž v bežnej jazykovej praxi v nom.-akuz. pl., najmä však v dat. a lok. pl. popri tvaroch s príponami *-a, -am, -ach* aj tvary s príponami *-á, -ám, -ách,* napr. *nádej — nádejam/nádejám, nádejach/nádejách, onomatopoja — onomatopojam/onomatopojám, jojo — joja/jojá, jojam/jojám, jojach/jojách, oje — oja/ojá, ojam/ojám, ojach/ojách* a pod. Tvary s príponami *-á, -ám, -ách* sú analogické podľa „tvrdých" podstatných mien, ktoré majú v príslušných pádoch pravidelne tvary s príponami *-á, -ám, -ách,* napr. *žena — ženám, ženách, mesto — mestá, mestám, mestách.* Pri skloňovaní slova *chvoje* sú pádové prípony *-e, -a, -u* v nom.-akuz., gen. a dat. sg. pevné, nie sú tu aj tvary s dlhými príponami, lebo sa tu neuplatňuje vplyv „tvrdých" vzorov (pri vzore vysvedčenie nie je paralelný „tvrdý" vzor).

4. Osobitné postavenie skloňovania podst. mien vzoru vysvedčenie v rámci skloňovania podstatných mien má obdobu v skloňovaní prídavných mien typu páví v rámci skloňovania prídavných mien. Ide o paralelu medzi substantívnym typom vysvedčenie a adjektívnym typom páví (Sabol, 1975b). Prídavné mená typu páví predstavujú skupinu adjektív s najvyššou mierou pravidelnosti v rámci skloňovania príd. mien. Podobne ako pri podst. menách vzoru vysvedčenie aj tu sa dôsledne narúša rytmický zákon v tých prípadoch, kde je dlhá pádová prípona, napr. *páví, pávieho, páviemu, pávím, pávia, páviu, pávie, páví, pávích, pávími.* Rovnako ako pri podst. menách vzoru vysvedčenie aj pri príd. menách vzoru páví bývajú po spoluhláske *j,* ktorá je na konci tvarotvorného základu, namiesto pádových prípon s dvojhláskami pádové prípony s krátkymi jednoduchými samohláskami, napr. *papagájí — papagájeho, papagájemu, papagája, papagáju,* oproti *páví — pávieho, páviemu, pávia, páviu* (Dvonč, 1964b). Medzi podst. menami vzoru vysvedčenie a príd. menami vzoru páví je však nielen istá paralela, ale aj priama spojitosť. Niektoré príd. mená typu páví sa totiž využívajú ako zemepisné názvy, teda (z hľadiska slovnodruhového) ako podst. mená, napr. *babí, -ia, -ie — Babie, ovčí, -ia, -ie — Ovčie, jastrabí, -ia, -ie — Jastrabie, vraní, -ia, -ie — Vranie* atď. Ide tu o spodstatnené príd. mená str. rodu na *-ie,* ktoré sa skloňujú podľa vzoru vysvedčenie, napr. *Babie — Babia, Ovčie — Ovčia.* Treba pripomenúť, že

zo vzoru páví sa iba formy str. rodu z hľadiska skloňovania vraďujú medzi „normálne" podstatné mená, kým formy žen. rodu si ponechávajú pôvodné adjektívne skloňovanie, aj keď sa substantivizujú, porov. *babie, babieho, babiemu* atď. a *Babie, Babia, Babiu* atď., ale *havrania, havranej, havranej* atď. a rovnako aj *Havrania, Havranej, Havranej* atď. Je to zrejme preto, že medzi podst. menami str. rodu sú podst. mená vzoru vysvedčenie a príponou *-ie* v nom. sg., kým medzi podst. menami žen. rodu niet gramatického vzoru s pádovou príponou *-ia*, v nom. sg.

5.1. Pri skloňovaní podst. mien typu *Babie*, ktoré vznikli z príd. mien typu páví (najčastejšie ide o názvy obcí, ale niekedy aj o názvy iných topografických objektov, napr. vodných tokov, porov. názov *Jastrabie*), bývajú v bežnej jazykovej praxi neraz isté ťažkosti. Prejavuje sa pri nich kolísanie medzi skloňovaním podľa vzoru vysvedčenie a skloňovaním podľa vzoru cudzí, teda kolísanie medzi menným a adjektívnym skloňovaním (Marsinová, 1949/50). Kodifikácia spisovnej slovenčiny vyžaduje skloňovanie podľa vzoru vysvedčenie celkom jednoznačne. Je to v súlade so zistením, že adjektíva používané na označenie vecí dostávajú v zhode so svojím slovnodruhovým významom substantívne skloňovanie, napr. *Štúrovo — v Štúrove* (nie *v Štúrovom*), *Kukučínov — v Kukučínove* (nie *v Kukučínovom*) atď. Pri názvoch zakončených na dlhú samohlásku však akjektívne skloňovanie ostáva, napr. *Jánošíková — v Jánošíkovej*. Toto kolísanie si možno vysvetliť azda tým, že takéto názvy svojou podobou sú veľmi tesne spojené s pôvodnými tvarmi str. rodu príd. mien typu páví. Tvary *babie, ovčie* a pod. sa bez formálnej zmeny stávajú substantívami str. rodu vzoru vysvedčenie, resp. pri ich používaní vo funkcii podst. mien sa neuskutočňuje nijaká formálna zmena ich základnej podoby a je pri nich živý aj ich súvis s pôvodným významom príd. mien typu páví. Okrem toho, ako sme už uviedli, názvy ženského rodu typu *Havrania* nemenia svoje skloňovanie, skloňujú sa rovnako ako pôvodné príd. mená typu páví, z ktorých vznikli, čo tiež môže viesť k tomu, že sa názvy typu *Babie* skloňujú niekedy nie podľa vzoru vysvedčenie, ale tak ako príslušné príd. mená typu páví.

5.2. V Slovníku slovenského jazyka (1968, s. 202, 229) sa pri názve obce *Medvedzie* (dnes už *Medvedie*) a pri názve *Srňacie* na rozdiel od iných názvov nezaznamenáva skloňovanie podľa vzoru vysvedčenie, ale skloňovanie podľa príd. mien typu páví. Takéto riešenie nie je podľa nášho náhľadu (Dvonč, 1973) správne. Ide totiž o názvy rovnakého typu ako názvy *Babie, Srnie, Vranie* atď., ktoré patria do vzoru vysvedčenie. J. Jacko (1977) súhlasí s názorom, že názov *Medvedie* sa má skloňovať podľa vzoru vysvedčenie, je však za adjektívne skloňovanie názvu *Srňacie*. Podľa neho prípona *-ací* pri príd. menách typu srňací nie je variantom prípony *-í*

(napr. *srní, vraní* a pod.), a preto je za ponechanie kodifikácie, aká je v SSJ. Náhľad, že *-ací* v slovách typu srňací nie je variantom prípony *-í*, ale samostatnou, osobitnou príponou, je nový (porov. F. Sabol, 1979). Bežne sa podoby na *-í* a *-ací* chápu a aj označujú ako varianty, resp. *-ací* sa chápe ako variant slovotvornej prípony *-í* (Horecký, 1959; Horecký, 1971). Chápanie *-ací* ako variantu prípony *-í* podporujú najmä dublety typu ryba — *rybí/rybací*, holub — *holubí/holubací*, žaba — *žabí/žabací* a pod. J. Horecký v tejto súvislosti uvádza, že síce by bol možný aj taký výklad, že podoba *holubí* je od *holub*, podoba *holubací* od *holúbä*, zároveň však konštatuje, že niektoré podoby na *-ací (lišací, lichvací, husací, mušací)* ukazujú, že často ide o tvorenie negramatickým variantom *-ací* od nezdrobneného podst. mena, z čoho môžeme uzatvárať, že podoby *rybí/rybací* sú utvorené od podst. mena *ryba*, podoby *žabí/žabací* od podst. mena *žaba* atď., a tak sa výrazne pociťujú ako varianty. Širšie sa *-í* a *-ací* vo všetkých prípadoch chápu ako varianty, lebo tvary na *-í* majú rovnaký význam ako tvary na *-ací*. Niekedy sa síce v našej gramatickej literatúre hovorí o prípone *-í* a o prípone *-ací* (napr. Pauliny — Ružička — Štolc, 1968; Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 203—204), myslím však, že tu ide skôr iba o jednoduchšie vyjadrovanie, a nie o chápanie *-í* a *-ací* ako dvoch osobitných, samostatných prípon. V Slovníku slovenského jazyka (1964, s. 218) sa spoločne uvádzajú podoby *srní* a *srňací* (pri pomenovaní *srna*) s rovnakým významom „patriaci srne, pochádzajúci od srny, zo srny". Názov *Srnie*, ktorý má pôvod v príd. mene *srní*, sa skloňuje podľa vzoru vysvedčenie a rovnaké skloňovanie treba podľa našej mienky predpokladať aj pri názve *Srňacie*, ktoré má pôvod v príd. mene *srňací* ako variantnej podobe k príd. menu *srní*.

6.1. Podľa vzoru vysvedčenie sa skloňujú aj inoslovanské miestne názvy stredného rodu na *-ie, -í*, ktoré sú podobné slovenským miestnym názvom na *-ie*, napr. *Belopolie — Belopolia, Uście Solne — Uścia Solného, Korzybie — Korzybia, Verchosiženie — Verchosiženia, Kočevie — Kočevia, Předmostí — Předmostia, Zaječí — Zaječia* a pod. (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 120).

6.2. Konkrétny materiál ukazuje, že české miestne názvy na *-í* akéhokoľvek typu pre svoje nezvyčajné zakončenie sa v spisovnej slovenčine ponechávajú skôr nesklonné, napr. *Obyvatelia prišli zo Starého Zubří* (Slováci v zahraničí, *1*, 1970, s. 47). Názov *Zubří*, v ktorom je pred koncovým *-í* typická česká spoluhláska *ř*, sa neskloňuje tým skôr, že pri obmieňaní by sa k sebe dostávali diametrálne odlišné hláskové prvky, akými sú české *ř* a slovenské dvojhlásky. Ich spájanie by sa pociťovalo ako násilné. S týmto javom sa stretávame napr. aj pri skloňovaní českých miestnych názvov na *-any* s predchádzajúcim *ř (Komořany, Modřany)* a pri tvo-

rení slov od takýchto názvov. V spisovnej slovenčine pri tvorení tvaru 2. pádu od pomnožných názvov na *-any* bežne nastáva predĺženie *a* na *ia*, čiže je tu alternácia *a/ia*, napr. *Margecany — Margecian;* podobne je to aj pri tvorení niektorých derivátov, porov. *Margecanec, Margecianka, margeciansky*. Pri tvorení uvedených tvarov od názvov na *-any* s predchádzajúcim *ř* sa alternácia *a/ia* neuplatňuje, napr. *Komořany — Komořan, Komořanec, Komořanka, komořanský* (Dvonč, 1972). Preto sa názov *Zubří* v slovenskom kontexte ponecháva nesklonný. Podobne je to aj pri ďalších českých názvoch na *-í*, hoci ani tu nie je nejaká hláskoslovná prekážka, napr. *Zaječí — zo Zaječí*. Vedomie, že názvy typu *Zaječí* pochádzajú z príd. mien vzoru páví, u Slovákov ustupuje do úzadia, a preto sa tieto názvy z hľadiska skloňovania nespájajú dosť silno s názvami typu *Babie, Ovčie*, hoci majú podobný pôvod. Pri názvoch typu *Zaječí* je zakončenie na *-í* z hľadiska štruktúry spisovnej slovenčiny pri podstatných menách stred. rodu neobvyklé. S podobným javom sa stretávame aj pri skloňovaní českých priezvisk typu *Dolejší, Hořejší, Hoření* a pod., ktoré sú svojím pôvodom tvarmi prídavných mien. V spisovnej slovenčine sa prejavuje tendencia skloňovať ich podľa vzoru kuli, a nie podľa vzoru cudzí, teda nie *Dolejší — Dolejšieho, Dolejšiemu* atď. (ako *Lepší — Lepšieho, Lepšiemu* atď.), ale *Dolejší — Dolejšího, Dolejšímu* atď. (Dvonč, 1977).

7. V dat. sg. je pádová prípona *-iu*, ktorá sa inak pri skloňovaní podst. mien vyskytuje už iba pri podst. mene *pani* (nie však v dat. sg., ale v akuz. sg.). Podľa staršieho chápania dvojhláska *iu* vznikla tvaroslovnou analógiou (Pauliny, 1961; Pauliny, 1968; Dvonč, 1968). Podľa novšieho výkladu *iu* vzniklo hláskoslovnou cestou (neskorou diftongizáciou), pričom vlastný proces diftongizácie mohla v niektorých prípadoch podporovať aj tvaroslovná analógia (Kotulič, 1977). Z hľadiska prvého výkladu predstavuje vznik *iu* tvaroslovný proces, z hľadiska druhého výkladu proces hláskoslovný (tvaroslovná analógia by bola podporným momentom). Podľa nášho názoru je pravdepodobnejší prvý výklad. V prospech tohto výkladu hovorí skutočnosť, že dvojhláska *iu* sa v spisovnej slovenčine vyskytuje iba v pádových príponách, nevyskytuje sa v základoch slov, napr. v koreňových morfémach. Dvojhláska *iu* sa vyskytuje jednak v pádových príponách dat. sg. podst. mien vzoru vysvedčenie a akuz. sg. podst. mena *pani*, jednak v pádovej prípone akuz. sg. ž. rodu pri skloňovaní príd. mien vzoru cudzí *(cudziu, páviu)*. Vyššie sme hovorili o istej paralele medzi vzorom podst. mien vysvedčenie a príd. menami typu páví, ako aj o istej spätosti týchto typov slov prostredníctvom substantivizovaných názvov *Babie, Ovčie* a pod. Istá blízkosť vzoru vysvedčenie a príd. mien typu páví sa prejavuje aj vo výskyte dvojhlásky *iu* v pádových príponách.

8. V inštr. pl. majú subst. vzoru vysvedčenie príponu *-iami*. Je to jediný

vzor podst. mien, pri ktorom sa vyskytuje pádová prípona inštr. pl. s dvojhláskou (inak je už iba pri podst. mene *pani*, ktoré má nepravidelné skloňovanie). Pádová prípona *-iami* sa novšie začína silnejšie uplatňovať aj v inštr. pl. subst. vzoru srdce, pri ktorých inak podľa platnej kodifikácie sa má používať pádová prípona *-ami*, napr. *moriami* popri *morami*, *poliami* popri *poľami* (Dvonč, 1967). Pri podst. menách vzoru srdce vzniká takto v množnom čísle podobná situácia ako pri subst. vzoru vysvedčenie. Pri slovách vzoru vysvedčenie je v nom.-akuz. pl. pádová prípona *-ia*, v dat. pl. je *-iam*, v lok. pl. *-iach*, v inštr. pl. *-iami*: *vysvedčenia*, *vysvedčeniam*, *vysvedčeniach*, *vysvedčeniami*. Aj pri subst. vzoru srdce je v pádových príponách dvojhláska v nom.-akuz. pl. *srdcia*, dat. pl. *srdciam*, lok. pl. *srdciach*, inštr. pl. *srdciami* (popri kodifikovanom *srdcami*). Nie je vylúčené, že pri dotváraní foriem typu *poliami*, *moriami* v inštr. pl. subst. vzoru srdce podstatné mená vzoru vysvedčenie s príponou *-iami* v inštr. pl. a s príponami *-ia*, *-iam*, *-iach* v nom.-akuz., dat. a lok. pl. pôsobia ako model. Podstatné mená vzoru srdce sa skloňovaním v množnom čísle približujú k podst. menám vzoru vysvedčenie.

9. Substantíva vzoru vysvedčenie, ako vidieť z tohto prehľadu, predstavujú v rámci skloňovania podst. mien v spisovnej slovenčine vzor s veľmi vysokou mierou pravidelnosti skloňovania. Charakterizovaný je ďalej výskytom dlhých prípon vo všetkých pádoch, dôsledným porušovaním rytmického zákona a výskytom prípony dat. sg. s dvojhláskou *-iu*, ktorá sa pri skloňovaní podst. mien vyskytuje inak iba v akuz. sg. podst. mena *pani* s nepravidelným skloňovaním. Osobitná situácia je pri slovách so spoluhláskou *j* na konci tvarotvorného základu; v tomto prípade namiesto prípon s dvojhláskami sú prípony s jednoduchými krátkymi samohláskami. Rovnaké postavenie, aké má v rámci skloňovania podst. mien vzor vysvedčenie, majú v rámci skloňovania príd. mien slová typu páví; medzi týmito typmi slov je zjavná paralela; okrem toho je tu aj vzájomná spätosť týchto typov, ktorá sa prejavuje skloňovaním spodstatnených príd. mien typu páví podľa vzoru vysvedčenie (*Babie*, *Ovčie* atď.). Skloňovanie slov vzoru vysvedčenie je v rámci skloňovania podst. mien str. rodu osobitné v jednotnom čísle a v inštrumentáli množ. čísla. Novšie sa so skloňovaním slov vzoru vysvedčenie zbližuje v množnom čísle skloňovanie podst. mien vzoru srdce tým, že sa tu popri pádovej prípone *-ami* začína pri niektorých slovách používať aj pádová prípona *-iami* (napr. *more* — *morami*/*moriami*, *pole* — *poľami*/*poliami*).

Literatúra

DVONČ, L.: Rytmický zákon v spisovnej slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 256 s.

DVONČ, L. (1964a): Chvoje, -a str. Slovenská reč, *29*, 1964, s. 118.
DVONČ, L. (1964b): Zo skloňovania prídavných mien typu *papagáji*. Slovenská reč, *29*, 1964, s. 59–60.
DVONČ, L.: Inštr. pl. substantív vzoru srdce. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 102–109.
DVONČ, L.: K systému dvojhlások v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 239–245.
DVONČ, L.: Zo skloňovania niektorých typov českých miestnych názvov. Slovenská reč, *37*, 1972, s. 98–103.
DVONČ, L.: O skloňovaní názvov *Medvedzie* a *Srňacie*. Slovenská reč, *38*, 1973, s. 253–254.
DVONČ, L.: Priezviská typu *Czerny* v spisovnej slovenčine. Kultúra slova, *11*, 1977, s. 106–110.
HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 148–150.
HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 171–172.
JACKO, J.: Skloňovanie miestnych názvov typu *Jasenie*. Slovenská reč, *42*, 1977, s. 234–237.
KOTULIČ, I.: Z histórie dvojhlásky *iu* v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 171.
MARSINOVÁ, M.: Skloňovanie miestnych mien typu *Jastrabie*. Slovenská reč, *15*, 1949/50, s. 299–308.
Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 70; 2. vyd. 1968, s. 59.
PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 203.
SABOL, F.: Členenie privlastňovacích adjektív. Slovenská reč. *44*, 1979, s. 295–296.
SABOL, J. (1975a): Dvojtvary feminín a neutier v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia. Slovenská reč, *40*, 1975, s. 89.
SABOL, J. (1975b): Morfonologický náčrt koncoviek adjektiválií v spisovnej slovenčine. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník z príležitosti VII. slavistického kongresu vo Varšave. Red. J. Furdík. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 43–50.
SABOL, J.: Frekvencia deklinačných typov neutier v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *42*, 1977, s. 193–203.
SABOL, J.: On the Morphonology of the Slovak Substantives. In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký Bratislava, Veda, 1978, s. 68–70.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.

František Kočiš

EŠTE DO DISKUSIE O ADJEKTÍVACH TYPU PÄŤDENNÝ, PÄŤDŇOVÝ

Bude to vlastne iba komentár k diskusnému príspevku J. Rybáka (1979), ktorým reagoval na náš pokus sémanticky rozčleniť prídavné mená s časťami *-denný, -dňový* a *-týždenný, -týždňový* (Kočiš, 1978). Predpokladali sme, že do diskusie s takou subtílnou lexikologicko-lexikografickou témou sa ešte zapoja aj niektorí členovia kolektívu pripravujúceho jednozväzkový

normatívny slovník spisovnej slovenčiny, príp. tí autori, ktorí svojimi poznámkami v Kultúre slova a v Slovenskej reči diskusiu vyvolali (Š. Michalus, L. Dvonč). Nazdávame sa však, že to, čo sa mohlo a malo namietať proti nášmu výkladu, obsiahol diskusný príspevok J. Rybáka vo veľmi zreteľnej a konštruktívnej forme. J. Rybákovi prichodí iba poďakovať sa sa hlas do diskusie, no najmä za dotiahnutie tej časti nášho výkladu, v ktorej sa menej prihliadalo na možnosti využitia prídavných mien typu *päťdňový* na vyjadrenie významu „trvajúci päť dní" (teda nie iba na vyjadrenie významu „päť dní starý, majúci päť dní").

Argumentáciu, že prídavné mená s časťou *-dňový (-týždňový)* sa môžu využívať aj vo význame „x dní trvajúci", zakladá J. Rybák na svojom známom binárnom protiklade členov privatívnej opozície. Podľa J. Rybáka prídavné mená s časťou *-denný (-týždenný)* sú v tejto privatívnej opozícii príznakové a ako také môžu sa v priaznivom kontexte nahrádzať nepríznakovými prídavnými menami s časťou *-dňový (-týždňový)*. J. Rybák túto zákonitosť formuluje aj tak, že v neutralizačnej polohe možno používať nepríznakový člen namiesto príznakového (porov. s. 46). Používanie prídavných mien s časťami *-dňový* a *-týždňový* vo význame „trvajúci x dní (týdňov)" nie je teda ani podľa J. Rybáka bezvýnimočné a totálne. Sú tu isté podmienky: priaznivý kontext alebo neutralizačná poloha prídavného mena s časťami *-dňový* a *-týždňový*. Oproti tvrdeniu Š. Michalusa, že „nie je nijaký významový rozdiel medzi prídavnými menami označujúcimi, že niečo trvá istý počet dní, že niečo má istý počet dní, že niečo sa vzťahuje na istý počet dní" a že tu ide iba o rozdiel medzi starším a novším tvorením príslušných prídavných mien (porov. Kultúra slova, *10*, 1976, s. 319), je v argumentácii J. Rybáka citeľný rozdiel i napriek tomu, že J. Rybák Michalusovo uprednostňovanie prídavných mien s časťami *-dňový* a *-týždňový* podporuje. Ako si treba vysvetľovať „priaznivý kontext" alebo „neutralizačnú polohu" pre prídavné mená s časťou *-dňový* alebo *-týždňový?* Nejde tu vlastne o nič iné ako o otázku spájateľnosti týchto prídavných mien s lexikálne vhodnými podstatnými menami. Tento „priaznivý kontext" alebo „neutralizačná poloha" spôsobuje, že prídavné mená s časťami *-dňový* a *-týždňový* dostávajú aj význam „x dní (týždňov) trvajúci" (J. Rybák ako spojenia s priaznivým kontextom alebo s neutralizačnou polohou uvádza spojenia *šesťdňový kurz, päťdňový pracovný týždeň, štvordňový zájazd, desaťdňová choroba*).

Pri sledovaní prídavných mien s časťami *-denný* a *-dňový* sme túto súvislosť nepostrehli, no pri skúmaní sémantickej diferenciácie medzi prídavnými menami *týždenný* a *týždňový*, resp. s časťami *-týždenný* a *-týždňový* sa nám ukázalo, že slovníková kartotéka JÚĽŠ SAV obsahuje pomerne veľa dokladov na prídavné mená s časťou *-týždňový* vo význame

„x týždňov trvajúci". Pod tlakom týchto dokladov, to značí vlastne pod tlakom úzu sme napokon konštatovali to, čo na základe privatívnej opozície medzi príznakovým členom s časťou *-denný* a nepríznakovým členom s časťou *-dňový* konštatoval J. Rybák. Pripustili sme, že prídavné meno *týždňový* (alebo s časťou *-týždňový*) okrem svojho primárneho alebo základného významu „týždeň (x týždňov) starý, majúci týždeň (x týždňov)" môže vyjadrovať aj význam „trvajúci týždeň (x týždňov)" (porov. Kočiš, 1978, s. 290—291). Neskúmali sme však bližšie, prečo je taký úzus možný. Argumentácia, s ktorou prišiel vo svojom diskusnom príspevku J. Rybák, je síce dosť pôsobivá, ale máme pochybnosti, či zákonitosti platné vo fonologickom či morfologickom systéme možno bez zvyšku aplikovať v lexikálno-sémantickej oblasti jazyka. Logicky sa totiž možno pýtať, na základe čoho sú napr. prídavné mená typu *päťdenný* a *päťdňový* vo vzťahu privatívnej opozície a prečo prídavné mená s časťami *-dňový* a *-týždňový,* ktoré majú základný význam „x dní (týždňov) starý, majúci x dní (týždňov)", môžu v istých spojeniach vyjadrovať aj význam „x dní (týždňov) trvajúci", či môžu vyjadrovať duratívnosť napriek svojej základnej sémantickej vlastnosti spočívajúcej vo vyjadrovaní existenciálnosti niekoho alebo niečoho z hľadiska veku. Príčinu tejto zameniteľnosti treba podľa nášho názoru hľadať alebo vnútri jazyka, to značí v lexikálno-sémantických vlastnostiach prídavných mien s časťami *-dňový* a *-týždňový,* v ich derivačno-formálnej stránke, alebo v istom návyku používateľov spisovného jazyka čiže v jazykovom úze.

Pri hľadaní príčiny tejto zameniteľnosti vnútri jazyka ako východisko sa ponúka spomínaný priaznivý kontext J. Rybáka. V lexikografickej praxi sa v tejto súvislosti častejšie a vhodnejšie hovorí o typickom spojení. To by značilo, že prídavné mená s časťami *-dňový* a *-týždňový* môžu vyjadrovať význam „x dní (týždňov) trvajúci" v spojení s lexikálne vhodnými substantívami. Nepôjde tu o substantíva, pri ktorých sa v prídavných menách s časťami *-dňový* a *-týždňový* jednoznačne uplatňuje význam „x dní (týždňov) starý", napr. *päťtýždňové dieťa, päťdňové mláďa, trojdňový, týždňový chlieb.* V týchto spojeniach sa príslušnými prídavnými menami vyjadruje alebo určuje vek niekoho alebo niečoho. Substantíva vstupujúce do týchto spojení zvyčajne označujú ľudské alebo zvieracie mláďatá alebo predmety (výrobky) istého druhu (ktorých konzumácia alebo optimálna úžitkovosť je spojená s predpísanou lehotou). Tieto substantíva treba teda z okruhu predpokladaných vhodných spojení vylúčiť. Ktoré substantíva by tu potom prichádzali do úvahy? J. Rybák uvádza ako možné (s priaznivým kontextom) tieto spojenia: *šesťdňový kurz, päťdňový pracovný týždeň, štvordňový zájazd, desaťdňová choroba.* Prídavné mená, ktoré bližšie určujú uvedené substantíva *(kurz, pracovný týždeň, zájazd, choroba),* naozaj nemôžu vyjadrovať význam „x dní starý". V týchto spojeniach ide o vy-

jadrenie trvania príslušného javu (vyjadreného substantívom) istý čas (šesťdňový kurz = kurz, ktorý trvá šesť dní, päťdňový pracovný týždeň = pracovný týždeň, ktorý trvá (zahŕňa) päť dní atď.). Namiesto prídavných mien s časťou *-dňový* by sme teda mohli dosadiť príslušné prídavné mená s časťou *-denný: šesťdenný kurz, päťdenný pracovný týždeň, štvordenný zájazd, desaťdenná choroba.* Jazykový cit sa však pri niektorých z týchto spojení ozýva nesúhlasne, pretože ako nereálne sa ukazuje najmä spojenie *päťdenný pracovný týždeň* i spojenie *desaťdenná choroba.* Prídavné meno s časťou *-denný* nie je v týchto spojeniach významovo totožné s prídavným menom s časťou *-dňový* i napriek tomu, že ide o vyjadrenie časového trvania príslušných javov (pracovný týždeň, choroba). Príčinu vidíme v tom, že vo vyjadrení časového trvania istého javu sa môžu prejavovať dva významové odtienky vyplývajúce zo základnej sémantickej diferenciácie prídavných mien s časťou *-denný* a s časťou *-dňový.* Osvetlíme to bližšie. Konštatovali sme, že prídavné mená s časťou *-denný* (a môžeme do toho zahrnúť aj prídavné mená s časťou *-týždenný*) majú sémantický príznak duratívnosti s inherentným špecifickým odtienkom časovej distributívnosti alebo časovej postupnosti (napr. *päťdenný* = trvajúci päť dní, pričom každý z týchto päť dní je ponímaný nie vo svojej časovej celostnosti, ale v časovej kontinuálnosti, postupnosti, priebehovosti, teda nie ako celostná časová jednotka, ale ako časový interval, v ktorom sa istý jav postupne realizuje). Naproti tomu prídavné mená s časťou *-dňový* (resp. *-týždňový*) v najširšom zmysle vyjadrujú trvanie istého javu nie z hľadiska kontinuálnosti, priebehovosti časovej jednotky (dňa, týždňa), ale z hľadiska jej komplexnosti, totálnosti, celostnosti (*päťdňový* = majúci päť dní, pričom každý z týchto piatich dní sa chápe ako komplexná časová jednotka bez zreteľa na jej priebeh). Sémantika týchto prídavných mien nedeterminuje teda jav vyjadrený príslušným substantívom z hľadiska jeho duratívnosti a kontinuálnosti, ale z hľadiska jeho existencie v istom časovom úseku (*päťdňový* = majúci päť dní, resp. päť dní starý). Spojenie *päťdňový pracovný týždeň* predstavuje pracovný týždeň ako ucelenú časovú jednotku, v spojení *desaťdňová choroba* sa chorobný stav človeka vymedzuje z hľadiska jeho celostného trvania. Preto sú v týchto spojeniach použité prídavné mená s časťou *-dňový,* ktoré prakticky nemožno nahradiť alebo zameniť prídavnými menami s časťou *-denný.* Pri niektorých substantívach sa však uvedené inherentné významové odtienky prídavných mien s časťami *-denný* a *-dňový* (kontinuálnosť — komplexnosť, totálnosť) neutralizujú: možno napr. povedať *šesťdňová* i *šesťdenná motocyklová súťaž, dvojdenný* i *dvojdňový zájazd* a pod.

Tzv. neutralizačnú polohu nepríznakového člena čiže prídavného mena s časťou *-dňový,* resp. *-týždňový,* ktorú vo svojom diskusnom príspevku

spomína J. Rybák, nevysvetľujeme si teda na základe privatívnej opozície obidvoch členov čiže obidvoch prídavných mien, ale na základe čiastočnej sémantickej konvergencie prídavných mien s časťami *-dňový, -týždňový* a prídavných mien s časťami *-denný, -týždenný,* a to vtedy, keď prídavné mená s časťami *-dňový* a *-týždňový* nemajú explicitný význam „x dní (týždňov) starý", ale všeobecnejší význam „majúci x dní (týždňov)". Významy „trvajúci x dní (týždňov)" a „majúci x dní (týždňov)" sa teda nekryjú, ale sú také blízke, že prídavné mená s časťami *-denný* a *-týždenný* sa môžu nahrádzať prídavnými menami s časťami *-dňový* a *-týždňový,* pravda, iba pri tzv. priaznivom kontexte čiže iba v spojení s takými substantívami, ktoré svojou sémantikou neutralizujú základný význam „x dní (týždňov) starý" prídavných mien s časťami *-dňový* a *-týždňový.*

Priaznivý kontext alebo spájateľnosť prídavných mien s časťami *-dňový* a *-týždňový* s významom „majúci alebo trvajúci x dní (týždňov)" iba s istými substantívami je príliš subjektívny prvok v jazyku a je veľkou prekážkou na stanovenie objektívnej normy pri používaní týchto prídavných mien. Pri slovníkovom spracovaní obidvoch typov prídavných mien bude preto treba vychádzať zo základného rozlíšenia ich významov (trvanie — vek), ďalšie ich významy bude treba určiť po náležitom zhodnotení dokladového materiálu. Nazdávame sa, že v jazykovej praxi nerobia tieto prídavné mená používateľom spisovnej slovenčiny takmer nijaké ťažkosti, no napriek tomu sa isté nedostatky ukázali pri ich prvom lexikografickom spracovaní v Slovníku slovenského jazyka.

Pri uvažovaní o zložených prídavných menách s časťami *-denný* a *-dňový* treba si ešte všimnúť používanie týchto častí aj ako samostatných slov, ako samostatných prídavných mien. Prídavné mená *týždenný* a *týždňový* sme z ich významovej stránky už analyzovali v samostatnom príspevku (porov. Kočiš, 1978), ostáva teda dotknúť sa prídavných mien *denný* a *dňový.* Prídavné meno *denný* je v Slovníku slovenského jazyka spracované primerane (porov. I, 1959, s. 249). Nemožno to konštatovať o prídavnom mene *dňový,* ktoré je prihniezdované v hesle *deň* (porov. I, 1959, s. 248). Toto prídavné meno sa tu hodnotí ako zriedkavé a dokladá sa vetou z Vajanského: *Zavládla podivná tíšina d ň o v á.* Je celkom pravdepodobné, že na toto prídavné meno sa v kartotéke vtedy ani iné doklady nenašli. Z používania tohto prídavného mena ako časti zložených prídavných mien je však jasné, že toto vzťahové prídavné meno má predovšetkým význam „starý jeden deň" a že je synonymné so zloženými prídavnými menami *jednodňový* a *jednodenný* (ktoré sa v Slovníku slovenského jazyka uvádzajú aj vo význame „trvajúci jeden deň", porov. I, 1959, s. 644). Ukazuje sa teda, že prídavné meno *dňový* bude treba v budúcich normatívnych

slovníkoch spracovať podrobnejšie a v súlade s tým, čo sa povedalo o zložených prídavných menách s časťami *-denný* a *-dňový*.

Na záver svojho príspevku chceme ešte pripomenúť, že ho nepokladáme za posledné slovo i napriek tomu, že o príslušných prídavných menách sa povedalo pomerne dosť alebo aspoň toľko, aby sa mohlo spresniť ich lexikografické spracovanie.

Literatúra

KOČIŠ, F.: Sémantická diferenciácia prídavných mien typu *päťdenný* a *päťdňový*. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 178–181.

KOČIŠ, F.: Sémantická diferenciácia prídavných mien *týždenný* a *týždňový*. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 287–291.

RYBÁK, J.: O slovách typu *päťdenný* a *päťdňový*, *päťtýždenný* a *päťtýždňový*. Slovenská reč, *44*, 1979, s. 44–47.

SPRÁVY A POSUDKY

Piaty zväzok Recueil linguistique de Bratislava

Tento zborník štúdií vyšiel vo vydavateľstve Veda roku 1978. Je venovaný prof. J. Ružičkovi na jeho šesťdesiatku. Zborník je obsahovo bohatý, a tak pomerne dobre odzrkadľuje stav súčasného lingvistického výskumu. Týka sa to tak oblasti výskumu, ako aj teoretickej a metodologickej úrovne. Okrem slovakistických prác, ktoré sú v prevahe (je to prirodzené, pretože väčšina autorov sú slovakisti z JÚĽŠ SAV alebo z príslušných katedier slovakistiky), sú zastúpené aj iné odbory príspevkami z germanistiky, rusistiky, anglistiky, ba aj z arabistiky (L. Drozdík).

Jednotlivé príspevky dokazujú, že škála výskumných záujmov slovenských jazykovedcov je široká: siaha od najvšeobecnejšej problematiky jazykového systému, vzťahov systému a štruktúry, znaku a slova cez sémantické a morfonologické analýzy, problémy derivácie až po dialektologickú a onomastickú problematiku (porov. napr. V. Krupa: *The Category of System in Linguistics*, s. 9–16; V. Schwanzer: *Die bestimmende Kraft des Wortes*, s. 17–30; Á. Kráľ: *Signal – Sign – Word*, s. 31–50; J. Bosák: *Theoretical and Methodological Principles in the Segmentation of Words*, s. 51–60; J. Sabol: *On the Morphology of the Slovak Substantives*, s. 61–70; J. Horecký: *On Semantic Features of Derivational Meaning*, s. 93–98; J. Furdík: *Analogie dérivative et dérivation analogique*, s. 99–106; E. Sekaninová: *Otobraženije obščeznačimych i specifičeskich elementov plana soderžanija v plane vyraženija v oblasti aspektuaľnosti*, s. 159–163; E. Ružičková: *On One Class of Adjectives*, s. 145–152 atď.).

V tomto piatom zväzku je menej príspevkov zo syntaxe, štylistiky a histórie jazyka (porov. F. Kočiš: *Globaľnaja determinacija*, s. 125–133; J. Kačala: *Die Verbindbarkeit des Verbs und seine Charakteristiken*, s. 135–144; J. Oravec: *De la limitation de l'objet par la transformation en slovaque*, s. 153–158; J. Mistrík: *Verständlichkeit eines Textes*, s. 165–172; J. Findra: *Segmentacija teksta (Problema abzaca)*, s. 173–179; K. Habovštiaková: *L'évolution de la microstructure sémantique des noms des membres de famille et des parents éloignés dans la langue slovaque*, s. 199–214; A. Habovštiak: *A propos de la relation du lexique de la langue slovaque écrite et des dialectes (avec l'application du facteur géographique)*, s. 215–222; V. Blanár: *Personennamen und Sprachgemeinschaft*, s. 223–230; M. Majtán: *Die aussersprachliche Seite des Toponyms*, s. 231–237).

Pretože v krátkej recenzii si nemožno všimnúť všetkých 25 príspevkov zborníka, venujeme pozornosť aspoň daktorým. Neobyčajne zaujímavú a závažnú problematiku obsahuje článok V. Krupu, v ktorom autor nadväzuje na svoj starší príspevok uverejnený v Jazykovednom časopise (25, 1974, s. 11–19) Kategória systému v jazykovede z hľadiska filozofie. Ide mu o vystihnutie pod-

staty jazykového systému a o vzťah jazykového systému a jazykovej štruktúry. Jazykový systém je v posledných desaťročiach nielen kľúčovým problémom teórie jazyka, jazykovedy, ale aj filozofie (najmä filozofie jazyka), sémiotiky (napr. jazykový systém ako systém znakov a vzťah jazykového systému k ostatným semiotickým systémom), teórie komunikácie (napr. komunikačný systém a komunikačný proces, komunikačné kanály atď.), sémantiky (jazykový systém a sémantický systém, lexikálny systém ap.) atď. Stačí nahliadnuť do prác B. Russela, R. Carnapa, L. Wittgensteina, L. C. Peirca, Ch. W. Morrisa, F. de Saussura, L. A. Richarda, R. Jakobsona, L. Hjelmsleva, Ch. Ballyho, J. Lyonsa, A. A. Markova, J. D. Apresiana, V. A. Zveginceva, O. Achmanovovej, V. V. Vinogradova, V. G. Gaka, L. M. Solnceva a mnohých iných. (Pozri aj Filozofické otázky jazykovedy, slovenský preklad z ukrajinčiny J. Doruľu, 1. vyd. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1979.)

V. Krupa sa vracia k pôvodnej definícii systému v dielach klasikov marxizmu a aplikuje ho na jazyk ako predmet jazykovedy. Od 19. storočia, od čias K. Marxa a F. Engelsa sa celá objektívna realita chápe ako súhrn objektov pospájaných rozličnými vzťahmi a tvoriaci systém. Systém sa skladá zo súboru prvkov a siete vzťahov, ktorými sú dané prvky jazykového systému hierarchicky usúvzťažnené, štrukturované. Súbor týchto vzťahov označuje V. Krupa pojmom štruktúra. Preto pojem systém (i štruktúra) hrá dôležitú úlohu v každej vede, teda aj v jazykovede. Vo vedeckej praxi sa často zamieňajú pojmy systém a štruktúra, príp. sa nedostatočne odlišujú. V. Krupa sa teoreticky vyrovnáva s daktorými zaujímavými teóriami, najmä s teóriou A. S. Meľničuka, ktorému V. Krupa vyčíta, že pojem štruktúra chápe ako súbor čírych vzťahov a že teda posudzuje pojmy systém a štruktúra ako dva aspekty toho istého javu. Podľa V. Krupu je štruktúra abstraktnejšia ako systém a je syntetizujúcim faktorom v rámci systému. Súhrn vlastností systému nie je daný čírym súčtom vlastností jednotlivých prvkov.

V. Krupa sa potom venuje charakteristike systému. Uvádza otvorený, zavretý systém, stály, labilný, dynamický systém, paradigmatický, syntagmatický systém (s. 12—13). Ako ukazujú spojenia, tu sa už pojem systém špecifikuje. Keďže jazykový systém je mimoriadne zložitý systém systémov, bolo by účelné aj pri riešení najvšeobecnejšej problematiky si všimnúť práve štruktúru subsystémov, vzťahy makrosystému a mikrosystémov, makroštruktúry a subštruktúr alebo mikroštruktúr.

Za dnešného stavu vedeckého výskumu možno totiž posudzovanie otázok jazykového systému ako nešpecifikovaného, totálneho, globálneho systému — aj napriek snahe po univerzálnosti — bez špecifikácie aspektu výskumu, predmetu a cieľa výskumu pokladať za nedostatočné a do značnej miery za zjednodušujúce. Ak sa dnes posudzuje jazykový systém napr. z hľadiska teórie komunikácie, z hľadiska teórie textov atď., je jasné, že vždy ide o značnú modifikáciu súboru prvkov, inventára, o perintegráciu dynamických systémov (jazykového kódu a javov, ktoré sa do daného systému nevyhnutne zahrnujú ako jeho organické zložky, faktory, postupy, procesy atď.). V. Krupa odôvodnene (opierajúc sa o výsledky výskumov V. Filkorna a iných marxistických filozofov a vedcov) chápe objektívnu realitu dialekticky a dynamicky ako súbor systémov v interakcii a vzájomnej súvislosti i ovplyvňovaní (bezprostredne alebo sprostredkovane). To platí v plnej miere aj o jazykovom komunikatívnom systéme. Mimoriadne zaujímavá a závažná štúdia V. Krupu bude dobrým vý-

chodiskom a podnetom pri ďalšom skúmaní jazykového systému a jeho zložiek.

V. Schwanzer vo svojom príspevku (s. 17—30) skúma schopnosť slova, slovného tvaru, spojenia slov, frazeologizmov v rozličných jazykoch spoluurčovať v rozličnej miere význam vety alebo kontextu. Je to preto, že v rozličných jazykoch (v nemčine, vo francúzštine, v latinčine, slovenčine), ktorých prostriedky sa v citovanej štúdii porovnávajú, sa kumuluje v slove, v slovnom tvare rozdielne množstvo sémantických a gramatických príznakov (porov. *čítal — er hat gelesen*) atď. Závisí od typu jazykov, či ide o slová syntetických, flektívnych alebo analytických jazykov. V. Schwanzer pristupuje pri výskume štruktúrnosémantických a gramatických vlastností a hodnôt slova vo vete a v texte od slova k jeho funkcii a fungovaniu vo vete, v kontexte. Opačný prístup: od textu, od kontextu k lexikálnej jednotke sa uplatňuje pri skúmaní danej problematiky z hľadiska teórie textov a textovej lingvistiky (porov. napr. W. Dressler, S. J. Schmidt). Tu hrá veľkú úlohu súbor propozícií a presupozícií pri stanovení funkcie slova vo vete a pri stanovení významu slova vo vete a v kontexte.

Na zložitú problematiku a na vzťahy signálu, znaku a slova z hľadiska teórie komunikácie, semiotiky a lingvistiky ukazuje príspevok Á. Kráľa. Autor sa vyrovnáva teoreticky s inými, neraz protichodnými názormi rozličných bádateľov (porov. o tom aj Kráľov článok s rovnakým nadpisom a zhodný aj obsahovo Signál — znak — slovo. Jazykovedný časopis, 25, 1974, s. 99—116; — redakčnou chybou je, že pri článkoch, ktoré boli už predtým uverejnené v slovenskom jazyku, napr. pri Krupovom, Kráľovom, Habovštiakovej a i., neuvádza sa v literatúre ani v príspevku nijaký údaj o predchádzajúcom publikovaní).

Všeobecnej problematike segmentácie slov a slovných tvarov na základe štyroch pravidiel morfematickej analýzy slov je venovaný príspevok J. Bosáka (s. 51—59). Autor si všíma teoretické a metodologické princípy segmentácie slov na najmenšie bilaterálne zložky a ukazuje zložité vzťahy vnútri štrukturácie typov morfém vzhľadom na špecifické usporiadanie jednotlivých lexikálnych, gramatických, derivačných, kategoriálnych príznakov, prvkov. Výskumy tohto typu sú zo synchrónneho hľadiska závažné pri zisťovaní morfematického systému jazyka i morfematickej štruktúry jednotlivých slov.

V posledných desaťročiach sa u nás i v zahraničí venuje hodne pozornosti sémantickej problematike (porov. práce J. Horeckého, K. Buzássyovej a i.). V centre pozornosti nie je sémantická analýza významovej štruktúry jednotlivého slova, ale sémantická charakteristika celých množín lexém na základe zistených najvšeobecnejších sémantických dištinktívnych príznakov usporiadaných do špecifických súborov. Ide o odkrytie sémantických vzťahov a o zistenie systému prvkov, ktorými sa tieto vzťahy vyjadrujú napr. v celých množinách derivátov (desubstantív, deverbatív, deadjektív a pod.). Konečným cieľom je odhaliť sémantické zákonitosti a vzťahy v sémantickom systéme národnej reči. Tejto problematike venuje pozornosť J. Horecký (s. 93—97); predmetom výskumu je súbor desubstantív. Napríklad slovo *záclonovina* charakterizuje takýmto súborom sémantických dištinktívnych príznakov: –HUM +CONCR +RES –INS +MAT +FIN (neživotné, konkrétne, ako výsledok deja, nenástrojové, materiálne, účelové).

Podľa našej mienky treba ďalej uvažovať o tom, ako do súboru sémantických dištinktívnych príznakov zaradiť ďalšie, ktoré pomenovania danej množiny

vlastnia. V lexikografickej praxi sa tieto príznaky vyjadrujú obyčajne štylistickými kvalifikátormi (odb., hovor., zastar., bás. atď.). Tak napr. pri počutí slov *pohrudnica, záškrt, buldozér, trailer, trakcia* atď. počúvajúci v prvom momente zaradí konkrétne slovo do množiny lekárskych, stavebníckych, železničiarskych výrazov a pod. To dokazuje, že v jazyku existujú príznaky vzťahov vnútri lexikálnych mikrosystémov i navonok smerom k iným mikrosystémom alebo makrosystémom. Tento príznak treba zachytiť aj preto, že môže byť v daktorých prípadoch rozlišujúcim príznakom odborného a neodborného, neutrálneho pomenovania ap.

Iný prístup k súboru derivátov reprezentuje štúdia J. Furdíka o derivačnej analógii a analogickej derivácii (s. 99—105). J. Furdík sleduje uplatnenie princípu jazykovej analógie pri tvorení slov. Ukazuje, že daný súbor možno sledovať na osi vertikálno-paradigmatickej a na osi horizontálno-syntagmatickej. Na paradigmatickej osi J. Furdík zisťuje identickú formálnu štruktúru derivátov (*učiteľ, pisateľ, prekladateľ* atď.) a na syntagmatickej osi zasa identický vzťah medzi slovesom ako fundujúcou bázou a príslušným slovesným derivátom. Pri derivačnej analógii ide na syntagmatickej osi o stále znásobovanie vzťahu medzi fundujúcim slovom a odvodeninou vnútri derivačného typu (udávaného pomerom *nosiť: nositeľ, učiť: učiteľ, písať: pisateľ* atď.) Tento typ proporčného vzťahu (od čias F. de Saussura) sa pokladá za dôležitý pri výskume derivačného systému jazyka (porov. aj M. Dokulil, E. S. Kubriakovová a i.).

J. Furdík zisťuje, že pri daktorých členoch derivačných súborov chýba fundujúce slovo a že odvodeniny sú utvorené analogicky podľa istého produktívneho derivačného typu. Porov. napr. *naložiť: nálož, spustiť: spúšť, priťažiť: príťaž;* ale ∅: *nádrž* (odvodenina neopretá o nijaké sloveso). Pri slove *nádrž* ide o analógiu, napodobnenie morfo-derivačnej štruktúry typu *naložiť: nálož.* Podobný stav je aj pri iných substantívach, pri ktorých chýba fundujúce slovo mužského rodu, napr. *servírka, plačka, nariekačka.* Vo všetkých prípadoch ide o analogickú deriváciu podľa produktívneho derivačného typu *holič/holička.*

Zaujímavou problematikou vydelenia frazeologizmov, vzťahom frazeologickej jednotky k lexikálnemu i syntaktickému plánu a postavením i úlohami frazeológie ako vednej disciplíny sa zaoberá príspevok J. Mlacka (s. 113—124). Autor sa kriticky vyrovnáva aj s množstvom odbornej literatúry (najmä sovietskej) o aktuálnych problémoch frazeológie.

Pretože v slovenčine sa dosiaľ pomerne dobre zachoval starý praslovanský systém príbuzenských vzťahov a ich názvov, venuje sa súboru príbuzenských názvov pozornosť nielen zo strany etnografov, právnikov, ale aj jazykovedcov. Dokazuje to štúdia K. Habovštiakovej (s. 199—213). Obraz o množstve príbuzenských názvov v slovenčine by bol úplnejší a adekvátnejší, keby autorka bola zachytila okrem zastaraných variantov aj nárečové varianty a množstvo familiárnych podôb základných pomenovaní. V súbore, ktorý zachytáva tabuľka na s. 207—212, chýbajú pomenovania *svat, svatka, svatovci, švagrovci, prapraotec, prapramatka, praprarodičia,* chýba zastaraný súbor názvov *krstní rodičia,* hovor. *krstní; krstný otec,* hovor. *krstný, krstná mať,* hovor. *krstná,* fam. *krstinká, krstný syn, krstná dcéra,* hovor. *krstňa, kmotor, kmotra, kmotrovci* ap. Zo starších názvov chýbajú napr. *ďeverovci, roďičovci, svaťva,* ktoré spomína S. Švecová v príspevku Význam rodiny pre diferencovanie príbuzenských vzťahov (Slovenský národopis, *23,* 1975, s. 3 n.).

Článok K. Habovštiakovej ukazuje, že systém pomenovaní príbuzenských vzťahov a ich nositeľov v slovenčine poskytuje vďačný východiskový materiál na porovnávanie daného súboru názvov v slovenčine a v iných slovanských i neslovanských jazykoch. (V tabuľke na s. 212 je chyba: osobitný riadok pre súhrnný názov *tesťovci* je zrušený a slovo je uvedené v jednom riadku spolu s podst. menom *švagor — le beau frère.*)

Každá z uverejnených štúdií v tomto zborníku má osobitnú a zaujímavú problematiku. Keďže sme si podrobnejšie všimli iba niektoré, o ostatných príspevkoch zopakujeme všeobecné zhodnotenie, ktoré sme čiastočne už naznačili: sú výsledkom súčasného výskumu spisovnej slovenčiny a vhodne reprezentujú našu slovakistiku vo svete.

M. Ivanová-Šalingová

FINDRA, J. – PATÁKOVÁ, M.: Cvičenia zo štylistiky. 2. vydanie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 268 s.

Prudký vývin súčasného štylistického bádania vyvolal aj u nás takmer náhle od desaťročia potrebu poskytnúť poslucháčom vysokoškolských učilíšť študujúcich slovakistiku nielen materiál na rozbor štylistických prostriedkov v rámci seminárnych cvičení, ale aj takú príručku, ktorá by zároveň teoreticko-metodicky naznačovala, ako postupovať pri práci s konkrétnym textom. Je prirodzené, že na takúto úlohu sa podobrali práve vysokoškolskí učitelia príslušného vedného odboru. Koncom minulého roku sa nám dostalo do rúk druhé vydanie ich cvičebnice, ktorej cieľom je naučiť poslucháčov – budúcich učiteľov slovenského jazyka v základných školách i na školách II. cyklu dokonale sa orientovať v jazykovom prejave. Už z tohto faktu vyplýva, že v knihe môžu nájsť isté podnety pre svoju prácu aj učitelia slovenčiny, a to najmä na tých miestach, kde ide o nové rozmery a metodické postupy vo vyučovaní slohu.

Jediným ohlasom na prvé vydanie Cvičení zo štylistiky (1974) bola recenzia V. Oberta v metodickom časopise pre otázky jazyka a literatúry Slovenský jazyk a literatúra v škole (1975/76, č. 1, s. 23–24) pod názvom Slovenská štylistika v sústave cvičení (chybný je tam údaj o roku vydania 1971 namiesto 1974). S poznámkami recenzenta možno v podstate súhlasiť a nemienime s ním polemizovať ani o názore na štruktúru práce, ani o drobnostiach (napr. o potrebe pripojiť k cvičeniam stručný výkladový terminologický slovník). Pokúsime sa skôr rozšíriť platnosť niektorých jeho súdov na druhé vydanie a poukázať na tie časti knihy, ktoré autori prepracovali a doplnili. Tento postup síce neumožňuje rozbor jednotlivých kapitol, ale zato nám poskytne dostatočný priestor na porovnanie zmien oproti prvému vydaniu. Napokon i v druhom vydaní učebnice sa prihliada na to, ako sa daný problém teoreticky spracúva najmä v Mistríkovej systematickej Štylistike slovenského jazyka, ktorá je schválená ako vysokoškolská učebnica pre filozofické a pedagogické fakulty na Slovensku.

V. Betáková už pred časom nastolila otázku teórie štylistického rozboru na stredných a vysokých školách (Metodika slovenského jazyka v školách II. cyklu. Bratislava, SPN 1970, s. 130) a navrhla, aby sa rozbory robili na dlhších prehovoroch, na väčších textových celkoch. Findrova a Patákovej učebnica spĺňa

predovšetkým túto základnú požiadavku, a to v prvom i druhom vydaní, lebo obsahuje množstvo primerane volených súvislých textov jednak v podobe ukážok so štylistickým rozborom autorov, jednak vo forme vlastných cvičných textov, pri ktorých sa uvádzajú dispozície (autori ich ponímajú nedirektívne, aby neobmedzovali tvorivý individuálny prístup k cvičeniam), na čo sa v príslušnom texte treba sústrediť. Poznamenávame, že k tvorivému individuálnemu prístupu poslucháčov k cvičeniam, aký majú obaja autori na mysli, musia prispieť aj učitelia, ktorí semináre vedú, lebo na rozdiel od minulosti, keď sa venovala pozornosť iba umeleckým textom (a túto prax potvrdzuje aj častý výskyt jazykovo-štylistických rozborov umeleckej literatúry v jazykovedných časopisoch a novšie nielen vo fakultných a príležitostných zborníkoch, ale aj v prácach, ktoré sú výsledkom študentskej vedeckej a odbornej činnosti a v diplomových prácach), ukazuje sa dnes ako osobitne naliehavá požiadavka sústrediť sa aj na rozbor textu hovorového, odborného a publicistického štýlu. Modernosť a aktuálnosť vidíme predovšetkým v týchto častiach knihy, hoci pre ďalších používateľov (učiteľov, stredoškolských profesorov a poslucháčov mimoriadnych foriem vysokoškolského štúdia) budú zaiste veľmi užitočné inštruktívne cvičenia najmä v kapitole *Kompozícia jazykového prejavu* (makrokompozícia a mikrokompozícia) i v kapitolách o štylistickom využívaní slovných druhov, o syntaktických a zvukových prostriedkoch.

Pretože práve texty sú východiskom pre rozbory, musíme upozorniť, že ich výber nebol a nie je definitívny, ako sa o tom presviedčame aj v druhom vydaní — vždy je možné v ňom čo-to zlepšiť, poopraviť, resp. nahradiť jeden úryvok iným, vhodnejším nielen vzhľadom na frekvenciu precvičovaných štylistických javov, ale aj vo vzťahu k istej „komunikatívnosti" cvičného textu, ktorý najmä v odbornom štýle nemusí byť poslucháčovi filozofickej alebo pedagogickej fakulty svojím špeciálnym obsahom vždy dostatočne zrozumiteľný. Preto napr. ukážka A. Lányiho Periosty (správne má byť Periostózy) v diferenciálnej röntgenodiagnostike kostných chorôb na dvoch miestach (s. 50—51, 57—58) nahradila pôvodný text R. Korca Patologická fyziológia. Vari iba technickým nedopatrením sa stalo, že označenie piateho cvičenia je medzi dvoma ukážkami na s. 58 namiesto pred prvou ukážkou na s. 57, ako dosvedčuje aj nasledujúca úloha: Obidva úryvky porovnajte z hľadiska stupňa intelektualizácie a pojmovej nasýtenosti textu. Zmenili sa aj iné ukážky, a to v prospech študujúcich (napr. na s. 51), lebo náročný text z teórie pravdepodobnosti vystriedala pomerne jednoduchá problematika z oblasti základov náuky o riešení rovníc. Opravili sa aj iné drobné nedostatky z prvého vydania (dôsledne sa uvádzajú mená autorov úryvkov, v zozname literatúry sa vynechali názvy zborníkov, a pochopiteľne, úprava neobišla ani literatúru, ktorá informuje o zdrojoch textov vybratých na cvičenia).

Možno teda konštatovať, že 2. vydanie *Cvičení zo štylistiky* sa zásadne neliší od predchádzajúceho a že všetky zmeny, ktoré v ňom nastali, dotýkajú sa metodickej stránky, lebo práve ona je v takto zacielenej publikácii prvoradá. Vidí sa nám však, že pri treťom vydaní by nezaškodilo porozmýšľať aj nad niektorými teoretickými výkladmi uvádzanými v záhlaví každej kapitoly predovšetkým na dosiahnutie istej vonkajšej jednotnosti (Findrove výklady sú stručné, prehľadné i graficky a vyčerpávajú danú problematiku do potrebnej miery — ich úloha sa obmedzuje iba na uvedenie do riešenej problematiky; Patákovej vstupné časti sú podstatne obšírnejšie, lebo ešte aj tu sa autorský

text dopĺňa príkladmi) a potom i pre odlišné chápanie a interpretáciu niektorých jazykových faktov. Akosi sa nám nechce súhlasiť napríklad s formuláciou, že k intonačným štylistickým prostriedkom sa zaraďuje ako prozodická vlastnosť aj farba hlasu. Lepšie bude azda hovoriť zhodne s J. Sabolom o hlasovom registri, ktorý vzniká nasadením hlasu do istej výšky, „tóniny". Na jeho pozadí sa totiž odráža aj tónová zmena slabík, ktorú vnímame ako melódiu vety. Ide o jav (zmenu hlasového registra možno zaznamenať pri rozličných typoch vložiek, parentéz a ostatných komentujúcich častí výpovede, ležiacich „bokom" od hlavného prúdu jazykovej intonácie), ktorý sa môže využiť ako štylizujúci činiteľ v normálnom ústnom jazykovom prejave najmä v súčinnosti s takými prozodickými vlastnosťami, ako je tempo a intenzita hlasu. Farba hlasu (timbre) takúto vlastnosť nemá. Aj podľa J. Mistríka je timbre mimojazykový prostriedok, ktorý má štylistické zafarbenie, no človek ho v reči nemôže modulovať.

Na záver by sme chceli zdôrazniť, že Cvičenia zo štylistiky od skúsenej dvojice autorov budú akiste i v 2. vydaní plniť svoju významnú úlohu — byť dobrým pomocníkom pri štúdiu slovenskej štylistiky na vysokých školách.

E. Tvrdoň

ROMPORTL, M. a kol.: Výslovnost spisovné češtiny (Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník). Praha, Academia 1978. 320 s.

Od vyjdenia Českej spisovnej výslovnosti I z roku 1955, venovanej výslovnosti domácich českých slov, prešlo už viac než dvadsať rokov. Až dnes sa nám dostáva do rúk jej druhá časť s podtitulom *Výslovnost slov přejatých — Výslovnostní slovník.* Nie je to však nič prekvapujúce, ak uvážime, že ortoepia cudzích, resp. prevzatých slov v jazyku predstavuje vždy neporovnateľne komplikovanejšiu a rozsiahlejšiu problematiku, než je ortoepia slov domácich.

V druhom zväzku príručky, o ktorom tu referujeme, je spracovaná systematická časť, venovaná zásadám a pravidlám výslovnosti prevzatých slov v češtine (s. 7—108) a abecedný zoznam prevzatých slov s vyznačenou transkripciou ich českej spisovnej výslovnosti (s. 111—316). Ako býva zvykom vo výslovnostných slovníkoch väčšieho typu, zachytáva sa tu výslovnosť všetkých slov (je ich viac než 20 000), v ktorých „by mohlo z akýchkoľvek dôvodov dôjsť k neistote a nejasnostiam v spisovnej zvukovej podobe slova v češtine" (s. 4). Uveďme ešte, že príručka je výsledkom práce ortoepickej komisie Ústavu pro jazyk český ČSAV, najmä však „subkomisie pre slová prevzaté", ktorá pracovala pod vedením M. Romportla v tomto zložení: F. Daneš, J. Ondráčková, V. Šmilauer, F. Váhala, J. Novotná-Hůrková, R. Buchtelová a J. Michálková.

Aktuálnosť vyjdenia tejto práce v našich podmienkach sa zvyšuje tým, že v súčasnosti na stránkach slovenských jazykovedných časopisov (najmä Slovenskej reči a Kultúry slova) prebieha intenzívna diskusia o všeobecných zásadách ortoepického opisu i konkrétnej výslovnosti jednotlivých slov v súvise so záverečnými prácami na slovenskom výslovnostnom slovníku. Nepochybne užitočné a zaujímavé bude porovnať nielen metódy a spôsoby zisťovania spisovnej výslovnosti v daných prácach, ale najmä výsledky skúmania výslovnostnej normy slovenčiny a češtiny.

Výskum spisovnej výslovnosti cudzích slov v diele *Výslovnost spisovné češtiny* bol naozaj dobre premyslený a dobre organizačne zabezpečený. Spraco-

vateľský kolektív a komisia postupovala takto: ak sa záznamy o výslovnosti daného slova v češtine zhodovali vo všetkých základných prameňoch (Příruční slovník jazyka českého, Slovník spisovného jazyka českého, Příruční slovník naučný, Slovník cizích slov a pod.) a zhodný bol aj úzus členov komisie, bola takáto výslovnosť zaznamenaná ako spisovná. Tam, kde medzi údajmi zhoda nebola, robili sa ďalšie prieskumy: skúmali sa konkrétne jazykové prejavy a výslovnosť sa overovala konzultáciami s odborníkmi príslušných odborov. Tieto údaje sa znovu hodnotili, skúmala sa zhoda názorov používateľov na výslovnosť jednotlivých slov atď. Autori *Českej spisovnej výslovnosti* konštatujú, že vo väčšine prípadov bolo možné stanoviť spisovnú výslovnosť jednoznačne, na niektorých miestach sa však prejavovalo výrazné kolísanie, pričom sa našli aj prípady, kde bolo treba kolísanie pripustiť aj naďalej, napr. *plakát/plagát*.

Ako typický príklad na nezhodu medzi predstavou používateľov o výslovnosti a „skutočnou výslovnosťou" sa uvádza slovo *sérum*. Podľa autorov odborníci sa domnievajú, že tu „vyslovujú krátke *e*, v skutočnosti však vyslovujú *e* dlhé". Myslíme si, že tento typ „nezhody" môže vznikať aj v dôsledku častej prítomnosti polodlhých vokálov v češtine, nachádzajúcich sa najmä v koncovkách slov (napr. *ón/on*). Na s. 42 je síce o tom krátka poznámka, ale jej formulácia je pomerne prekvapujúca: „... někdy nevyslovujeme dlouhou samohlásku plně, ale často jen polodélku. Obvykle se však polodélka hodnotí jako jeden ze způsobů vyslovení délky. Proto většinou (?) budeme zde i možné polodélky značit jako délky." (Podľa našich pozorovaní s polodlhými vokálmi treba rátať aj v slovenčine; ich výskyt sa tu však obmedzuje iba na vokály *ü* a *ö* v prevzatých slovách, resp. vlastných menách cudzieho pôvodu, porov. napr. *revue, pengő, führer, Malmö* a pod.)

V systematickej časti príručky sa prevzaté slová triedia podľa a) pôvodu, b) rozšírenosti, c) miery vžitia a prispôsobenia sa domácej slovnej zásobe, uvádzajú sa výklady o spôsoboch preberania a šírenia prevzatých slov cudzieho pôvodu atď. Sú tu umiestnené pravidlá prevodov do češtiny z týchto jazykov: albánčina, angličtina, bulharčina, dánčina, fínčina, francúzština, holandčina, islandčina, taliančina, maďarčina, nemčina, nórčina, novogréčtina, poľština, portugalčina, rumunčina, ruština, srbochorvátčina, španielčina, švédčina, turečtina, ukrajinčina, starogréčtina a latinčina. Najpodrobnejšie sú prirodzene prehľady pre ruštinu, angličtinu a nemčinu — z týchto jazykov sa do češtiny preberajú výrazy najčastejšie. Pri anglických slovách sa navyše uvádza aj pôvodná anglická výslovnosť (podľa API). Je otázka, či by nebolo prospešné uvádzať pôvodnú výslovnosť aj pri prevzatých slovách z iných jazykov. Mohlo by to byť totiž do istej miery východisko pre samostatné uvažovanie používateľov o výslovnosti slov cudzieho pôvodu.

V príručke sa na viacerých miestach uvádzajú dve pravopisné podoby: bližšia k pravopisu v pôvodnom jazyku (typická skôr pre odborné kruhy) a bližšia k živej českej výslovnosti (oprávnene sa neuvádzajú všetky pravopisné podoby, v akých sa niektoré slová v češtine vyskytujú: *analysa — analuza — analýsa — analýza*, najmä keď všetkým zodpovedá spoločná výslovnosť *analýza*). Z uvedených faktov vyplýva, že v češtine na štylistickú diferenciáciu možno pri cudzích slovách lepšie využiť písaný text v porovnaní s hovoreným (v slovenčine je to naopak).

Ako spornú hodnotíme použitú transkripciu, podľa ktorej slabiky s tvrdými spoluhláskami sa prepisujú ako *dy, ty, ny*. Transkribuje sa teda *dyktát, tytul,*

nyrvána — „aby nedošlo k nejasnostiam". Podľa nášho názoru v tomto bode sa nebolo treba odchyľovať od zaužívanej transkripcie, v ktorej sa v uvedených slabikách píše *i*. Slabiky s mäkkými spoluhláskami *ď, ť, ň* sa totiž odlišujú dostatočne výrazne od tvrdých už tým, že sa prepisujú písmenom označujúcim mäkkú spoluhlásku, porov. *leňinyzmus*. Na hranici únosnosti fonetického zachytenia sa zdajú aj spojenia dvoch vokálov, kde sa vsúva v transkripcii konsonant *j*: *rádyjo, altrujista* a pod.

V slovníku bije do očí veľa rozdielov vo výslovnosti tých istých slov v slovenčine a češtine. V češtine sa napr. zaokrúhlené samohlásky *ö, ü* bezvýnimočne zamieňajú predopodnebnými *[malstrem], [revi]*, kým v slovenčine vo väčšine prípadov tu ostáva pôvodná kvalita týchto hlások. Ako cudzia pôsobí na Slováka výslovnosť *[lajk], [celulojd]*, ako aj výslovnosť s rázom uprostred slova *[re'organizace]*. Sústavnú kontrastívnu analýzu výslovnosti v slovenčine a češtine už bude možné urobiť, lebo vyšiel aj slovenský ortoepický slovník Á. Kráľa.

S. Ondrejovič

Nový rumunský slovník lingvistickej terminológie

Paralelne s dvojdielnym Slovníkom slovanskej lingvistickej terminológie (zatiaľ vyšiel iba prvý zväzok) rozsiahly slovník slovanskej lingvistickej terminológie vydáva aj bukureštská univerzita (1978, 523 s.) pod názvom *Dicţionar poliglot de termeni lingvistici*. Slovník spracoval kolektív autorov katedry cudzích jazykov, katedry slavistiky a katedry rusistiky tejto univerzity.

V krátkej anotácii na záložke knihy možno sa dočítať, že slovník je určený predovšetkým poslucháčom slavistiky na pomoc pri štúdiu všeobecnej jazykovedy a slavistických disciplín. Sú tu naozaj vyrovnane zastúpené termíny zo všeobecnej jazykovedy, historicko-porovnávacej gramatiky, sémantiky a lexikológie, sémiotiky, kontrastívnej gramatiky, dialektológie, lexikografie a i. Je to vlastne mnohojazyčný slovník slovanskej lingvistickej terminológie, v ktorom sa okrem najčastejšie používaných termínov v rumunskej jazykovede uvádzajú aj ich ekvivalenty v poľskom, českom, slovenskom, srbochorvátskom, ruskom a ukrajinskom jazyku. Hoci sa tu spracúva asi 2000 základných termínov, v skutočnosti je ich omnoho viac. Heslá sú totiž budované tak, že napr. k substantívnym termínom sa pripájajú aj ich najčastejšie atribúty. Napríklad v hesle *accent* sú umiestnené takéto spojenia so základným slovom (uvádzame tu zo slovníka iba slovenské ekvivalenty): *prízvuk akútový (razený), cirkumflexový (pretiahnutý), exspiračný (výdychový, dynamický), stály (ustálený), stály (nepohyblivý), voľný (pohyblivý), logický, hudobný (melodický), oxytonický, paroxytonický, proparoxytonický, hlavný, vedľajší, rytmický, rytmo-melodický, slabičný, syntagmatický, tónový, vetný dôraz*. Ako vidieť, uvádzajú sa tu aj synonymické výrazy so snahou na prvom mieste uviesť tie termíny, ktoré sa v príslušných jazykoch vyskytujú najčastejšie. Súdiac najmä podľa slovenského materiálu, môžeme predpokladať, že to bola príliš ťažká úloha pre autorov slovníka.

Po vlastnom abecedne usporiadanom slovníku (s. 6—370) sa tu odtláča aj užitočná kapitola o názvoch jazykov a jazykových rodín v daných jazykoch (s. 371—389) a po registroch pre jednotlivé jazyky (s. 390—517) sa nakoniec

uvádzajú excerpované pramene (s. 518—522). Zo slovenských jazykovedných prác sa ako pramene pre slovník využili tieto diela: K. Buzássyová, Sémantická štruktúra slovenských deverbatív (1974); Rusko-slovenský slovník (1960); O. Šulcová, Úvod do fonetiky slovenčiny (1970); R. Krajčovič, Technika jazykovej interpretácie (1966); E. Pauliny, Fonológia spisovnej slovenčiny (1968); E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, Slovenská gramatika (1960); Morfológia slovenského jazyka (1966) a F. Miko, The Generative Structure of Slovac Sentences (1972). Nie je to málo prác od slovenských autorov, ale ak by to mal byť reprezentatívny výber, niektoré by bolo treba ešte doplniť.

Keďže tu ide o terminologický slovník, je celkom samozrejmá nielen požiadavka presnosti sémantickej ekvivalencie daných pojmov v jednotlivých jazykoch, ale aj bezchybnosti ich formálnej stránky. Žiaľ, v slovníku nachádzame veľa nedostatkov najmä z hľadiska tejto druhej požiadavky. V slovenských slovách sa totiž mimoriadne nedbanlivo zaobchádza s kvantitou, ktorú niekde treba doplniť *(amplituda)*, niekde odstrániť *(kodifikovánie)*, resp. presunúť na inú slabiku *(spontanný)*. Pôvodne sme si robili poznámky o chybných tvaroch slovenských ekvivalentov z hľadiska kvantity, aby sme na ne upozornili pre prípadnú opravu v druhom vydaní, ale bolo ich toľko, že náš referát o slovníku by sa ich vypočítavaním zmenil na jeho jazykovú kritiku. Menej prípadov je takých, kde chýba označenie mäkkosti *(pramen)*, resp. kde sú chyby v ohýbaní *(pokrok v jazyke)*. Mnohé z uvedených termínov vydávaných za slovenské sa však skôr ponášajú na ich české ekvivalenty *(práh slyšiteľnosti, ražený, rytmus řeči, jednolitý, fonetické súsedstvie, citoslovečný, fonostatistika, rejstrík* a pod.), alebo sú archaickými terminologickými tvarmi *(akania, polnoglasia, podrečie)*. Chybné sú prirodzene aj termíny *lingvistická matrix, abstraktizacia, formula* (= výraz), *antonymita, geneitívny, hotárne slovo, periferický, kotelatívny* (= korelatívny) *adverbálny* (= adverbiálny), *enklitikon, slovanizmus* a pod. Slovo *analyzovať* sa do slovenčiny prekladá nesprávne ako *rozberať, fiktívny* ako *zmyslený, oficiálny* ako *úředný, prepozitívny* ako *predponový, deklamatívny* ako *osvedčovací*. Ani termín *špička slabiky* (skôr dominanta, vrchol) nie je náležitý. S rovnakým nerešpektovaním súčasnej spisovnej slovenčiny sa stretávame, žiaľ, aj v kapitole o názvoch jazykov a jazykových rodín.

Tým, čo sme tu spomenuli, sa prirodzene znižuje hodnota slovníka. Počet chýb uvedeného druhu skutočne presahuje bežnú mieru a čitateľ stráca dôveru v jeho spoľahlivosť, i keď je pravda, že v ekvivalentoch z iných jazykov nie je toľko chýb ako v slovenských ekvivalentoch. Bude preto nevyhnutné, aby sa tento slovník pred prípadným druhým vydaním znovu dôkladne a kriticky prezrel.

S. Ondrejovič

4000 najpoužívanejších slov ruského jazyka. 1. vyd. Moskva, vydavateľstvo Ruský jazyk 1979. 216 s.

Vydavateľstvo Ruský jazyk v Moskve vydalo r. 1979 učebnú pomôcku pre slovenských žiakov a študentov pod názvom *4000 najpoužívanejších slov ruského jazyka*. Slovník je dielom autorského kolektívu, ktorý viedol N. M. Šanskij, člen Akadémie pedagogických vied ZSSR. Slovník má v prvom rade po-

skytnúť slovenským žiakom a študentom základných a stredných škôl praktickú pomoc pri vyučovaní a osvojovaní ruštiny. Okrem toho má slúžiť ako základ pri osvojovaní si ruskej lexiky pre začiatočníkov i pokročilých študujúcich mimo školy. Využiť ho môžu aj autori a metodici rozličných programov, učebníc a iných pomôcok metodického charakteru.

Autori slovníka pri výbere jednotlivých slov použili bohatý a rôznorodý materiál: zovšeobecnený zoznam slov pätnástich frekvenčných slovníkov, lexikálny zoznam štyridsiatich slovníkov minima a krátkych školských dvojjazyčných slovníkov, tematické zoznamy slov, zoznam najdôležitejších slov zo Slovníka ruského jazyka od S. I. Ožegova a iný materiál.

Slovník obsahuje 4000 najpoužívanejších slov súčasného ruského jazyka. Heslá sú v slovníku usporiadané podľa abecedy. Okrem slovníkovej časti (s. 13—144) zaradili autori do slovníka aj gramatickú charakteristiku slovných druhov (s. 7—10), prílohu (s. 146—156) a gramatické tabuľky (s. 157—212).

Význam slova sa objasňuje prekladom do slovenčiny. Všetky ruské slová a ich tvary majú vyznačený prízvuk. Ak slovo alebo jeho tvary majú dva rovnocenné prízvuky, vyžadujú sa obidva prízvuky. Pri heslovom slove sú uvedené nevyhnutné gramatické tvary slova, ktoré sú veľmi frekventované, ako aj osobitnosti ich tvorenia (alternácie, zmena prízvuku a i.).

Poučenie o tvorení rozličných tvarov slov môže používateľ nájsť v gramatických tabuľkách. Tabuľky obsahujú všeobecné normatívne údaje o zmene každého typu alebo skupiny slov plnovýznamových slovných druhov, zatiaľ čo v hesle sú uvedené údaje o jednotlivých tvaroch konkrétneho slova, ktoré sa líšia od všeobecného modelu. Tabuľky pomáhajú takto získať predstavu o bohatstve gramatických tvarov každého heslového slova, obohacujú údaje o slove, ktoré sú uvedené v slovníku.

Podstatné mená sa v slovníku uvádzajú v nominatíve jednotného čísla alebo množného čísla (ak chýba tvar jednotného čísla). Potom nasleduje pádová prípona genitívu singuláru a nakoniec gramatický rod. Prídavné mená sa uvádzajú v nominatíve singuláru mužského rodu, súčasne sa uvádza pádová prípona ženského a stredného rodu. Zámená sa uvádzajú v nominatíve s označením rodových tvarov, ak ich majú. Základné a radové číslovky sú uvedené osobitne v prílohe (nie v slovníkovej časti). V gramatických tabuľkách je uvedené ich chýbanie. V slovníkovej časti sú uvedené druhové číslovky s odkazom na gramatické tabuľky. Sloveso ako heslové slovo sa uvádza v infinitíve, pri ktorom sú uvedené tvary 1. a 2. osoby singuláru prítomného času. Poukazuje sa aj na slovesný vid. Príslovky utvorené od akostných prídavných mien sú v slovníku ako osobitná slovníková jednotka iba v prípade, ak sú veľmi frekventované. Pri týchto príslovkách je uvedený 2. stupeň, ak ide o osobitnosti tvorenia. Pri predložkách sa v slovníkovej časti uvádzajú pády, s ktorými sa viažu. Pri spojkách, časticiach a citoslovciach sa označuje slovný druh.

Slovenské ekvivalenty sa v slovníku uvádzajú vo viacerých významoch, synonymických dvojiciach alebo radoch. V niektorých prípadoch v slovníkovej časti by bolo lepšie používať v prvom rade jednoslovné slovesné ekvivalenty. Napr. pri hesle *subbotnik* (s. 127) sa uvádza iba viacslovný, opisný slovenský ekvivalent *dobrovoľná sobotňajšia brigáda,* hoci v slovenčine sa používa prevzaté ruské slovo *sobotník.* Na s. 31 sa pri hesle *gol* uvádza slovenský ekvivalent *gól,* ale aj *bránka.* Na s. 52 sa uvádzajú slovenské podoby „dáky, voľáky" namiesto *dajaký, voľajaký.*

V prílohe Sovietske socialistické republiky a hlavné národnosti ZSSR sa niektoré obyvateľské mená uvádzajú nie v takej slovenskej podobe, ako sú kodifikované napríklad v 6. zväzku Slovníka slovenského jazyka. Napríklad obyvateľ Arménska sa v slovníku uvádza síce v podobe *Armén*, obyvateľka *Arménka*, ale v množnom čísle je už podoba *Arménci* namiesto *Arméni*. Obyvateľ Gruzínska je podľa kodifikácie súčasnej spisovnej slovenčiny *Gruzínec*, v slovníku sa však uvádza podoba *Gruzín*, *Gruzíni*. Obyvateľ Litvy má podľa kodifikácie v spisovnej slovenčine podobu *Litvan* i *Litovčan*, obyvateľka Litvy podobu *Litvanka* i *Litovčanka*, kým v slovníku sa uvádza podoba obyvateľského mena mužského rodu *Litovec*, ženského rodu *Litovka*. Obyvateľ Moldavska má podľa kodifikácie v spisovnej slovenčine podobu *Moldavec* i *Moldavčan*, obyvateľka Moldavska podobu *Moldavka* i *Moldavčanka*, v slovníku sú však tvary *Moldavan*, *Moldavanka*, množné číslo *Moldavani*. Prídavné meno od obyvateľského mena *Kazach* má v spisovnej slovenčine podobu *kazašský*, teda *kazašský jazyk*, nie „kazachský" jazyk (s. 146).

V prílohe slovníka sú aj názvy učebných predmetov v strednej škole. Neodporúčali by sme popri termíne *botanika* uvádzať aj zastaraný názov *rastlinopis*. Namiesto dvojslovného názvu *pracovná výuka* sa v slovenských učebných plánoch uvádza dvojslovný názov *pracovné vyučovanie* a namiesto hovorového slova *telocvik* sa v učebných plánoch používa dvojslovný názov *telesná výchova*. V prílohe slovníka sú aj literárnovedné termíny, jazykovedné termíny, číslovky, názvy rastlín a zvierat, hmyzu a vtákov.

V rámci jazykovedných termínov sa uvádza slovenský ekvivalent „antonym" namiesto *antonymum*. V slovenčine píšeme slovo *úvodzovky* s dlhým začiatočným *ú-*. V slovenčine používame termín *spájací*, *spojovací výraz* (nie „spojováci"), ďalej výraz *bodkočiarka* (nie „bodka a čiarka"). V slovenčine hovoríme síce o podraďovacom a priraďovacom súvetí, nepoužívame však termín „podraďovacia a priraďovacia veta", ale *priradená* a *podradená veta*. Menšie nedostatky sú aj pri číslovkách. V spisovnej slovenčine okrem tvarov základnej číslovky *dva* a *dve* je aj podoba základnej číslovky *dvaja*. V spisovnej slovenčine je číslovka *miliarda* ženského rodu, nejestvuje teda podoba základnej číslovky „miliárd" (to je tvar gen. pl.). V spisovnej slovenčine sa jednotky a desiatky základných čísloviek v neskloňovateľnej podobe píšu dohromady: *dvadsaťjeden*, nie „dvadsať jeden", *stojeden*, nie „sto jeden", *sedemdesiatosem*, nie „sedemdesiat osem". V spisovnej slovenčine sa nepoužívajú číslovky „sto jedna, sto jedno". Spomenuté nedostatky by sme odporúčali v prípadnom druhom vydaní slovníka odstrániť.

Ľudia rozličných krajín a kontinentov majú stále väčší záujem o ruský jazyk, ktorý je jedným z najbohatších a najvyspelejších jazykov sveta. Tento záujem vzrástol najmä v súvislosti s úspechmi mierumilovnej politiky sovietskeho štátu, s vedeckým a technickým pokrokom, ako aj kultúrnymi vymoženosťami sovietskeho ľudu. Za posledné desaťročie sa zemepisné hranice vyučovania ruštiny značne rozšírili. Ruština sa v súčasnosti vyučuje i na školách krajín Afriky, juhovýchodnej Ázie, Blízkeho a Stredného východu, Latinskej Ameriky. Iniciátormi a organizátormi vyučovania ruského jazyka sú spoločnosti priateľstva so Sovietskym zväzom, kluby medzinárodnej družby a mnohé ďalšie spoločenské organizácie.

Treba preto vysloviť uznanie sovietskemu autorskému kolektívu pod vedením N. M. Šanského, že vo vydavateľstve Ruský jazyk vydal slovník *4000 najpoužíi-*

vanejších slov ruského jazyka ako učebnú pomôcku, ktorá je určená predovšetkým slovenským žiakom a študentom základných a stredných škôl. Ide o prvý slovník tohto druhu na území Sovietskeho zväzu vôbec.

J. Jacko

Životné jubileum N. A. Kondrašova

V novembri 1979 sa dožil šesťdesiatich rokov slovakista a rusista prof. N. A. Kondrašov, doktor filologických vied. Narodil sa 27. novembra 1919 v meste Friazino pri Moskve. Po ukončení štúdia na moskovskej univerzite v roku 1942 bojoval v radoch Sovietskej armády, potom vyučoval ruský jazyk a literatúru na strednej škole. N. A. Kondrašov bol žiakom známych jazykovedcov A. M. Seliščeva, V. V. Vinogradova, D. N. Ušakova, R. I. Avanesova, P. S. Kuznecova, G. O. Vinokura a i. V roku 1949 obhájil kandidátsku prácu Kategorija ličnosti i neličnosti v slovackom jazyke, ktorú pripravoval pod vedením akad. N. S. Deržavina.

Po obhájení tejto práce N. A. Kondrašov začal prednášať slovenský jazyk na Filozofickej fakulte štátnej univerzity v Moskve. Do roku 1963 vychoval tri ročníky absolventov so špecializáciou slovenský jazyk, vypracoval osnovy prednášok. U N. A. Kondrašova študovali slovenčinu L. N. Smirnov, J. V. Bogdanov, autorka tohto príspevku a mnohí iní (porov. Slovenská reč, 21, 1956, s. 118—121).

V roku 1963 odchádza N. A. Kondrašov na Moskovský oblastný pedagogický inštitút N. K. Krupskej, kde má prednášky zo slavistiky, prednáša ruský jazyk a dejiny ruského jazyka, všeobecnú jazykovedu a pripravuje ašpirantov z rusistiky a slavistiky (okolo 25 kandidátov filologických vied). V roku 1969 obhájil doktorskú dizertáciu *Vozniknovenije i pervonačalnyj etap rozvitija slovackogo literaturnogo jazyka,* stal sa profesorom a vedúcim katedry ruského jazyka.

Šesťdesiatka N. A. Kondrašova je zároveň aj výročím jeho tridsaťročnej vedeckej a pedagogickej činnosti. Napísal 14 knižných publikácií a vyše 200 štúdií, článkov a recenzií. Viaceré jeho práce vyšli v slovenčine.

Základné práce N. A. Kondrašova sú späté so štúdiom slovenského jazyka a jeho dejín. Tu uvedieme aspoň niektoré z nich: *Kategorija ličnosti imen sušćestviteľnych v slovackom jazyke* (1954), *Materialy dľa slovaria narečij gornych slovakov, sobrannyje I. I. Sreznevskim* (1958), *Ľ. Štúr i formirovanije slovackogo literaturnogo jazyka* (1960), *Nabľudenija nad jazykom žurnala „Slovackoje obozrenije"* (1963), *Rusizmy v žurnale „Slovackoje obozrenije"* (1964), *O dialektnoj baze slovackogo literaturnogo jazyka* (1967), *Leksičeskij sostav slovackogo literaturnogo jazyka na načaľnom etape razvitija* (1968), *Neologizmy šturovskoj epochi* (1969), *Russkije slavisty i vozniknovenije slovackogo literaturnogo jazyka* (1971), *Slovackoje jazykoznanije i problemy kuľtury slovackoj reči* (1971), *Ľudovit Štur kak jazykoved* (1972). Výsledkom týchto štúdií bola monografia *Vozniknovenije i načaľnyj etap razvitija slovackogo literaturnogo jazyka,* ktorú vydala Slovenská akadémia vied v roku 1974 v slovenskom preklade.

Ďalšou oblasťou jeho záujmov je slavistika, otázky všeobecnej jazykovedy a dejiny jazykovedy. N. A. Kondrašov vydal užitočnú a popularizačnú knihu *Slavianskije jazyki* (1. vyd. 1955, 2. vyd. 1962). Redigoval preklady kníh L. Andrejčina (Gramatika bulharského jazyka), F. Trávníčka (Gramatika českého spisovného jazyka, 1. časť), A. Meilleta (Le slave commun), N. van Vijka (Dejiny

staroslovienskeho jazyka) a i. Pre študentov vydal cyklus prednášok zo všeobecnej jazykovedy (1. diel *Istorija jazykoznanija*, 1972, 2. diel *Problemy jazykoznanija i metody izučenija jazyka*, 1974). Je autorom článkov o živote a činnosti viacerých slavistov: *Osip Maksimovič Bodanskij* (1946), *Roman Fedorovič Brandt* (1963), *Izmail Ivanovič Sreznevskij* (1979). N. A. Kondrašov písal o jazykovednej práci P. J. Šafárika, E. Bernekera, K. Nitscha, J. Stanislava, V. Jagiča, A. A. Šachmatova, A. Beliča, N. S. Deržavina, B. Havránka a iných. V roku 1967 vydal zborník *Pražskij lingvističeskij kružok*. Spolu s prof. M. Kubíkom napísal knihu *Russkij jazyk glazami lingvista* (1971). V roku 1979 vyšla jeho učebnica *Istorija lingvističeskich učenij*.

N. A. Kondrašov vyniká vzácnymi pedagogickými a organizátorskými schopnosťami. Vo svojic žiakoch vie vzbudiť lásku k slovenčine, k slovenskému národu a k jeho kultúre. Jeho prednášky, seminárne cvičenia i semestrálne prednášky o slovanských jazykoch vysoko hodnotia aj poslucháči fakulty ruského jazyka a ilteratúry. N. A. Kondrašov je naozaj dušou všetkých úsilí, zacielených na zvyšovanie úrovne prípravy budúcich učiteľov-filológov.

N. A. Kondrašovi želáme veľa tvorivého elánu v jeho ďalšej práci, dobré zdravie a úspechy v pedagogickej a vedeckovýskumnej práci.

Preložil: F. Kočiš

L. P. Ruposova, kandidátka filologických vied

K tomuto želaniu sa úprimne pripája aj redakcia Slovenskej reči a Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV.

ROZLIČNOSTI

Odvodeniny od slova diéta. — V spisovnej slovenčine máme dve slová: *diéta*[1] a *diéta*[2]. Slovo *diéta*[2], ktoré je historickým termínom a označovalo v starom Uhorsku do r. 1848 (teda vo feudálnom Uhorsku) snem, nebudeme si tu všímať.

Slovník slovenského jazyka (SSJ) I (1971, s. 260) pokladá podst. mená *diéta*[1] a *diéta*[2] za homonymá, čo je správne. V slovníku sa však neuvádzajú bežné odvodeniny, ktoré poznáme z každodennej reči a tie bude treba doplniť v jednozväzkovom slovníku i v ďalšom vydaní SSJ. Na citovanom mieste sa pri podstatnom mene *diéta*[1] (= predpísaný spôsob stravovania určený pre chorých podľa druhu choroby) hniezduje prídavné meno *diétny*, ale chýba príslovka *diétne*, hoci z praxe poznáme takéto spojenia: *diétne variť, diétne sa stravovať* ap.

Je zaujímavé, že bežná príslovka *diétne* v SSJ I chýba, ale odborný výraz *dieteticky* (prísl.) je aj spolu s adjektívom *dietetický* prihniezdovaný pri podstatnom mene *dietetika* (porov. SSJ I, s. 261). Okrem podstatného mena *dietetika* sa v slovníku zaznačujú ešte tieto slová: *dietetikum, -ka* s. lek. dietetický prostriedok; *diéty, diét ž. pomn.* (vo dvoch významoch).

V SSJ chýbajú napr. takéto výrazy známe a bežné v hovorovom štýle: *dietár, dietárka, diétka/dietka* (jedáleň); z odborného štýlu (z lekárskeho prostredia) sme zachytili takéto výrazy: *dietetik, dietetička, dietológ, dietologička, dietológia, dietoterapia.* Jazykovedné príručky — rátajúc do toho aj slovníky — mali by deriváty od slova *diéta* zachytiť aj preto, že v jeho koreni býva striedavo dlhé *(diétny)* alebo krátke *e* (napr. *dietárka*).

Podstatné meno *dietár* s prechýlenou podobou *dietárka* sme zaznačili v takýchto významoch: 1. kto má diétu (ide obyčajne o chorého), 2. stravník v diétnej jedálni (človek chorý alebo zdravý, ktorému vyhovuje diétne stravovanie). Podstatné meno *dietárka* poznáme ešte z nemocničného prostredia, kde sa ním označuje zdravotná sestra, ktorá má v nemocnici na starosti diéty pacientov podľa druhu choroby a zostavuje pre nich špeciálny stravný lístok (obyč. na celý týždeň). Substantívum *dietár* zaznačuje Slovník cudzích slov (Šaling, S. — Šalingová, M. — Peter, O., 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 248).

Na tej istej strane Slovník cudzích slov uvádza aj odborné lekárske termíny *dietetik, dietetička* = odborník, odborníčka v dietetike.

Z rečovej praxe poznáme slovo *diétka* (vyslovované aj ako *dietka*) ako hovorový výraz namiesto slova *diéta* (formálne je to zdrobnenina od základného slova *diéta*) a jednoslovné skrátené pomenovanie *diétka* (= diétna jedáleň; napr. *ísť na obed do diétky/dietky*).

Kolísanie pri samohláske *e/é* sme pozorovali iba v prípade *diétka/dietka.* Pri všetkých ostatných derivátoch je krátkosť ustálená: *dietár, dietárka, dietetika, dietetik, dietetička, dietológ, dietologička, dietológia, dietetický, dieteticky, dietetikum, dietoterapia* ap. S dlhou samohláskou *é* sa píšu a vyslovujú iba slová

diéta, diétny, diétne, diéty a *diétka* (podobu *dietka* by sme pokladali za hovorový, až slangovo podfarbený variant spisovnej podoby *diétka*).

Vybrali sme jeden konkrétny príklad na to, že sa počet prevzatých slov a od nich utvorených odvodenín v súčasnej spisovnej slovenčine stále rozširuje, zväčšuje sa počet významov cudzích slov za súčasne prebiehajúcej štylistickej diferenciácie slov. V tomto našom prípade slová z odbornej reči (lekárskej, kuchárskej oblasti) prechádzajú do bežnej reči, do hovorového štýlu.

M. Ivanová-Šalingová

Karate — karatista. — Popri športovom termíne *džudo (džudista)* sa v športových rubrikách našich novín používa športový termín *karate* a od neho odvodené podstatné meno *karatista,* napr.: *Noví majstri SSR v karate* (Východoslovenské noviny, 21. 5. 1979, s. 5). — *Šampionát karatistov.* — ... *po prvý raz vôbec sa predstavia na prešovskej pôde najlepší slovenskí karatisti.* — *Hala zimného štadióna v Prešove bude v sobotu a nedeľu dejiskom majstrovstiev Slovenskej socialistickej republiky v karate.* — ... *vrcholné podujatie elitných karatistov zo Slovenska.* — ... *vystúpenie bratislavských karatistov...* — ... *aj karatistov zo Žiliny, Zvolena...* (Prešovské noviny, 18. 5. 1979, s. 4).

V slovníkoch súčasnej spisovnej slovenčiny sa slovo *karate (karatista)* ešte nezaznamenáva. V Slovníku slovenského jazyka I, 1959, s. 653, sa uvádza termín *judo* ešte s pôvodným spôsobom písania ako novšia náhrada za slovo japonského pôvodu *jiu-jitsu* (japonský spôsob sebaobrany v zápase bez zbrane). J. Mistrík v Retrográdnom slovníku slovenčiny (1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976, s. 214 a 360) uvádza názov *judo* ešte s pôvodným pravopisom, názov *džudista* už zapisuje v zdomácnenej podobe.

Slovo *karate* je tiež japonského pôvodu. Pomenúva sa ním druh sebaobrany vyznačujúci sa špeciálne nacvičeným uplatnením sily a zručnosti. Tento druh športu a sebaobrany sa v poslednom čase veľmi rozšíril na celom svete, konajú sa v ňom aj športové preteky. Napríklad v Prešove v r. 1979 prebiehal už VIII. ročník majstrovstiev SSR v karate. Pri športovom stretnutí v karate sa údery a kopy iba naznačujú a výsledok hodnotí rozhodca.

Podstatné meno *karate* je v súčasnej spisovnej slovenčine stredného rodu a je nesklonné. Od podstatného mena *karate* sa príponou *-ista tvorí* pomenovanie športovca, ktorý tento druh športu pestuje. Príponou *-ista* sa v súčasnej spisovnej slovenčine tvoria pomenovania športovcov od iných cudzích podstatných mien, napr. *tenis — tenista, hokej — hokejista, džudo — džudista, futbal — futbalista* a pod. V budúcich našich normatívnych slovníkoch už budú termíny *karate, karatista* celkom iste zaznamenané.

J. Jacko

Index k 44. ročníku SR

Kurzívou sú vysádzané slová alebo časti slov, ktoré sa podrobnejšie rozoberajú z gramatického, výslovnostného, významového alebo štylistického hľadiska.

anglia, význam a používanie slova v staršej slovenčine 61—62
Belo, Bela, Matej Bel, pravopis a používanie mien 189—190
častica, častice: používanie častíc *áno, hej, nie, aj, no, ni* 65—71
čiarka, p. interpunkcia
čiže, písanie čiarky pred touto spojkou 129—135
dejiny jazyka a jazykovedy: tvorenie názvov prostriedkov v štúrovskom období 135—143; Pastrnkov výskum slovenských nárečí 143—148; pedagogická a jazykovedná činnosť J. Damborského 149—152; Tvrdoň, E.: František Šujanský ako jazykovedec, recenzia 250—252; S. Petřík a slovenská jazykoveda 257—266; Krajčovič, R.: Textová príručka k dejinám slovenského jazyka, recenzia 307—309; S. Tešedík a výuka jazyka 357—358
dialektológia: odvodené slová a ich viacslovné paralely v slov. nárečiach 15—20; nárečové častice *aj, no, ni* 65—71; niektoré hláskové javy slov. nárečia v Nadlaku 105—112; Pastrnkov výskum slov nárečí 143—148; rozsah a obsah nárečovej lexiky 352—356
diéta, deriváty slova 385—386
dizajn (design), dizajnér (designér), význam, pravopis a používanie 318—319
Euboia — Eubója, pravopis a deriváty 64
exaktné metódy pri analýze diela I. Krasku 87—92
fajlindyš, význam a používanie slova v staršej slovenčine 61—62
Findra, J. — Patáková, M.: Cvičenia zo štylistiky, recenzia 375—377
fonetika, fonológia: niektoré hláskové javy slov. nárečia v Nadlaku 105—112
forma a obsah v jazyku 267—270
frazeológia: variantnosť a synonymickosť pri ustálených prirovnaniach 3—9; valenčná charakterisika slovesných frazém 214—220; Ondrčková, E. — Hannig, D.: Nemecko-slovenský frazeologický slovník, recenzia 309—312
frekvencia grafém v slovenčine 193—204
graféma, grafémy: frekvencia grafém v slovenčine 193—204
guláš, výslovnostná a pravopisná podoba slova 315—316
Habovštiaková, K., zhodnotenie práce pri príležitosti päťdesiatky 162—164; súpis prác za roky 1950—1978 164—174
holubár (holubiar) tvorenie a význam 317
Horák, G., zhodnotenie práce pri príležitosti šesťdesiatky 113—114; súpis prác za roky 1969—1977 115—124
Horecký J.: Základy jazykovedy, recenzia 247—250
chuť, skloňovanie slova 63—64
interpunkcia, písanie čiarky pred spojkou *čiže* 129—135
jazyk autora: jazykovo-kompozičné osobitosti Urbanovej novely *Za vyšným mlynom* 21—29; exaktné metódy pri analýze diela I. Krasku 87—92; jazyk diela M. Urbana 278—283
jazyková kultúra: Spisovný jazyk a jazyková kultúra, recenzia zborníka 57—59; o potrebe nových normatívnych príručiek spisovnej slovenčiny 228—230
jazykoveda: Horecký, J.: Základy jazykovedy, recenzia 247—250
jazykovedná terminológia: Dictionar poliglot de termeni lingvistici, recenzia 379—380
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, správa o činnosti za rok 1978 175—178
Jóna, E., zhodnotenie práce pri príležitosti sedemdesiatky 48—49; súpis prác za roky 1969—1977 49—52
karate, deriváty slova 386
Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai szotára, recenzia 312—314
Kondrašov, N. A., zhodnotenie práce pri šesťdesiatke 383—384
knieža, skloňovanie slova 187—188
konfrontačný výskum: recenzia zborníka Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny 180—183
Krajčovič, R.: Textová príručka k dejinám slovenského jazyka, recenzia 307—309
Král, Á.: Slovenská výslovnosť, recenzia 52—54: Príručný slovník slovenskej výslovnosti, recenzia 297—304
lexikológia, lexikografia: odvodené slová a ich viacslovné paralely v slov. nárečiach 15—20; slová typu *päťdenný* a *päťdňový* 44—47, 365—370; Slavíčková, E.: Retrográdny morfematický slovník češtiny, recenzia 54—57; Význam a používanie slov *anglia, lindyš* a *fajlindyš* v staršej slovenčine 61—62; ženské priezviská od muž. priezvisk typu *Bagó* 62; deriváty názvu *Eubója (Euboia)* 64; príd. meno *turecký* v staršej slov. bo-

tanickej terminológii 82—87; tvorenie vlastných mien typu *Rimavan* a *Spišan* 100—105; význam a používanie slov *téma (tematický)* a *réma (rematický)* 127—128; tvorenie názvov prostriedkov v štúrovskom období 135—143; tvorenie ženských priezvisk 155—161; deriváty miestnych názvov *Plaveč* a *Ompitál* 190—191; tvorenie a význam slov *mazač* a holubár 316—317; deriváty názvu *dizajn (design)* 318—319; rozsah a obsah nárečovej lexiky 342—356; Dictionar poliglot de termeni lingvistici, recenzia 379—380; deriváty slova *diéta* 385; deriváty slova *karate* 386; 4000 najpoužívanejších slov ruského jazyka, recenzia 380—382
lindyš, význam a používanie slova v staršej slovenčine 61—62
mazač, tvorenie a význam 316—317
Mistrík, J.: Rétorika, recenzia 178—180
mladť, skloňovanie slova 62—63
morfológia: rod podst. mien v slovenčine 38—44; skloňovanie vlastných mien typu *Rimavan* a *Spišan* 100—105; rodové zaradenie a skloňovanie názvu *Ratvaj* 60—61; skloňovanie podst. mien *mladť* a *chuť* 62—64; tvary a používanie zámen *sám, sama, samo* a *samý, -á, -é* 125—126; skloňovanie priezvisk s vkladnou hláskou *e, o* 155—161; skloňovanie podst. mena *knieža* 187—188; rod miestnych názvov *Plaveč* a *Ompitál* 190—191; skloňovanie priezviska *Verne* 191—192; nesklonné cudzie mužské priezviská a rodné mená 231—237; skloňovanie priezviska a zemepisného názvu *Togliatti* 255—256; členenie privlastňovacích príd. mien 293—296; Ondrus, P.: Kapitoly zo slovenskej morfológie, recenzia 305—307; skloňovanie slova *rádius* 319—320; neosobné slovesá so slovotvorným formantom *sa* 321—327; slovesá motivované číslovkami 328—334; skloňovanie podst. mien vzoru vysvedčenie 359—365
nárečie, nárečia, p. dialektológia
niekoľkotisícový, pravopis príd. mien tohto typu 188—189
Ondrčková, E. — Hannig, D.: Nemecko-slovenský frazeologický slovník, recenzia 309—312
Ondrus, P., zhodnotenie práce pri príležitosti šesťdesiatky 252—253; Kapitoly zo slovenskej morfológie, recenzia 305—307
onomastika: z urbanonymie mesta Krupiny 71—82
ortoepia: z problémov slovenskej ortoepie 30—38; Kráľ, Á.: Slovenská výslovnosť, recenzia 52—54; z ortoepickej problematiky slovenského konsonantizmu 93—100; prízvukovanie jednoslabičných predložiek v publicistickom štýle 204—210, 346—352; Kráľ, Á.: Príručný slovník slovenskej výslovnosti, recenzia 297—304; výslovnosť slova *guláš* 315—316; Romportl, M. a kol.: Výslovnosť spisovné češtiny, recenzia 377—379
päťdenný a *päťdňový*, prídavné mená tohto typu 44—47, 365—370
Petřík, S. a slovenská jazykoveda 257—265; súpis prác 265—266
písmeno, písmená, p. graféma, grafémy
podstatné meno, podstatné mená: rod podst. mien v slovenčine 38—44; skloňovanie podst. mena *knieža* 187—188; skloňovanie podst. mien vzoru vysvedčenie 359—365
polovetná konštrukcia, p. syntax
pravopis: názvu *Eubója (Euboia)* 64; príd. mien typu *niekoľkotisícový* 188—189; priezviska *Bel* 189—190; názvov vedeckých konferencií a sympózií 254—255; slova *guláš* 315—316; slov *dizajn (design)* a *dizajnér (designér)* 318—319
prídavné meno, prídavné mená: typu *päťdenný* a *päťdňový* 44—47, 365—370; pravopis príd. mien typu *niekoľkotisícový* 188—189; členenie privlastňovacích príd. mien 293—296
priezvisko, priezviská: jazyková stránka mužských priezvisk a tvorenie ženských priezvisk 153—161; ženské priezviská od mužských priezvisk typu *Bagó* 62; nesklonné cudzie mužské priezviská 231—237
prirovnanie, prirovnania: variantnosť a synonymickosť pri ustálených prirovnaniach 3—9
príslovková polovetná konštrukcia 237—246
prízvuk: prízvukovanie jednoslabičných predložiek v publicistickom štýle 204—210, 346—352
rádius, skloňovanie slova 319—320
Ratvaj, rodové zaradenie a skloňovanie názvu 60—61
Recueil lingvistique de Bratislava 5, recenzia zborníka 371—375
reč postáv: spôsoby uvádzania vnútornej reči postáv 270—277
rečnícky štýl: Mistrík, J.: Rétorika, recenzia 178—180
réma, rematický, význam a používanie 127—128
Rimavan, tvorenie a skloňovanie vlastného mena 100—105
Romportl, M. a kol.: Výslovnosť spisovné češtiny, recenzia 377—379
sám, sama, samo a *samý, -á, -é*, tvary a používanie zámen 125—126
skloňovanie, p. morfológia

Slavíčková E.: Retrográdní morfematický slovník češtiny, recenzia 54—57
sloveso, slovesá: neosobné slovesá so slovotvorným formantom *sa* 321—327; slovesá motivované číslovkami 328—334
Sociaľno-lingvističeskije issledovanija, recenzia zborníka 184—186
Spisovný jazyk a jazyková kultúra, recenzia zborníka 57—59
Spišan, tvorenie a skloňovanie vlastného mena 100—105
súvetie, súvetia, p. syntax
synonymia: variantnosť a synonymickosť pri ustálených prirovnaniach 3—9
syntax: zhoda prísudku s podmetom 211—214; príslovková polovetná konštrukcia 237—246; triedenie syntagiem v slovenčine 284—292; súvetia s vytyčovacou opisnou konštrukciou 335—346
štandardná forma slovenčiny 221—227
štylistika: o účinnosti niektorých jazykových prvkov v dennej tlači 9—15; Findra, J. — Patáková, M.: Cvičenia zo štylistiky, recenzia 375—377
téma, tematický, význam a používanie 127—128
teória spisovného jazyka: vymedzenie štandardnej formy slovenčiny 221—227
Togliatti, skloňovanie priezviska a zemepisného názvu 255—256
turecký, toto príd. meno v staršej slov. botanickej terminológii 82—87
tvorenie slov, p. lexikológia, lexikografia
Tvrdoň, E.: František Šujanský ako jazykovedec, recenzia 250—252
Verne, skloňovanie mena 191—192
vlastné meno, vlastné mená: pravopis názvov vedeckých konferencií a sympózií 254—255
vnútorná reč postáv: spôsoby jej uvádzania 270—277
výslovnosť, p. ortoepia
Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny, recenzia zborníka 180—183
zámeno, zámená: tvary a používanie zámen *sám, sama, samo* a *samý, -á, -é* 125—126
zemepisné názvy: rodové zaradenie a skloňovanie názvu *Ratvaj* 60—61; pravopis a deriváty názvu *Eubója (Euboia)* 64; používanie názvu *Togliatti* 255—256; Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára, recenzia 312—314
zhoda prísudku s podmetom 211—214

M. Považaj